

TR
TARİHİ
MİRAS

ULUSLARARASI

FİLOLOJİ BEN GÜ

Yıl: 2021 Cilt: 1 Sayı: 1

U L U S L A R A R A S I
FİLOLOJİ
BEN GÜ
Yıl:2021, Cilt:1, Sayı:1

ISSN: 2791-9641

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi

U L U S L A R A R A S I
**FİLOLOJİ
B E N G Ü**

INTERNATIONAL JOURNAL OF FİLOLOJİ BENGÜ
Cilt 1/1, Kasım, 2021 | Vol. 1/1 November, 2021

ISSN: 2791-9641

Mardin Artuklu Üniversitesi Adına:
Owner on Behalf of Mardin Artuklu University:

Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR
(Rektör)

Editör | Editor in Chief
Doç. Dr. Serdal KARA

Editör Yardımcısı | Assistant Editor
Arş. Gör. Mahsun ATSIZ

Yazı İşleri Müdürü | Managing Editör
Ramazan ALTAŞ

Alan Editörleri | Section Editors

Prof. Dr. Rysbek ALİMOV - Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi, Mainz, Almanya
Doç. Dr. Ergün HAMZADAYI - Gaziantep Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Gaziantep, Türkiye
Doç. Dr. İbrahim TOSUN - Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tunceli, Türkiye
Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK - Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mardin, Türkiye
Dr. Bülent ALAN - Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mardin, Türkiye

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Atabey KILIÇ - Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Kayseri, Türkiye
Prof. Dr. Abdulhalim AYDIN - Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Elazığ, Türkiye
Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Ankara, Türkiye
Prof. Dr. Julian RENTZSCH - Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi Slav, Türk ve Baltık Araştırmaları Enstitüsü, Mainz, Almanya
Prof. Dr. Marija LEONTIK - Goce Delcev Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Stip, Makedonya
Prof. Dr. Mustafa ÖNER - Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir, Türkiye
Prof. Dr. M. Sait TOPRAK Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mardin, Türkiye
Prof. Dr. V. Doğan GÜNAY - Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir, Türkiye
Doç. Dr. Mehmet Sait ÇALKAYA - Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Rize, Türkiye
Doç. Dr. Şerife YALÇINKAYA - Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir, Türkiye

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet AKKAYA - Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Adıyaman, Türkiye
Prof. Dr. Bahir SELÇUK - Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Elazığ, Türkiye
Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Şanlıurfa, Türkiye
Prof. Dr. Gisela Prochazka-Eisl - Universität Wien Philologisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät, Viyana, Avusturya
Prof. Dr. Mehmet Emin ULUDAĞ - Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Düzce, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa BALCI - İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Nazmi ÖZEROL - İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Malatya, Türkiye
Prof. Dr. Nezir TEMUR - Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Ankara, Türkiye
Prof. Dr. Petr KUCERA - Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi Slav, Türk ve Baltık Araştırmaları Enstitüsü, Mainz, Almanya
Doç. Dr. Adnan OKTAY - Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mardin, Türkiye
Doç. Dr. Levent BİLGİ - Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Şanlıurfa, Türkiye
Doç. Dr. Ulaş BİNGÖL, Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Siirt, Türkiye
Dr. Zülküf KILIÇ - Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Bingöl, Türkiye

Bu Sayının Hakemleri | Reviewers of This Issue

Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER, Prof. Dr. Paki KÜÇÜKER, Doç. Dr. İlhan UÇAR, Doç. Dr. Levent BİLGİ, Doç. Dr. Mehmet Emin BARS
Doç. Dr. Murat ELMALI, Doç. Dr. Şirvan KALSIN, Doç. Dr. Yılmaz AKDEMİR, Dr. Öğr. Üyesi Aşlı ZENGİN
Dr. Öğr. Üyesi Hadra Kübra ERKINAY TAMTAMIŞ, Dr. Öğr. Üyesi Halef NAS, Dr. Öğr. Üyesi Onur TOKİZ
Dr. Öğr. Üyesi Osman ÖZER, Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÇAYILDAK, Dr. Öğr. Üyesi Sevim ERDEM YILDIZ,
Dr. Öğr. Üyesi Talip ÇUKURLU, Dr. Hakan ÇELİKTEN

Yönetim Yeri | Head Office

Mardin Artuklu Üniversitesi Yenişehir Yerleşkesi, Diyarbakır Yolu Artuklu / Mardin
Tlf: 0 482 213 4002
e-mail: filolojibengu@artuklu.edu.tr - web: <https://www.artuklu.edu.tr/filolojibengu>

Baskı | Printing

Dizgi ve Tasarım: Mustafa AKBAŞ
Baskı:

Baskı Yeri ve Tarihi | Publication Place and Date

Kasım 2021

Mardin Artuklu Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (MAÜ-TÖMER)'nin bilimsel bir yayım organı olan Uluslararası Filoloji Bengü Dergisi, altı ayda bir (Kasım-Mayıs) ve yılda iki sayı olarak yayımlanan akademik bir dergidir. | International Journal of Filoloji Bengü, as an academic journal of Mardin Artuklu University-Teaching Turkish and Foreign Languages Application and Research Center, is published twice a year in November and May.

İçindekiler | Contents

Sunuş	IV	Presentation
Editör'den	V	Editorial
Makaleler Articles Araştırma Makaleleri Research Articles		
Osman ÖZER, Mahmut POLAT Türk-Fars Mitolojisinde Tema Örtüşmesi	01-14	Osman ÖZER, Mahmut POLAT Similar Themes In Turkish-Persian Mythology
Merve ERARSLAN, Galip GÜNER Babürnâme'deki Mental Fiillerin Yapı ve İçerik Bakımından Sınıflandırılması	17-66	Merve ERARSLAN, Galip GÜNER Mental Verbs and Their Classification in Terms of Content in Baburname
Rabia SARAL Runik Harfli Türkçe Metinlerde Eş Yazımlı, Eş Sesli veya Eş Adlı Olup Çok Anlamlılığı da Bünyesinde Barındıran Kelimeler	69-85	Rabia SARAL Words With Homography, Homophony or Homonym But Also Containing Polysemy in Turkish Texts With Runic Letters
Mahsun ATSIZ Köktürkçe ve Eski Uyğurcada "Kadın" ile İlgili Kavramlar	87-111	Mahsun ATSIZ The Concepts Used For "Women" in Köktürk and Old Uyghur Period
Serdal KARA, Serap ERÜLKEN SOYKAN Süreyya Evren'in "Postmodern Bir Kız Sevdim" ve "Ur Lokantası" Adlı Romanlarında Görülen Söz Dizimsel Bazı Tespitler	113-124	Serdal KARA, Serap ERÜLKEN SOYKAN Some Syntactic Determinations In Süreyya Evren's Novels "Postmodern Bir Kız Sevdim" and "Ur Lokantası"
Adnan OKTAY, Hatice UZUNKAYA Yerel Gazetelerde Muhteva: Mardin Vilayet Gazetesi 15. Sayı Örneği	127-163	Adnan OKTAY, Hatice UZUNKAYA Content in Local Newspapers: Example of The 15 th Issue of The Mardin Provincial Newspaper
Levent BİLGİ Ahmet Mithat Efendi'den Bir Balkan Dramı: Gönüllü Romanı	165-173	Levent BİLGİ A Balkan Drama By Ahmet Mithat Efendi: Gönüllü Novel
Halef NAS Tanpınar'ın Doğu-Batı Sorununa İlişkin Yaklaşımları	175-182	Halef NAS Tanpınar's Approaches To The East-West Problem
Mehmet DİNÇ Şafak Baba Pala'nın Öykülerinde İncitilen Kadınlar	185-200	Mehmet DİNÇ Women Hurt In The Stories Of Şafak Baba Pala

Sunuş

Evrensel düzeyde kabul edilirligi olan önemli bir bilginin olabildiginde geniş bir bilimsel çevre ile paylaşılması amacıyla kaleme alınan çalışmaların yayımlandığı akademik dergiler, gün geçtikçe daha objektif kriterlerle desteklenmekte ve bunun sonucunda nitelik bağlamında daha olgun bir seyir izlemektedir.

Yayımlanan makalelerin özgünlüğü, bilim dünyasına yapacağı katkı ve benzeri çalışmalara göre bilimsel değerinin ne olduğu gibi pek çok ölçüt, dergilerin toplam kalitesine etki eden başlıca faktörlerdir. Son zamanlarda bir bilimsel derginin kalite değerini ortaya koyan ölçütlerden biri olarak o derginin yayın politikasında izlediği usuller ön plana çıkmaya başlamıştır. Bir derginin konu alanı çeşitliliğinin daraltılarak daha spesifik ve daha özel konulara yönelmesi bu anlamda değerli bir yayın politikası olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Zira takdir edilir ki teması sınırlandırılmış, hitap ve hedef alanı mümkün olduğunca özelleştirilmiş bir dergide ihtisaslaşma daha belirgin olacaktır.

Mardin Artuklu Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (MAÜ-TÖMER) olarak yukarıda çizilen perspektife uygun düşecek şekilde *Filoloji Bengü* Dergisini yayınlamış bulunmaktayız. Yabancılarla Türkçe öğretimi, Türk dili ve Türk edebiyatı alanlarına özel çalışmalarla sınırlandırılan konu aralığıyla *Filoloji Bengü*, özellikle belirtilen bu konu başlıklarında uzmanlaşmayı hedeflemektedir.

Ülkemizdeki üniversitelerin pek çoğunda faaliyet gösteren Tömerlerin mevcut faaliyetleri düşünüldüğünde, bu merkezlerin çoğunlukla “Türkçe öğretim merkezi” görünümünde işletildiği gözlemlenmektedir. Oysa birer uygulama ve araştırma merkezi olan Tömerlerin, kendilerine tanımlanan faaliyet alanlarında bilimsel aktiviteler yapmakla ilgili yükümlülükleri de bulunmaktadır. Böyle bir düşünceden hareketle merkezimiz bünyesinde *Filoloji Bengü*’yu kurmuş bulunmaktayız. MAÜ-TÖMER olarak üniversitemizin ilk ve tek filoloji dergisi olan *Filoloji Bengü*’yu yayın hayatına kazandırmakla, ülkemizde bilimsel dergi yayını yapan birkaç Tömer arasında da yerimizi almış bulunmaktayız.

Derginin kurulmasında ve hazırlanmasında emekleri geçen merkez personeli, merkez yönetim kurulu ve yanı sıra dergi kurullarında görev alan akademisyenlerin filoloji alanına sundukları katkılar, derginin ilerideki süreçte bilimsel etki faktörünün artmasıyla daha iyi anlaşılacaktır. Derginin editörlüğünü üstlenen Doç. Dr. Serdal Kara, bilimsel duyarlılığı ve titiz tutumuyla derginin filoloji alanında iyi bir yer edinmesi konusunda gelecek vaat etmektedir. Gerek merkezde gerçekleştirdiğimiz çalışmalarda ve gerek dergimizin kurulup bu ilk sayısının ete kemiğe bürünmesinde desteklerini esirgemeyen rektörümüz Prof. Dr. İbrahim Özcoşar’a şükranlarımızı sunarken, dergimizin uluslararası bilim kriterleri perspektifinde alana önemli katkılar sunacağı yönündeki hedef ve beklentimizi ifade etmek isteriz.

Doç. Dr. Mustafa Öztürk
Merkez Müdürü

Editör'den

Filoloji Bengü Dergisi, yabancılara Türkçe öğretimi, Türk Dili ve Türk Edebiyatı alanları ile Türk dünyasına katkı sağlayan bilimsel çalışmalara yer vermek amacıyla yayım hayatına başlamış bulunmaktadır. Bu amaca yönelik dergiye gelen yazılar açık erişimli, çift taraflı kör hakemlik sistemi ile ULAKBİM TR Dizin Dergi Değerlendirme Kriterleri doğrultusunda alanlarına uygun olarak tasnif edilmiştir.

Yılda iki kez yayımlanması öngörülen dergimizin bu sayısının çıkmasına katkı sağlayıp destek veren başta sayın Rektörümüz Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR olmak üzere TÖMER müdürümüz Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK'e, alan editörlerimize, yayım ve danışma kurulumuza, yoğun emek gerektiren bilimsel makalelerini dergimize vermek suretiyle güç katan makale yazarlarına ve gönderilen makaleleri deneyimleri, birikimleri ve özverileri ile titizlikle değerlendiren makale hakemlerine dergimiz adına teşekkür ediyorum.

Dergimizin bu ilk sayısında, dil ve edebiyat sahasından dokuz ilmi çalışma bulunmaktadır. İlmî çalışmalardan beşi "Türk Dili" alanı, üçü "Yeni Türk Edebiyatı" alanı, biri de "Basın-Edebiyat" alanı ile ilgilidir. Bu çalışmalardan "*Türk-Fars Mitolojisinde Tema Örtüşmesi*" adlı makalede Türklerle Farslar arasında bulunan ortak mitolojik unsurlar ele alınırken; Babürnâme'de yer alan mental fillerin algı, biliş ve duygu filleri olarak üç grupta değerlendirildiği "*Babürnâme'deki Mental Fillerin Yapı Ve İçerik Bakımından Sınıflandırılması*" adlı çalışmada mental fillerden Türkçe kurallara uygun olarak türetilip Türkçeleşen on sözcük tespit edilmiştir. "*Runik Harfli Türkçe Metinlerde Eş Yazımlı, Eş Sesli Veya Eş Adlı Olup Çok Anlamlılığı da Bünyesinde Barındıran Kelimeler*" başlığı altında yer alan makalede beş sözcük incelemeye alınmış, "*Köktürkçe Ve Eski Uygurcada 'Kadın' İle İlgili Kavramlar*" adlı çalışmada ise Köktürkçe ve Eski Uygurcada "kadın" ile ilgili kullanılan kavramlar değerlendirilmeye çalışılmıştır. İki post modern romanda Türkçenin söz dizimsel yapısının ortaya konulmaya çalışıldığı "*Süreyyya Evren'in 'Postmodern Bir Kız Sevdim' Ve 'Ur Lokantası' Adlı Romanlarında Görülen Söz Dizimsel Bazı Tespitler*" adlı çalışmada dikkat çekici sonuçlar elde edilmiştir. "*Yerel Gazetelerde Muhteva: Mardin Vilayet Gazetesi 15. Sayı Örneği*" adlı makalede "Mardin Vilayet Gazetesi"nin belirlenen orijinal nüshaları üzerinden muhteva çalışması yapılmaktadır. Balkanlardaki azınlıkların isyanı ve bunların karşısında Türklerin durumunun anlatıldığı "Gönüllü" romanı "*Ahmet Mithat Efendi'den Bir Balkan Dramı: Gönüllü Romanı*" adlı çalışma ile edebi açıdan değerlendirilmiştir. "*Tanpınar'ın Doğu-Batı Sorununa İlişkin Yaklaşımları*" adlı çalışmada A.H. Tanpınar'ın Doğu Batı sorununa ilişkin yaklaşımlarına yer verilmekte ve Tanpınar'ın sanatçı kimliğinin yanı sıra mütefekkir yönüne de dikkat çekilmektedir. Son olarak "*Şafak Baba Pala'nın Öykülerinde İncitilen Kadınlar*" adlı çalışmada Şafak Baba Pala'nın "Sana da Güle Güle Nezahat" adlı kitabında geçen üç öyküden hareketle ataerkil normların kadına dayattığı ya da kadını maruz bıraktığı şiddet çeşitleri irdelenerek kadına yönelik şiddet artışına dair Türk edebiyatındaki anlatım biçimleri ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Her biri alanında değerli olan bu çalışmalar sonrası kendi alanında çıkır açan yeni çalışmalarla gelecek sayımızda buluşmak üzere *Filoloji Bengü Dergisi 1. Sayısı*'nin ilim ve akademi camiasına hayırlı olmasını temenni ederiz.

Saygılarımızla.

Doç. Dr. Serdal KARA
Editör

Makaleler | Articles

TÜRK-FARS MİTOLOJİSİNDE TEMA ÖRTÜŞMESİ

SIMILAR THEMES IN TURKISH-PERSIAN MYTHOLOGY

Osman ÖZER*

Mahmut POLAT**

Özet

Kadim milletlerin mitoloji ve kültürlerinde mitolojik dini unsur ve anlayışlar işlev açısından birbirine benzerlik ve ortak yönler taşımaktadır. Türk ve Fars toplulukları tarihi süreç içerisinde çeşitli sebeplerle sürekli etkileşim halinde olmuş iki kadim millettir.

Uzun asırlar boyunca yan yana, birlikte yakın ve ortak coğrafyalarda yaşamış Türkî ve İrani kavimlerin kültürlerinde mitoloji ve inanışlarında benzer, ortak öge ve temaların olduğu yapılan incelemede görülmektedir. Her iki millet birbirini etkilemiş, bu etkilenme süreci ortak birtakım mitolojik unsurlara sahip olmaları sonucunu doğurmuştur.

Mevcut çalışmada Türklerle Farslar arasında bulunan bazı mitolojik unsurlar ele alınmıştır.

Farslarla Türklerin farklı inanç sistemi içerisinde olmalarına karşın ortak, komşu bir coğrafyada yaşamaları bu benzerliklerin kaynağı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Mit, mitoloji, Türk, İran.

Abstract

There will be positive similarities and aspects in the mythology and cultures of ancient nations and in terms of meanings. Turkish and Persian communities are two ancient nations that are in constant influence for various reasons throughout their history.

It can be seen that there are similar, common elements and themes in the cultures and beliefs of Turkic and Iranian tribes who have lived together in close and common geographies for long centuries. Both millets were affected, and this effect became a team that was expected to have common mythological details.

The elements related to the partners among the Turks in the current system are discussed.

There may be similarities with the Persians with different belief systems in common with the whole, with a geographical region.

Keywords: Myth, mythology, Turkish, Iranian

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, osmanaga@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3648-0443>.

** Dr. Öğretmen, Bingöl Milli Eğitim Müdürlüğü m-plt@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0362-767X>.

Giriş

Mit ilkel toplulukların çevresini, evreni algılama biçimidir. Bu algılama biçimi ilkel kültürler için bir model oluşturmuştur. İnsanı, evreni anlamlandırmayı sağlayan mitler, kutsal metinlerdir. Yaşadıkları toplumda gerçek olarak kabul edilmeleri mitlerin kültürel önemini göstermesi bakımından da önemlidir. Mitler her zaman bir kutsal öyküyü anlatır ve bu öykünün zamanı en eski zamandır.

Olağanüstü varlıkların kutsal serüvenlerini anlatan mitler, kaostan kozmosa geçiş süreci hakkında bilgi verir. Mitler bir davranışın yaşama geçişini, bir kurumun oluşum kaynağını sunar. İlkel toplumlar bir varlığın menşeyini, kökünü, oluşumunu bilmeye ona egemen olunabileceğini düşünmüş; bundan dolayı mitleri çeşitleri ritüellerle desteklemiştir.

Mitler aynı zamanda ilkel toplulukların bilimsel bilgisidir. İnsanlar zaman içerisinde kaynağını mittan alan düşüncelerin üzerinde günümüzün modern bilimlerini meydana getirmişlerdir. Bugün hâlâ modern tıbbın çaresiz kaldığı durumlarda geleneksel halk hekimliğinin çeşitli uygulamalarına yönelme çabaları, kaynağını mittan alan halk düşüncesinin geçerliliğini de göstermektedir. Mitleri ele alıp inceleyen bilim dalı mitoloji olarak adlandırılmaktadır.

Eski toplumların dünyayı algılayış, anlamlandırış biçimlerinde benzer ve farklılıklar görülmektedir. Benzerliklerin büyük bölümü insan olarak ortak ihtiyaç ve isteklere sahip olmaları sonucunda ihtiyaç duyduklarında tabiatları gereği birbirlerinden habersiz benzer ürünler ortaya koyabilmeleridir. Halk bilimi çalışmalarında gelişim kuramı adı altında ifade edilen insanın her yerde insan olduğu ana düşüncesi tarihi dönemlerde hiçbir biçimde ilişkiye geçmemiş toplulukların benzer ürünler yaratmasının nedenlerini de açıklamaktadır.

Türk ve Fars toplulukları tarihi süreç içerisinde çeşitli sebeplerle sürekli etkileşim halinde olmuş iki kadim millettir. Bazen savaşlarla bazen ticari, kültürel ilişkilerle bu iki millet arasında kültürel unsurların alışverişi görülmüştür. Her iki millet birbirini etkilemiş, bu etkilenme süreci ortak birtakım mitolojik unsurlara sahip olmaları sonucunu doğurmuştur.

Kadim milletlerin mitoloji ve kültürlerinde mitolojik dini unsur ve anlayışlar işlev açısından birbirine benzerlik ve ortak yönler taşımaktadır.

Tarihin eski dönemlerinden bu yana milletler diğer milletlerle az ya da çok temasta bulunmuşlardır. Bu temas sonucunda kültürlerin birbirlerini etkilemesi doğal bir durumdur.

Uzun asırlar boyunca yan yana, birlikte yakın ve ortak coğrafyalarda yaşamış Türk ve İran kavimlerinin kültürlerinde mitoloji ve inanışlarında

benzer, ortak öge ve temaların olduğu yapılan incelemelerde görülmektedir.

Bugünkü İranlıların kökenini meydana getiren Persler ile Türklerin batıya doğru olan göçleri iki milletin de kültürünü derinden etkilemiştir. Bu göçler sebebiyle de İran bölgesi yarı yarıya Türklerin yaşadığı bir bölge haline gelerek karşılıklı bir kültür alışverişi meydana gelmiştir. Bu dil ve kültür alışverişinin çift yönlü olduğu dikkate alınmalıdır.

Mevcut çalışmada Türklerle Farslar arasında bulunan ortak mitolojik unsurlar ele alınmıştır.

Tanrısallık Kut/Devlet Geleneği: Eski Türk hükümdarlık sistemi karizmatik tip olarak kabul edilmektedir. Karizmatik hükümdarlık biçiminde, hükümdarlık yetki ve kudretinin Tanrı tarafından bağışlandığına inanılmaktadır. Onlar için hükümdarlık Tanrı tarafından kararlaştırılmıştır (Kafesoğlu, 1986: 236-237). Orhun Abidelerinde geçen “*tejriteg tejride bolmış türük bilge*” veya “*tejri yarlıkadukın için özüm kutum bar için kağan olortum*” benzeri ifadeler bu inancın Göktürklerde varlığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Eski Türk devletlerinde siyasi iktidar “kut” terimi ile ifade edilmiştir. Dünyayı idare etme yetkisinin Tanrı tarafından bağışlanması, Türklerdeki cihan hâkimiyeti mefkûresinin de temel dayanağını teşkil etmiştir. Ancak kutlu hükümdar, Tanrı tarafından kendisine verilen hâkimiyeti halkının yararına kullanmadığında bu yetki meşruluğunu kaybetmekte, kutu geri alınmakta, hükümdarlık kutun gereklerini yerine getirebilecek başkasına geçmektedir. Bu bakımdan hükümdarın idare yetkisinde bir sınırsızlık yoktur. Hükümdar “töre” adı verilen yazısız kurallara aykırı davranmamaktadır.

Orhun yazıtlarında yer alan Gök Tanrının kağanlara kut, devlet, talih kuvvet verme anlayışı bulunmaktadır.

“Türk halkının adı sanı yok olmasın diye beni o (ebedi) gök tahta oturttu” (Aydın, 2014: 64).

“(Ebedi) gök lütfettiği (ve) kendi talihim olduğu için kağan olarak tahta oturdum” (Aydın, 2014: 54).

Ahameniş /Pers yazıtlarında şahlığın Tanrı Ahuramazda tarafından verildiği, onun tarafından yardım, baht ve talihe kavuştukları ifade edilir (Old Persian Text: AmH, Ash, DBC1, DBC2, DBC3, DBC4, DPd, DNa, DNb, DSa, Dsd, DSP, Dsi, Dsj, DSL, Dsm, Dsa, D2sb, A1Pa, A2Hc).

Ahuramazda'nın lütfuyla ben bu ülkenin kralyım” (Old Persian Text: mH,)

Sasani yazıtlarında da benzer tema bulunmaktadır. *‘Bu yazıt Mazdaperest Şahinşah Erdeşir’indir. Yezdan çihrdir. Tanrı soyludur, Babek Şahın oğludur”* (Uryan, 1392: 29-30).

Tanrısal Krallık/Devlet Kültü: İran mitolojisi ve yazıtlarda Şahlara itaat bir anlamda Tanrıya itaat manasına gelmektedir (Altungök 2015: 23-24). Benzer anlayış Türk devlet geleneğinde de bulunmaktadır (Yücel, 2020: 172-173).

“Yiğidim, padişahlar Tanrının gölgesidir. Padişahına asi olanın işi rast gitmez” (Çakan, 2019: 145).

Talih Kuşu: Türk mitolojisinde talih kuşu, devlet kuşu anlayışı bulunmaktadır (Ögel, 2020: 559).

“...Bir kuş uçup uçup, bir kadının başına konuyor. Kadın bundan sonra Han (hakan) oluyor....”

“...Bir oğlan yazı öğreniyormuş. Bir kuş gelmiş ve oğlana Han olacağını söylemiş. Oğlan sonradan Han olmuş (Ögel, 2020: 559).

İran mitolojisinde ve Zerdüştilerin Kutsal Kitabı Avesta’da Ferri Keyani/Şahlığın ışığı, talihi olarak yer almaktadır. Tanrıya karşı yanlış yapan kişi Ferri Keyani’yi kaybeder, kuş biçiminde olan bu fer ondan ayrılınca şahlık makamı elden gider (Uşideri 1394: 369-370).

Avestada:”O (Cemşid) yalan sözü diline doladığında ferri açıkça bir kuş biçiminde hızlıca ondan çıktı” (Purdavud 1347: 336, Dustkhah, 1392: 490).

Şehnamede:»O kötülüğe akılsızca işlere meylettiğinden Tanrının feyiz ışığı kararı... Cemşid’in talihi tersine döndü (Firdevsi, 1967: 54).

Kutsal Ana, Koruyucu Varlıklar: Türk Mitolojisinde ve Orhun yazıtlarında Umay Ana kut verici, çocukları koruyucu ve bereket kaynağıdır (Ünver, 1998: 58). Orhun yazıtlarında ve Türk mitolojisinde Yer Sublar yardım, koruma gibi işlevleri bulunmaktadır. Yer Sublara kötülüklerden koruyucu ruhlara inanılırdı (Ünver, 1998: 49-51)

“Umay gibi annem hatunun talihi sayesinde kardeşim Köl Tegin erlik adını buldu” (Aydın, 2014: 66).

“Kutsal Umay ve kutsal yer su ruhları yardım etti” (Aydın, 2014: 126).

İran mitolojisinde su tanrıçası, Pers Yazıtları’nda ve Zerdüştilikte yazata meleşimsi olan Ardivisura Anahita, Şahların ve iyilerin koruyucu, bereket ve talih kaynağıdır (Purdavud, 1347: 166-176-Uşideri, 1394: 90-92).

“Ahuramazda, Anahita ve Mitra’nın lutfuyla bu yapıyı inşa ettim, Ahuramazda, Anahita ve Mitra beni ve eserimi her türlü kötülükten, zarardan korusun” (Old Persian Text, A2Sa 4-5).

Avesta'da Spenta Armaiti koruma, bereket, mutluluk bahşetme gibi işlevleri bulunan Ameşa Spenta, kutsal ölümsüzlerden biri büyük meleşimsi varlıktır. Avesta'da Ahuramazda'nın kızı olarak da tasvir edilir; iyilerin, yerin, çiftçilerin koruyucusudur. Benzer işlevi olan yardımcı yazatalar, meleşimsileri bulunmaktadır (Uşideri, 1394: 123-127-Oymak, 2003: 132-135).

Ameşa Spenta: Zerdüştilikte Ahuramazda'nın birinci dereceden meleşimsi varlıkları (Uşideri, 1394: 123-127-Oymak, 2003: 132-135).

Yazata/İzed: Zerdüştilikte Ahuramazda'nın ikinci dereceden meleşimsi varlıkları (Uşideri, 1394: 123-127-Oymak, 2003: 132-135).

Atalar Kültü: Orhun yazıtlarında ölen hakanın ruhu yapılan bir işi tasvip etmediği yani ruhun hayata müdahalede bulunduğu anlayışı bulunmaktadır. Türklerde ruhun ölümsüzlüğü ve atalar kültü bulunmaktadır. Her yıl ölenler için kurban sunulurdu (Sarıkçioğlu, 2008: 108).

“Yukarıda (ebedi) gök, kutsal yer su (ruhları),amcam kağanın ruhu onaylamadı.” (Aydın, 2014: 101).

İran mitolojisi ve Avesta'da ölen iyileri Fravaşileri / Fereveherleri / kişinin tanrısal özü insanları, yakın akrabaları tehlikelere, kötü güçlere karşı koruyup yardıma geldiği anlayışı, inancı bulunmaktadır (Uşideri 1394: 374-376.) Zerdüşti gelenekte ruhun ölümsüzlüğü ve ölenleri hayırla yâd etme geleneği bulunmaktadır (Kuruş, 1387: 87-88, Oymak, 162-167).

“İnançlıların Fravaşileri bana yardım etmemiş olsalardı burada iyi hayvanlar ve insanlar kalamazdı/yaşayamazdı» (Purdavud, 1347407).

Yasa/Töre: Orhun yazıtları ve Türk geleneğinde töre anlayışı bulunmaktadır (Yücel, 2020: 156-157). Bir bakıma İrani “arta/aşa” anlayışına benzemektedir.

“...Türk yasalarını kaybetmiş halkı atalarım, dedelerim yasalarına uygun olarak yeniden örgütlemiş (öğretmiş)..” (Aydın, 2014: 60)”

İran mitolojisi, Pers Yazıtları ve Avesta'da kanun, nizam, yasa, doğruluk manasında “arta/aşa” anlayışı bulunmaktadır (Boyce, 1381: 82). Buna uyan birey ve toplum huzura kavuşur.

“Bu ülkelerde önceleri daevalara/yabancı tanrılara tapılan yeri Ahuramazda'nın lutfuyla yıktım, daevalara/başka tanrılara ibadeti yasakladım. Ben, Ahuramazda ve 'arta/doğruluk, yasa'yı yücelttim, ibadet ettim” (Old Persian texts : XPh, 35-41).

Kutsal Dağ Kültü: Türk mitolojisinde kutsal dağ anlayışı bulunmaktadır. Dağların canlılığına inanılır, Altaylarda dağ ata kabul olarak kabul edilir. Her

boyun bir dağı bulunurdu. Bu dağlardan biri de Tanrı Dağları/Ötüken'dir. Burada Gök Tanrı'ya kurban sunulurdu (Sarıkcıoğlu, 2008: 107, Ünver, 1998: 52-54, Ögel, 1995: 425-432).

İran mitolojisi ve Avesta'da yüce kutsal dağ/Haraberazaiti, Elbruz anlayışı bulunmaktadır (Uşideri, 1394: 1083, Yıldırım, 2008: 279-281, Curtis, 2016: 28). Kirmanşah yazıtlarının olduğu bölgeye bağistan/Tanrı Dağları denilmektedir (Uşideri 1394: 167).

Zaman Kültü: Orhun Yazıtları'nda zaman kavramı yer almakta, insanın ölümlü yaratıldığı belirtilmektedir: "*Zaman ve (ebedi) gök şöyle demiş: İnsanoğlu hep ölümlü yaratılmış* (Aydın, 2014: 73).

İran mitolojisinde ve Zurvanist gelenekte zamanı yaratan Zurvan Tanrısı anlayışı bulunmaktadır. Fars edebiyatında zaman, çağ, devran manasında kullanılmaktadır (Uşideri, 1394: 305-306, Dustkhah, 1392: 995-997).

Bahar Bayramı/Diriliş, Yenilenme Kültü: İran mitolojisinde Nevruz; evrenin, insanın yaratıldığı gündür. Zerdüştilikte Nevruz Bayramı ve gelenekleri dini içerik ve işlev açısından oldukça önemlidir. Ölenlerin Freveherlerinin bayram süresince evlerini ziyarete geldiklerine inanılır (Uşideri, 1394: 455, Niknam, 1387: 19-20). Türk mitoloji ve geleneğinde de bu bayram Ergenekon'dan çıkış, bahar mevsimi anısına kutlanır.

Kurban Geleneği: Kurban kültürü Türklerde yaygındır. Hunlar Gök Tanrıya, yer sublara, kötü ruhlardan korunmak için genelde at, sığır, koyun kurban ederlerdi. Oğuz boylarında da adak ve şükür için Tanrıya kanlı kurban sunma geleneği görülmektedir (Ünver, 1998: 73-77, Çakan, 2019 12).

İranlılarda kanlı kurban geleneği bulunmaktadır. Avesta'da yazatalara binlerce at, sığır ve koyunun kurban edildiği belirtilmektedir (Purdavud, 1387: 433).

Koruyucu Hayvan Efsanesi: Türk efsanesinde kurtun koruyuculuğu, beslemesi, yiğitliği yer almaktadır (Ögel, 1995: 115-118). Oğuzlarda kurt yüzünün kutsal, değerli olduğuna inanılır (Çakan, 2019 12).

İran mitolojinde anlatılan kahraman Neriman oğlu Sam yeni doğan beyaz saçlı garip tipli çocuğundan utanıp onu Elbruz Dağı'na terk etti. Vahşi hayvanlar ona karşı şefkat gösterdiler, Tanrının ilhamıyla Simurg/kartal çocuğu kendi yuvasına götürüp korudu, av etleriyle besledi, büyüttü. Bu çocuk Zal-ı Zer olarak meşhur oldu (Firdevsi, 1967, 198-212). Pers hanedanının kurucusu Büyük Kuruş/Kiros'un, Med kralının gördüğü rüya nedeniyle öldürülmesi için ormana terk edilir, dişi köpek tarafından emzilir, ölümden kurtulur (Rank, 2018: 43). Meşhur Şah Feridun'u da inek besler (Rank, 2018: 43).

Kutsal İçecek: Orta Asya Türk boylarında ve Oğuzlarda kımız geleneği bulunmaktadır (Çakan, 2019: 12). Hunlar, atlardan binit olarak, ihraç malı olarak faydalanıyorlar, etini yiyorlar ve sütünden de kımız yapıyorlardı. Kımız içkiden çok, kuvvetli bir besin maddesi olarak kabul görüyordu. Öyle ki, kımız oldukça başka bir gıdaya pek ihtiyaç duyulmamıştı (Sümer, 1992: 9).

İranlılarda hom bitkisinin su ve sütle karışımından sağlanan içkidir. İçenlere güç sağlayan, kötülöklere karşı koruyan geleneksel ve dini içecektir (Uşideri, 1394: 448-485, Polat, 2013: 95-96).

Hızır Kültü: Türk halk inançlarında ve masallarda darda kalanlara yardıma eden Hızır kültü bulunmaktadır (Ögel, 1995: 89-99, Çakan, 2019: 19). Farslarda da Hızır kültü yer alır (Mahmud-ı Şebüsteri, 2015, 155).

Yükselme Geleneği: Tanrısallık verilmiş hükümdar da halkını Tanrı gibi yönetebilecektir. Türkler ölüm eylemi için kergek bol- ‘kerek kuşu olmak, öl- ‘ölmek’, uç- ‘uçmak’, yok bol- ‘yok olmak, yükselmek, yokla- ‘yükselmek’ ifadelerini kullanır ve bu ifadelerin tamamı da ‘yükselme’ ile ilgilidir (Tokyürek, 2019:198).

Eski Türklerde de Şamanlar, trans halinde göğe yolculuğu, haber almayı sembolize eden ritüelleri uygulardı (Demirci, 2005:53-58). “*Türk halkı yok olmasın diye halk olsun diye babam Elteriş Kağan’ı, annem Elbilge Hatun’u (ebedi) gök, tepelerinden Tutup (göge) yükseltmiş, elbette*” (Aydın, 2014: 59).

İran geleneğinde din adamlarından bazılarının uykuya dalıp ruhunun göğe yükselip tanrıyı, meleğimsileri, kutsal insanları, cennet, cehennemi görüp döndüğü inancı anlayışı bulunmaktadır (Uşideri, 1394:86-87).

Ölü Anma Geleneği: Türk kültüründe de ölenin 7’si, 40’ı ve yıldönümü anılır. Zerdüştilerde ölenin 9’u, 30’u ve yıldönümü anma törenleri yapılır (Polat, 2013: 133-134).

Yazıtlar ve Kral Mezarları: Türklerde hakan mezarları bulunmaktadır. “*Ona muhteşem bir anıt mezar yaptırtdım*” (Aydın, 2014: 55). İran geleneğinde Ahamenişler dönemi Pers Yazıtları, kral mezarları bulunmaktadır. Bu durum Sasanilerde de görölmektedir (Movlayi, 1387: 2-7).

Mitolojik Kuşlar: Türk mitolojisinde tuğrul, karakuş, kartal gibi isimlerle: anılan ve diğör milletlerinkilerle kısmen benzerlik, kısmen de farklılık gösteren bir kuş vardır (Duymaz, 1998: 91).

Türk mitolojisinde bu gibi kuşların genel olarak Alp Kara Kuş (kartal) ve tuğrul adlarını aldığı görölmektedir (Duymaz, 1998: 93)

İran mitolojisinde de iyi yönleriyle dikkat çeken Simurg, Anka, Huma, Avesta'da Vereğna, Kerşip kuşları, bulunmaktadır (Uşideri, 1394: 340, Dustkhah, 1392: 1068).

“Vereğna/Simurg kuşunun tüyünü vücuduna süren kişi düşmanın büyüsunü bozar, kemik ve tüyüne sahip olana zarar gelmez, kimse onu öldüremez” (Purdavud 1347: 127, Dustkhah 1392: 1068).

Huma kuşu kemikle beslenir, onun gölgesi altına girenler mutlu, talihli olurlar. *“Huma kuşundan iste devleti ve gölgesini-Ne gezer kargada çaylakta devlet kanadı”* H.Şirazi (Yıldırım 2008: 338-350).

Güneş Ay : Geleneksel Türk Dininde Güneş, Gök Tanrı inancının parçası olmuştur. İnsanın ölümlü olmasına karşın Güneşin sonsuz olması ve ışığını da Tanrı'dan aldığı inancı yaygın olmuştur (Kıyak, 2010: 134). Türk Kültüründe Hakanlar, Güneşin oğulları olarak ve kendilerinin kuvvet kaynağının da Güneş olduğu ifade edilmiştir (Uraz, 1992: 28).

Eski Türklerde tabiat kuvvetlerine inanma ve Güneş, Ay, yıldız kültü bulunmaktaydı. Güneş ve Ay'a tazim edilirdi (Ögel, 1995: 187-198).

İran mitolojisinde tabiat unsurlarını kutsama, güneş ve ay kültü bulunmaktadır. Zerdüştî gelenekte Yazata olarak kabul edilen Güneş/Hurşid ve Ay'a/Mah'a dua edilir (Uşideri, 1394: 266).

Ateş : İran mitolojisi ve Zerdüştilikte ana obje ve semboldür. Ateş Avesta'da Ahuramazda'nın oğlu olarak tasvir edilir. İbadette merkezi konumda yer alır, dini törenler onun etrafında yerine getirilir. Bu nedenle ateşgede denilen ibadethaneler ve ateş hazırlama gelenekleri oluşmuştur. Zerdüştilikte ateş kutsal sayılmakta, kible görevi görmektedir. Duaları Tanrıya ulaştırır, Din adamı dışında kimse ateşe dokunamaz. Ateşi söndürmek, sövmek, tükürmek, hatta nefesle kirletmek yasaktır (Purdavud, 1387: 1-2).

Türk kültüründe ise ateş arınma aracıdır. Bay Ülgen tarafından ateşin gönderildiğine, insanları kötü ruhların zararından arındırdığına inanılırdı. Ateşle giysileri tütsüleme, ateşin üzerinden atlayarak kötülüklerden arınıldığına inanılırdı. Kötülüklerden arınmaları için yabancılar ateş üzerinden geçirilir. Altay ve Sibirlerde ateşe kurban sunma, yağ dökme geleneği bulunmaktaydı. Dilekleri göğe yükseltir. Ateşe saygı, onu kirletmeme, bevl etmeme, tükürmeme, sövmeme önemlidir (Ögel, 1995: 187-198).

Yedi İklim: Dünyanın yedi iklime ayrılması, İslamiyetten önceki Türklerde de görülmektedir. Türk mitlerine göre, batı Türklerinde göğün katlarının sayısı 7, Doğu Türklerinde ise 9 idi. Bu farklılığın sebebi, Ögel'e göre, Batı Türklerinin İran'a daha yakın olmaları ve güneyden etkilenmeleriydi (Ögel, 1995: 31).

İran mitolojisi ve Avesta'da dünyanın yaratılan 7 bölgesini ifade etmektedir. Bunlar Arap, İran, Mazenderan, Turan, Rum, Çin, Hintlilerin yaşadığı bölgelerdir (Uşideri, 1394: 493) Yedi iklim anlayışı İslami dönem Fars edebiyatında görülmektedir (Attar, 2019: 326).

Daeva/Div/Dev: Türk edebiyatında, masallarda dev kavramı bulunmaktadır (Ögel 1995: 561-563). Altay Türklerinde kötülüğün temsilcisi Erlik ve yardımcıları nemeler inancı bulunmaktadır. Tanrı Ülgen'e ve iyiliğe karşı mücadele eder, hastalık, zarar, afet gibi kötülükleri yayar (Yücel, 2020: 125-126).

İran mitolojisi ve Zerdüştilikte kötülüğün kaynağı olan Angramainyu/Ehrimen'in yardımcıları olan kötücül varlıklardır. Bunlar Ahuramazda'nın meleşimsi varlıkları olan Ameşa Spentalara, Yazatalara ve iyi insanlara düşmanlık beslemekte, tabiatta her türlü kötülüğün yapmalar. Div kavramı kötü insanlar ve düşmanlar için de kullanılmaktadır (Firdevsi, 1967: 17-29).

Mitra: Eski İranda yemin ve antlaşmaları ve sözleşmeleri gözeten tanrısal varlıktır. Zerdüştilikte Yazata/meleşimsi konumundadır. Adına Mihrican bayramı kutlanılır (Uşideri, 1394: 441-442, Dustkhah, 1392: 1057-4058). Mitra'nın özellikleri Hz. Ali'ye atfedilmiştir. Şii tasavvuf anlayışında Mihr-Ali kavramı; doğruluğu, kurtuluşu ifade eden insanı kâmil tanımlamada kullanılmaktadır (Yıldırım, 2008: 165). Mihr, Türk edebiyatında, kültüründe yer almaktadır. Mir, Mihri, Mihriban adları verilmektedir. Mihrican bayramı Anadolu kültüründe de yer almaktadır.

Ejderha: İran mitolojisinde iriyarı kötücül varlıklar, insanlar ejderha olarak tasvir edilir (Firdevsi, 1967: 293).Türk masallarında da ejderha yer almaktadır (Ögel 1995: 566-567).

Peri: İran mitolojisinde erkeklere güzel görünüp onları aldatan Ehrimen'in kötücül kızlarıdır (Uşideri, 1394: 194, Curtis, 2016: 32) Türk masallarında da peri yer almaktadır (Çakan, 2019: 132).

Yatu/Cadı: İran mitolojisinde insanlara zarar veren aldatıcı yaratıklar (Uşideri, 1394: 505). Türk mitolojisinde de benzer işleve sahip kötücül varlıklar olarak görülürler (Boratav, 2012: 46-47).

Kutsal Kemer: Türk fütüvvet ehlinde, Bektaşilikte ahlaklı olmanın, nefesine hâkim olmanın, yiğitliğin sembolü olan kemer geleneği bulunmaktadır. Zerdüştilikte dindarlık ve ahlaklı olmanın sembolü olan Kuşti kemeri bağlanması zorunludur. İran İslam geleneğinde de dervişler kemer bağlarlar (Yıldırım, 2008: 476-477).

Horoz: Zerdüştilikte Ehrimeni/şeytanımsı güçlerden karanlık devini kovarak insanları ibadete ve çalışmaya uyandıran hayvandır (Uşideri, 1394: 182).

Türklerde kötü ruhları kovan önemli hayvanlardan biridir (Tansü, 2015: 11).

At, boğa, koyun, kuzu İranlılarda ve Türklerde değerli hayvanlardır (Arian, 1389: 300-306, Tansü, 2015: 11).

Tepegöz/Şeytanımsı Varlık: Şeytanın Dahhak'ın omuzunu öpmesi sonucu iki yılan oluştu. Bu soruna çare bulunamayınca hekim kılığına giren şeytan, yılanların ancak insan beyni yerse öleceklerini Dahhak'a bildirdi. Bu nedenle zalim Dahhak'ın emriyle her gün insan öldürülüp beyinleri yılanlara veriliyordu. Bu süreçte On sekiz oğlunu kaybeden Demirci Gave, Dahhak'tan kurtulmak için harekete geçer Feridun tarafından Dahhak esir alınır (Uşideri, 1394:102-103).

Türk masallarında kötücül, insan yiyen Tepegöz figürü anlatılır (Çakan 2019: 142, Ögel 1995: 65-70). Tepegöz sıra dışı yapısı, zulüm ve insan yeme yönüyle Dahhak'la işlevsel benzerlik bulunmaktadır (Uşkun, 1996: 63-65).

Yılan: İranlılarda Ehrimen'in/Şeytan'ın yarattığı kötü, zararlı ve öldürülmesi gereken varlık olarak inanılır (Dustkhah, 1392: 659). Türklerde de kötü varlık konumundadır (Tansü, 2015: 14).

Sayılar: Türk destanlarında sayılar, önemli motifler arasındadır. Türk destanlarında konu edilmiş olan sayı motiflerinin temelinde de 'dinî anlayış' gelmektedir (Küçük, 2013: 107). İranlılarda kutsal sayılar 1, 3, 7, 9, 12, 21, 33, 72, 101. Bunlar arasında 7 dini ve mistik alanda önemlidir (Uşideri, 1394: 465-468). Türk mitolojisinde 7, 9, 40 kutsal sayılardandır (Çakan, 2019: 75).

Kutsal Bitkiler: Kutsal kayın ağacı ve bitki, saçı ve sunumlar Türk mitolojisi ve halk geleneğinde bulunmaktadır (Ögel, 1995: 489). Benzer servi dalı, nar çubuğu, kuru kekik, iğde, İranlılarda önemli motiflerdendir. Arpa, pirinç, kekik saçısı, yumurta, gülsuyu sunumu da bulunmaktadır (Polat, 2013: 127-128).

Hayvan Adı Taşıma: Eski İranlılarda Viştaspa/çok at sahibi, Camaspa/güzel at sahibi, Arcaspa/değerli atlara sahip, Huvogva/iyi sığır sahibi manasına gelen isimler kullanılmıştır (Uşideri, 1394: 84) Türk kültüründe Boğahan, Arslan, vb. benzerlikler bulunmaktadır.

Tur: İranlılar ile Türklerin ortak kavramlarından biridir. Geleneğe göre Feridun'un oğullarından birinin adı Tur, memleketi de Turandır. Erkeklerle ve bayanlara ad olarak verilmiştir (Uşideri, 1394: 223-224). Ferverdin Yeşt 143'te bu kavram Turların memleketleri biçiminde yer alır. Zerdüşti olan Turlar övülür. Aban Yeştte ise Turların memleketindeki düşmanlara karşı zafer için Anahita'ya kurban sunulur (Purdavud, Yeştha, c.1,s.255-256; Dustkhah, c.1, s.307; Aryen, s.234). Turan bölgesine daha sonra gelen Türkler bölge adıyla betimlenmiş, Türk ve Turan adları birbirinin yerine kullanılmıştır (Purdavud, Yeştha, c.1, s.208).

Toprak/Vatan Kültü: İranlılarda mitolojik İranvic ülkesi anlayışı bulunmakta. Tanrının yarattığı en değerli yer olarak betimlenir. Vatan, ülke kutsanır (Uşideri 1394: 147). Benzer durum Türk geleneğinde Tanrı dağları ve Ötüken şehrinin merkez oluşunda görülmektedir (Yücel, 2020: 162-166).

Bayrak Kültü: İran geleneğinde bayrak kültü bulunmakta, bayrağı koruyamayan egemenliği kaybeder anlayışı vardır. Bu yönüyle Türk bayrak kültüne benzemektedir (Şişman, 2007: 107-108).

Kahramanlık Kültü: Avesta'da, Pehlevice eserlerde ve Şahname'de İranlıların kahramanlık geleneği anlatılır. Kahramanlar kutsanır, destanımsı motifler yüklenir (Arian, 1389: 224-226). Türk destan geleneği de kahramanlık öykülerini içerir.

Kadın Sultan Geleneği: Türk geleneğinde Kadın yöneticiler bulunmaktadır. Uygurlarda adalet işlerine bakan Uluğ Hatun, Sabarlarda eşinin ölümü üzerine tahta geçen Boğarık Hatun vb. görülmektedir (Yücel, 2020: 178-180). Tarihte Tomris Hatun, Şağab Hatun Türk kadın liderlere sadece birkaç örnektir. Türklerde hakan ile hatun imzalı olmayan belge geçersizdir (Özmenli, 2018: 354). İran geleneğinde de Sasani şahlarından Khusrev Perviz'in iki kızı Duktbanu, Azarndukt kısa süre İran tahtını yönettiler (Zerrinkub, 1389: 107).

Ruhban/Din Adamı Sınıfı: İran geleneğinde dini işler, kurban, kemer bağlama, sağlık vb. konularda faaliyette bulunan Mag/Magi/mobed sınıfı bulunmaktadır (Uşideri, 1394: 436-437) Eski Türklerde dini ve halk hekimliği vb işlerini yürüten Şaman/Kam sınıfı bulunmaktadır (Ayдын, 2017: 88-89).

Kızılma: Ahameniş şahlarından Xerxes'in Yunan seferinde arkasında yürüyen askerlerin mızrak uçları altın elma idi. (Heredetos, 2019: 532). Türk siyasi mefkûresinde de kızıl elma motifi bulunmaktadır.

Sonuç

Kadim toplumlarda benzer mitolojik dini kültürel temalar bulunmaktadır. Yaklaşık 3000 yıl yakın ve aynı coğrafyalarda yaşayan toplumlarda etkileşim ve benzeşmenin olması tabiidir.

Yakın coğrafyada binlerce yıl yan yana yaşayan İran ve Türk toplulukları arasında, inanç, anlayış, kültür ve edebi açıdan birçok benzerlikler bulunmaktadır. Karşılıklı kültürel etkileşimlerin olduğu anlaşılmaktadır.

Her iki millet birbirini etkilemiş, bu etkilenme süreci ortak birtakım mitolojik unsurlara sahip olmaları sonucunu doğurmuştur. Türklerle Farslar farklı inanç sistemi içerisinde olmalarına karşın ortak, komşu bir coğrafyada yaşamaları bu benzerliklerin kaynağı olabilir.

Kaynakça

- Alıcı, M. (2012). *Kadim İran'da Din*, İstanbul: Ayışığı Yayınları.
- Altungök, A. (2015). *Eski İran'da Din ve Toplum*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları
- Anabasis, K. (2019). *Onbinlerin Dönüşü*, 4. Baskı, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Arian, A.(1389). *Negarehayı Ahurayı*, Neşr Movc, Tahran.
- Attar, Feridüddin. *Mantık Al-Tayr*, (2019) Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, XII. Baskı, İstanbul, İş Bankası Yayınları.
- Aydın, E. (2014). *Orhon Yazıtları*, 2. Baskı, Konya: Kömen Yayınları.
- Aydın, M. (2017). *Dinler Tarihine Giriş*, 8. Baskı, Konya: Literatürk Yayınları.
- Balcı, M. (2016). *Taşa Kazınmış Sözler, İslam Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Beyani, Ş. (1390). *Tarih İran Bastan 2, Kutub Ulum İnsani Danişgahha*, 7. Baskı, Tahran.
- Boratav, P.N.(2012). *Türk Mitolojisi*, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Boyce, M. (1393). *Menabi Mektup Dini Zertoştı*, Çev. Şima Caferi-Dehaghi, Dairetü'l Maarif Bozorg İslami, Tahran.
- Boyce, Mary- Zoroastrians, Asker Bahrami, İntişarat Faknus, 11. Baskı, Tahran.
- Curtis, V. S. (2016). *İran Mitleri*, Çev. Fatma Esra Aslan, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Çakan, A. (2019). *Dede Korkut Hikâyeleri V. Baskı*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Çelik, A. (2019). *Âlemin ve Âdemin Dört Ana Unsuru: Garib-Name'de "Anasırı-ı Erbaa Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, C.2, S.1, ss. (312-339)*
- Çınar, B. (2009). *Şeyh Galibin Hüsnü Aşk Mesnevisinde Felekler*, A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 39, (777-792)*, Erzurum
- Demirci, N. (2005). *Geleneksel Türk Kültüründe Yükselme Motifleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Dustkhah, Celil (1392). *Avesta 1-2*, İntişarat Morvarid, 7. Baskı, Tahran.
- Duymaz, A. (1998). *Anadolu ve Balkan Türklerinin Halk Anlatımlarında Mitolojik Bir Kuş: Zümrüdü Anka*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt: 1 Sayı: 1 Yıl: 1998 s. 91-97.

- Firdevsi (1967). *Şehname* Çev. Necati Lügal, Kenan Akyüz Ankara: MEB yayınları.
- Gignoux, P. A. Çev. Jale Amuzgar, İntişarat Muin, 5. Baskı, Tahran 1394 hş.
- Herodotos, (2019). *Tarih* Çev. Müntekim Ökmen, XV. Baskı, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- İnan, A. (1968). *Türk Folklorunda Simurg ve Garuda*, Makaleler ve İncelemeler, Ankara 350-352.
- Kafesoğlu, İ. (1986). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kıyak A. (2010). “İslamiyet’ten Önce Türklerde Güneş ve Ay İle İlgili İnanışlar”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı.6, 4/2010, s.134
- Koçin, A. (1999). Feridüddin Attar’ın Pendnamesinin Türk Edebiyatına Etkisi ve Zaifi’nin Bustan-ı Nasayılı ile Karşılaştırılması, *Tubitak, bilig* 10/ Yaz, (93-102)
- Küçük, M. A. (2013). Türk Destanlarında “Sayı” Motifinin Dinî Yansımaları, *Gazi Türkiyat*, Güz 2013/13: 91-109
- Mahmud-ı Şebüsteri. (2015). *Gülşen-i Raz* Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, II. Baskı, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Mevlana Celaleddini Rumi. (2013). *Mesnevi*, Çev. Mehmet Kanar, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Movlayi, Çengiz (1387). *Rahnameyi Zeban Farsi Bastan*, Neşr Mehrnameg, 2. Baskı, Tahran.
- Niknam, K. (1387) *Ez Nevruz Ta Nevruz*, İntişarat Fereveher, 4. Baskı, Tahran.
- Oymak, İ. (2003). *Zerdüştilik*, Elazığ.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özdizbay, Erol-Aliye (2020). *Eski İran Tarihi*, İstanbul Üniversitesi.
- Özmenli M., Ortaçağ’da Türklerde Kadın ve Aile *International Journal of Social Science* Number: 66 , p. 347-356, Spring II 2018.
- Platon. (2010). *A. I-II* Çev. Furkan Akderin İstanbul: Say Yayınları.
- Polat, M. (2013). *Günümüz İran Zerdüştiliği Üzerine Bir Araştırma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Purdavud, İ. (1347). *Yeştha* 1- 2, İntişarat Danişgah Tehran, 3. Baskı, Tahran.
- Purdavud, İ. (1387). *Yasna* 1-2, İntişarat Esatir, 2. Baskı, 2. Baskı, Tahran.
- Rank, O. (2018). *Kahramanın Doğuş Miti*, Çev. Gökçe Yavaş, 2. Baskı, İstanbul Pinhan Yayınları.

- Sarıkcıoğlu, E. (2008). *Dinler Tarihi*, 6. Baskı, Isparta, Fakülte Kitabevi.
- Sümer, F. (1992). “Türk Kültürüne Genel Bir Bakış II”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 72, İstanbul.
- Şişman, B. & Kuzubaş, M. (2007). *Şehname'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tansü, Y. E. & Güvenç, B. (2015), Eski Türk Mitolojisinde Hayvan Figürleri Üzerine Düşünceler, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (218), 2-16.
- Tokyürek, H. (2019). Runik Türk Yazıtlarında Yükselme Riti: yog Kelimesi Üzerine, *International Journal of Old Uyghur Studies* ½, 197-210.
- Uraz, M. (1992). *Türk Mitolojisi*, İstanbul: Mitologya Yayınları.
- Uryan, S. (1392). *Rahnameyi Ketibehayi İrani Miyane Pehlevi-Parti*, İntişarat İlmi, Tahran.
- Uşideri, C. (1394). *Philippe Gignoux, Ardavirafname*, Çev. Jale Amuzgar, İntişarat Muin, 5. Baskı, Tahran 1394 hş.
- Uşideri, C. (1394). *Danışnameyi Mazdayasna*, Neşr Merkez, 6. Baskı, Tahran.
- Uşkun, R. (1996). Gagauzlarda üç Tepegöz Versiyonu, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1, 59-72.
- Ünver, G. & Güngör, H. (1998), *Türk Din Tarihi*, Kayseri: Lâçin Yayınları.
- Yıldırım, N. (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yıldırım, N.(2012). “Firdevsî ve Şahnâme”, *Firdevsî Şahnâme*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- Yücel, M. U. (2020). *Türk Tarihine Giriş*, İstanbul Üniversitesi.
- Zerrinkub, Abdulmuhsin-Ruzbeh (1389), *Tarikh İran Bastan* 4, Kutub Ulum İnsani Danişgahha, 6. Baskı, Tahran.
- Persian texts, www.avesta.org/old_persian_texts (2019).

BABÜRNÂME'DEKİ MENTAL FİLLERİN YAPI VE İÇERİK BAKIMINDAN SINIFLANDIRILMASI¹

MENTAL VERBS AND THEIR CLASSIFICATION IN TERMS OF CONTENT IN BABURNAME

Merve ERARSLAN*
Galip GÜNER**

Özet

Daha çok psikoloji ve felsefenin inceleme alanı içinde yer alan “mental fiiller” insanın duyu ve düşüncesini ortaya koyan soyut fiillerdir. Mental fiillerin oluşmasını sağlayan süreç algı ile başlar. Algı; duyu organlarından gelen bilgilerin beyindeki dil merkezine ulaştırılmasıyla başlar. Algılama sürecini gerçekleştiren beyin bilgilerin bilincine ulaşır. Yani duylardan gelen bilgiyi işleme ve anlama sürecidir. Bu süreçten sonra işlenen ve algılanan bilgilere tepki aşaması başlar. Bu aşama olayların ve durumların iç dünyada oluşturdukları duyguların açığa vurumudur. Tepki aşaması mental sürecin son aşamasıdır.

Bu çalışmada Babürnâme'den elde edilen verilerle mental fiiller; algı fiilleri, biliş fiilleri ve duyu fiilleri olmak üzere üç grupta incelenmiştir. Babürnâme'den hareketle mental fiillerin yapı ve içerik bakımından belirlenmesi amaçlanmıştır. Birden fazla kategoride yer aldığı göz önüne alınmadan 227 mental fiil tespit edilmiştir. 11'i göz fiilleri, 5'i kulak fiilleri, 6'sı tatma fiilleri, 54'ü temas fiilleri ve 5'i denge fiilleri olmak üzere 81 algı fiili tespit edilmiştir. 4'ü anlama fiilleri, 1'i araştırma fiilleri, 9'u başarı fiilleri, 9'u bellek fiilleri, 6'sı çözümleme fiilleri, 1'i düşünme fiilleri, 30'u iletişim fiilleri, 2'si inanç fiilleri, 7'si irade fiilleri, 4'ü karar-anlaşma fiilleri, 1'i sabır fiilleri olmak üzere 74 biliş fiili tespit edilmiştir. 7'si anlık tepki bildiren duyu fiilleri, 65'si süreç içinde gelişen duyu fiilleri olmak üzere 72 duyu fiili tespit edilmiştir.

Babürnâme'de mental fiillerden Türkçe kurallara uygun olarak türetilip Türkçeleşenlerin sayısı 10'dur. Farsça kelime + Türkçe ek yapısında 4, Arapça kelime + Türkçe ek yapısında 3, Moğolca kelime + Türkçe ek yapısında 3 kelime tespit edilmiştir.

Köken ayırt etmeksizin Türkçe eklerle türetilmiş fiillerin +ı- , +IA-, +IAt-, +dA-, +IAş-, +u-, +A-, +kır-, +daş-, +lan-, +ad-, +r-, +k-, +ırğa-, -mA-, -l-, -n-, -DÜr-, -t-, -r-, -ş-, -A-, -guz-, -kür-, -KAr-, -k-, -kula-, -d-, -z- ekleriyle türetildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: babürnâme, mental fiiller, yapı, içerik, etimoloji.

¹ Bu çalışma Merve Erarlan tarafından hazırlanan Babürnâme'de Söz Yapımı: Fiiller başlıklı yüksek lisans tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı, e-posta: erarlanmerve6@gmail.com ORCID No: 0000-0003-4706-4899

** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Kayseri / TÜRKİYE, e-posta: gunerg@erciyes.edu.tr ORCID No: 0000-0003-3633-1269

Abstract

Mental verbs, which are mostly in the field of psychology and philosophy, are abstract verbs that reveal human feelings and thoughts. The process that enables the formation of mental verbs starts with perception. Perception; It begins with the transmission of information from the sense organs to the language center in the brain. The brain, which performs the perception process, reaches the consciousness of the information. In other words, it is the process of processing and understanding information from the senses. After this process, the stage of reaction to the processed and perceived information begins. This stage is the manifestation of the emotions that events and situations create in the inner world. The reaction stage is the final stage of the mental process.

In this study, mental verbs with the data obtained from Baburnama; it was examined in three groups as verbs of perception, cognitive verbs and affective verbs. Based on Baburnâme, it is aimed to determine mental verbs in terms of structure and content. 227 mental verbs have been identified without considering that they are in more than one category. 81 perception verbs have been identified, including 11 eye verbs, 5 ear verbs, 6 taste verbs, 54 contact verbs and 5 balance verbs. 74 cognitive verbs have been identified 4 understanding verbs, 1 research verb, 9 success verbs, 9 memory verbs, 6 resolution verbs, 1 thinking verb, 30 communication verbs, 2 belief verbs, 7 will verbs, 4 decision-agreement verbs, 1 patience verb. 72 emotional verbs have been identified, 7 of which are emotional verbs that express an instant reaction, and 65 are emotional verbs that develop in the process.

The number of those who are derived from mental verbs in accordance with Turkish rules in Baburnâme and Turkishized is 9. There have been identified 3 words in Persian word + Turkish suffix, 3 words in Arabic word + Turkish suffix, and 3 words in Mongolian word + Turkish suffix.

Words derived with Turkish suffixes, regardless of origin, are the verbs +i-, +IA-, +IAt-, +dA-, +IAş-, +u-, +A-, +kır-, +daş-, +lan-, +ad -, +r-, +k-, +ırğa-, -mA-, -l-, -n-, -DUR-, -t-, -r-, -ş-, -A-, -guz-,kür-, -KAR-, -k-, -kula-, -d-, -z- It has been observed that it is derived with this suffixes.

Keywords: baburname, mental verbs, structure, content, etymology.

Giriş

Dil, genellikle sözel bir işlem olan düşüncüyü dışa aktarmaya yarayan araçtır. Düşünce, zihinsel etkinlikler sonucu ortaya çıkar ve dil tarafından dışa yansıtılır. Kısaca dil, düşüncelerin yansıtıcısıdır. Bu süreçte düşünceler, özensiz bir şekilde dile tamamen emanet edilmezler. Belli kurallar ve sınırlar çerçevesinde aktarım söz konusudur.

İnsanlık tarihinin başlangıcından beri varlığını sürdüren dil; birey ve toplumdan ayrı düşünülemez. İnsanın duygu ve düşüncelerini ortaya koymasını sağlayan dil, hayati bir öneme sahiptir. Dil, yalnızca düşünceleri ortaya koyma aracı değil aynı zamanda da anlamlandırma ve adlandırma aracıdır. Bu süreçte “dil ile düşünce iç içe girmiş durumdadır” (Korkmaz, 2017: 662).

İnsanın zekâsının ve düşünme yeteneğinin varlığı onu diğer yaratıklardan ayırır. Zekâ, duygu ve düşünce insanın iç benliğini oluşturan öğelerdir. Bu öğelere sahip olan insan bunların sonuçlarını davranışlar veya söz olarak dış benliğe aktarır. Bu aktarmada onun en büyük yardımcısı dildir (Korkmaz, 2017: 661). Duygu ve düşünceler, dış dünyanın insan zihnine yansımalarıdır. Bu yansımalar genellikle dil yardımıyla dış dünyaya aktarılır.

Dil ve düşünce arasındaki bu ilişki tarih boyunca çeşitli bilim dallarının araştırma alanı olmuştur. Psikolojinin de araştırma alanı olan dil ve düşünce üzerine birçok deneysel çalışma yapılmıştır. Dil ve düşünce arasındaki ilişkiyi ortaya koymak isteyen araştırmacılar zihin fiilleri yani mental fiiller üzerine çalışmalar yapmışlardır. Mental fiiller üzerine yapılan bu çalışmalar “Çocukların arzular, algılar, inançlar, bilgi, düşünceler, niyetler ve duygular gibi temel zihinsel durumlarına” dayanmaktadır (Smith vd., 2019: 82). Bu çalışmalar genellikle çocukların ergenlik öncesini kapsar.

Mental fiillerin oluşmasını sağlayan süreç algı ile başlar. Duyu organlarından gelen bilgilerin beyindeki dil merkezine ulaştırılması algı sürecinin ilk aşamasıdır (Kamchybekova, 2011: 88). Algılama sürecini gerçekleştiren beyin bilgilerin bilincine ulaşır. Yani duyulardan gelen bilgiyi işleme ve anlama sürecidir. Bu süreçten sonra işlenen ve algılanan bilgilere tepki aşaması başlar. Bu aşama olayların ve durumların iç dünyada oluşturdukları duyguların açığa vurumudur. Tepki aşaması mental sürecin son aşamasıdır (Şahin, 2012: 49).

1. Amaç ve Yöntem

İngilizcedeki mental (ruhsal, akılsal, zihinsel, zihni) kelimesi bizdeki zihin kelimesinin karşılığıdır. Zihin iradeli davranışların, duyguların, algılamaların merkezidir (Şahin, 2012: 49).

“Karakuşçu tarafından yapılan (1999’dan akt. Şahin, 2012: 49) çalışmalara göre, iradeli davranışlar da bir zihin işlevi ile ortaya çıkar. Duymak, anlamak, hatırlamak, mukayese etmek, dikkat, dinlemek gibi yetenekler ve melekelerin hepsi zihin fonksiyonudur. Zihnin bir uyarı ile etkinlik kazanmasına (işler hâle gelmesine) zihin faaliyeti veya bilinç hâli ve düşünce gibi adlar verilir. Bireyler çevresini kendi anlayış ve düşünme gücüyle değerlendirecektir. Algıları ve olayları değerlendirme, ölçme ve gerçeği bulma işlevinde ölçek, bireyin kendi zihin gücüdür.”

“Zihinde şekillenen, değerlendirilen, zihin yardımıyla ortaya çıkan düşünmek, hatırlamak, kavramak, öfkelenmek, üzölmek, algılamak gibi duyguların veya algıların, zihinsel işlemlerin çıktıkları dış çevreye dil yoluyla aktarılabilir” (Şahin, 2012: 49). Zihinsel işlemler sonucunda aktarılan kelimeler “mental fiiller” olarak adlandırılmıştır.

Babür tarafından yazılan eser, Babür’ün yaşamının 1494-1530 yılları arasını konu alan hatırat türündeki eserdir. Bu çalışmada Thackston tarafından hazırlanmış olan transkripsiyonlu *Babürnâme* metnindeki fiiller esas alınarak eserin yazıldığı dönemin duygu, düşünce ve algı dünyasının kelimelere yansımalarını mental fiiller bakımından tespit etmek amaçlanmıştır.

Babürnâme'deki fiiller taranarak mental fiiller tespit edilmiştir. Sınıflandırma yapılırken Hüseyin Yıldız'ın *Eski Uygurcada Mental Fiiller* adlı tez çalışması ve Kuban Seçkin'in *Eski Türkçe Metinlerinden Örneklerle Mental Fiil Teorisi* adlı çalışmaları esas alınmıştır (bk. Yıldız, 2016; Seçkin, 2020).

Mental fiiller eserden seçilen cümlelerle örneklendirilmiştir. Aynı zamanda yapı bakımından da incelenmiştir. Yapı incelemesinde temel kaynak olarak Clauson'un etimoloji sözlüğü kullanılmıştır. Clauson'un etimolojik tahlillerine ek olarak, Türkçenin etimolojik sözlükleri ve tarihî dönemlerin gramer kitaplarından yararlanılmıştır. Gerek duyulduğu zamanlarda da özel olarak yazılmış makalelere başvurulmuştur. Mental fiillerin sıralanmasında ise alfabetik dizme yolu tercih edilmiştir.

2. Babürnâme'de mental fiiller

2.1. Algı fiilleri

Algı fiillerinin anlamlandırılabilmesi için öncelikle algı kavramının anlamlandırılabilmesi gerekir. Algı; *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre, “bir şeye dikkati yönelterek o şeyin bilincine varma”dır. Bazı araştırmacılar algı fiillerini duyu fiilleri olarak da adlandırmışlardır. Duyu ise *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre; “insanların ve hayvanların, dış dünyanın uyaranlarını görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma organlarıyla algılama yeteneği”dir.

“Dilin mental süreçlerinin ilk aşaması, algılama sürecidir. Algılama işlevinin görevi, çeşitli duylardan gelen bilgileri beyindeki dil merkezine ulaştırmaktır. Dil süreçlerinin işlevi algılamaktan başlamaktadır ve her türlü insan faaliyetinin merkezine giden yol algılamaktan geçmektedir” (Kamchybekova, 2011: 88-89). Bu algılama süreci de duyu organlarıyla gerçekleşmektedir.

Bu bölüm beş alt başlık altında incelenmiştir. Bunlardan ilki göz fiilleri olup “görme, görünme, bakma, gözetme, gösterme ve bazı deyimlerde görme ve bakmayı”; ikinci kısım kulak fiilleriyle ilgili olup “kulakla algılama ve duyma fiillerini”; üçüncü kısım tatma fiilleriyle ilgili olup “tatma, yeme ve içme fiillerini”; dördüncü kısım temas fiilleri olup “dokunma, sarma, tutma ve vurma fiillerini”; beşinci kısım ise denge fiilleri olup “insanın veya nesnenin devrilmeden durma hâlini oluşturan fiilleri” içermektedir.

Algı fiilleri içerisinde yer alan burun fiillerine *Babürnâme*'de rastlanmamıştır.

2.1.1. Göz fiilleri

“Gözler, görmek için reseptörler içerir. Reseptörlerden gelen sinyaller retinayı oluşturan nöron ağıyla akar ve gözün arka tarafındaki sinirleri beyne doğru ileten optik sinirde ortaya çıkar. Gözün ön kısmındaki kornea ve göz merceğiyle arka tarafındaki retinadaki nöronlar; nesneden yansıyan ışığın nesnenin dönüşümü ve nesnenin imgesinin elektrik sinyallerine dönüşümü olmak üzere iki dönüşüm yaratarak ne gördüğümüzü biçimlendirir” (Goldstein, 2019: 22-23).

Göz fiilleri; görme fiilleri, görünme fiilleri, bakma fiilleri, gözetme fiilleri ve gösterme fiilleri olmak üzere beş alt başlık altında incelenmiştir.

2.1.1.1. Görme fiilleri

Görme duyusunun meydana gelebilmesi için alıcı organ olan gözün bulunması ve gelen uyarıları alabilecek sağlıklı olması gerekmektedir (İlal, 1982: 20). Görme, ışığın göze girmesiyle başlar. Yani görme, elektromanyetik spektrum içindeki bir enerji bandı olan görünür ışığa dayanır (Goldstein, 2019: 22). Görme algısı, retinanın içinde bulunan reseptörler sayesinde bu ışığın beynin oksipital bölgesindeki beyin sinirine iletilip algılanmasıyla son bulur (İlal, 1982: 21).

Babürnâme'de bir görme fiili tespit edilebilmiştir.

körme- “görmemek” (< kör- “görmek” (EDPT 736a) + -me-)

Şâh Begimni ve uruk-kaşanı ham yeti-sekiz yıl bar edi **körmeydür** edim. “Şah Begüm'ü ve akrabalarımı yedi sekiz yıldır görmüyordum.” (56a/1)

2.1.1.2. Görünme fiilleri

Görünmek *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre, “görülür duruma gelmek, görülür olmak, gözükmek”tir. Görünme ise bu eylemin gerçekleşmesi işidir.

körül- “görülmek” (< kör- “görmek” + -(ü)l-, EDPT 745a)

Körülgen emes. “Görülmedi.” (54a/8)

körülme- “görülmemek” (< kör- “görmek” + -(ü)l- “görülmek” (EDPT 745a) + -me-)

Ança tahş-andâz körülmeydür erdi. “Onun gibi zemberek atan görülmemiştir.” (31a/11)

körün- “görünmek” (< kör- “görmek” + -(ü)n-, EDPT 746a)

Bu tağda kar akarıp körünür. “Bu dağda kar beyaz görünür.” (272b/13)

körünme- “görünmemek” (< kör- “görmek” + -(ü)n- “görünmek” (EDPT 746a) + -me-)

*Bulut **körünmeydür.*** “Bulut görünmüyordu.” (240a/1)

2.1.1.3. Bakma fiilleri

Bakmak *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre, “bakışı bir şey üzerine çevirmek”tir. Babürnâme’de bir bakma fiili tespit edilebilmiştir. Bu fiildeki anlam daha çok bir işle ilgilenmek anlamındadır.

bağıl- “bakılmak” (< bak- “bakmak” + -(ı)l-, EDPT 314b)

*Anıng habarığa ham **bağıldı.*** “Onun haberine de bakıldı.” (355a/3)

2.1.1.4. Gözetme fiilleri

Türkçe Sözlük'e (2011) göre gözetmek, “korumak, bakmak, özen göstermek, himaye etmek; önem vermek, göz önünde bulundurmak, ayrı tutmak; kollamak, beklemek”tir. Bu anlamlar ışığında *Babürnâme*'de üç gözetme fiili tespit edilebilmiştir.

koru- “korumak” (< kor+ “zarar, ziyan” +ı- “korumak”, TSD 408; TTG 175; TG 211; KTG 165)

*Yazlar çibini köp bolur üçün bu öleğni kam **korurlar.*** “Yazın sineği çok olduğu için bu çayırı korurlar.” (130a/9)

közle- “gözlemek” (< köz+ “göz” +le-, EDPT 760b; OTWF 440; Seng. 72)

Bu yerning şarfasını közlep Semerқand muhâşarasında nece mağall munda olturup edi. “Bu yerin elverişli olduğunu gözleyerek Semerkant muhasarasında birkaç kere burada oturmuştum.” (48a/12)

sahlat- “gözetim altına almak” (< sak+ “uyanık” (EDPT 803b) +lat-)

*Bavurçını **sahlatıp** buyurdum kim ol kayını itke berip itni **sahlatğaylar.*** “Aşçıyı gözetim altına alarak o kusmuğu köpeğe verip köpeği gözetim altına almalarını emrettim.” (306a/10)

2.1.1.5. Gösterme fiilleri

Gösterme eylemi *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre “birini veya bir şeyi işaretle belirtmek; görülmesini sağlamak, görmesine yol açmak”tır. *Babürnâme*'de iki gösterme fiili tespit edilebilmiştir.

bildür- “tanıtmak” (< bil-dür-, EDPT 334b; TKBS 144; OTWF 801; Seng. 48)

Bu yürüşte işlerini köprek bildürdiler. “Bu seferde hünelerlerini daha fazla tanıttılar (gösterdiler).” (239a/7)

körset- “göstermek” (< kör- “görmek” + (EDPT 736a) + -se- “göstermek” + -t-, Seng. 72; Günşen: 35-49)

Meni körsetip ruhsat berdiler. “Beni gösterip izin verdiler.” (53a/8)

2.1.2. Kulak filleri

Kulak, işitme sisteminin organıdır (Cemalcılar vd., 2012: 110). Çevresel uyarıyı tanımlamak işitme algı sürecinin ilk adımıdır (Goldstein, 2019: 262). Çevresel uyaran olan ses, titreşim kaynağının havadaki moleküllerinin hareket etmesi sonucunda oluşur. Ses dalgaları ilk olarak dış kulağa ulaşır. Dış kulaktaki ses dalgası tüp ya da boru şeklindeki işitme kanalı vasıtasıyla kulak zarına ulaşır. Kulak zarı ses dalgasıyla temasa geçtiği zaman titreşim meydana gelir. Meydana gelen titreşim orta kulağa iletilir (Cemalcılar vd., 2012: 110). “Orta kulakta bulunan çekiç takıldığı timpanik zar tarafından titreşime geçirilir ve titreşimlerini örseler bu da titreşimi üzengiye iletir. Üzengi, oval pencereyi örten zarı bastırarak titreşimleri iç kulağa iletir” (Goldstein, 2019: 271). İç kulağa ulaşan ses dalgası önce kokleaya ulaşır. Kokleanın içindeki sıvı ses dalgası sonucunda titreşir. Bu ses dalgaları koklea içinde ve merkezindeki saç hücresi nöronları bükerek sinirsel iletilerin meydana gelmesini sağlar. Bu sinirsel iletiler önce işitme merkezine oradan da beyindeki işitme ilintili alana (Temporal Lob Korteks) iletilir (Cemalcılar vd., 2012: 110). Böylece işitme gerçekleşmiş olur.

eşitil- “işitilmek, duyulmak” (< eşid- “duymak” + -(i)l-, EDPT 258b; OTWF 660)

Sambal dirahıtının ta'rîfi eşitilip edi. “Sümbül bitkisinin tarifi işitilmişti.” (231b/3)

eşitilme- “işitilmemek, duyulmamak” (< eşid- “duymak” + -(i)l- “duyulmak” (EDPT 258b; Seng. 42) + -me-)

Vali bu muddatta heç eşitilmedi. “Fakat bu müddette hiç duyulmadı.” (5b/5)

eşitme- “işitmemek, duymamak” (< eşid- “duymak” (EDPT 257b; VEWT 51) + -me-)

Öz kulağı bile *eşitmegünçe inansa bolmas.* “Kendi kulağıyla duymadıkça inanamaz.” (278a/13)

tuydur- “duyurmak” (< tuy- “duymak” + -dur- “işittirmek, duyurmak”, EDPT 567b; OTWF 811; Seng. 53)

Tuydurup kelip edük. “Duyurup gelmiştik.” (83b/14)

tuyma- “duymamak” (< tuy- “duymak” (EDPT 567b) + -ma-)

Heç kim tuymaydur. “Hiç kimse duymamış.” (84a/6)

2.1.3. Tatma fiilleri

Dil, tadım işlevinin başladığı organdır. Dil, yüzeysel sirkumvallat, foliate, filiform ve fungiform olmak üzere dört kısma ayrılan papilla adı verilen birçok çıkıntı ve çukurdan oluşur. Filiform papilla hariç hepsinde tat tomurcukları yer almaktadır. Dilin tamamı yaklaşık 10.000 tat tomurcuğu içerir. Bu tat tomurcuklarından her birinin ucunda tat gözenekleri olan tat hücreleri vardır. Kimyasallar bu hücrelerin ucundaki reseptör bölgelerine temas ettiği zaman transdüksiyon meydana gelir (Goldstein, 2019: 365). “Tat hücrelerinde üretilen elektriksel sinyaller dildeki farklı sinirlere aktarılırlar. Dil, ağız ve boğazdan gelen lifler, beyin sapındaki traktus solitarius çekirdeğine bağlantılar yapar. Buradan sinyaller talamusa ve daha sonra temporal lobun arkasında kısmen gizlenmiş olan birincil tat korteksi olarak düşünülen frontal lobdaki iki alana ilerler” (Goldstein, 2019: 365). Bunun sonucunda birey ne tattığını ve ne değiştiğini belirler.

Tat algısı, diğer algıları ve karar verme süreçlerini de içerir. Bu nedenle tat algısı hayatta kalmak için önemlidir (Cemalcılar vd., 2012: 112).

içilme- “içilmemek” (< iç- “içmek” + -(i)l- “içilmek” (EDPT 26b; Seng 41) + -me-)

Yana fâyida kılmaganıdın içilmeydür edi. “Ayrıca faydası dokunmadığı için içilmiyordu.” (237a/7)

içme- “içmemek” (< iç- “içmek” (EDPT 19a) + -me-)

Çağır *içmes mahallda namâz öter edi.* “Şarap içmediği zamanlarda namaz kılardı.” (68b/6)

içür- “içirmek” (< iç- “içmek” + -(ü)r-, EDPT 30a; Seng. 41)

Bu hayâlda ediler kim manga içürgeyler, meni ham bu dâyırağa kirürgeyler. “Bana da içirmek ve beni de bu daireye girdirmek niyetindeydiler.” (189a/11)

tatturul- “tattırılmak” (< tât- “tatmak” (BUÜ 175) + -tur- (EDPT 459b) + -(u)l-)

Oşol yeride tüşüp yulkıran aşını tatturuldu. “Orada inip yulkıran yemeği tattırıldı.” (245b/10)

yedür- “yedirmek” (< ye- “yemek” + -tür-, EDPT 892b; Seng. 81)

İldiz dek nemeni ham bir katla **yedürdi**. “Bir defa da kök gibi bir şey yedirdi.” (109a/4)

yeyil- “yenilmek” (< ye- “yemek” (EDPT 869b) + -y- “yenmek” + -(i) l-, Seng. 81)

*Ança leziz teve eti hergiz **yeyilgen** emes edi.* “O kadar lezzetli deve eti hiçbir zaman yenilmemişti.” (160b/5)

2.1.4. Temas fiilleri

Deri *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre, “insan ve hayvan vücudunu kaplayan tüy, kıl veya pulla kaplı tabaka, cilt, ten”dir. İnsan derisi en geniş duyu organıdır (Cemalcılar vd., 2012: 112).

Cildin görünür yüzeyinde epidermis olarak adlandırılan sert ölü deri hücreleri bulunur. Epidermisin altında dermis olarak adlandırılan bir tabaka vardır. Deri içinde ise mekanoreseptör adı verilen basınç, gerilme ve titreşim gibi uyarılara yanıt veren bir yapı bulunur. Bu reseptörler sinir liflerinin uyarımına göre farklı yanıtlar verirler. Diğer duyu organlarının aksine deri reseptörleri vücudun tamamına yayılmış durumdadırlar (Goldstein, 2012: 338-339).

“Vücudun her yerinden gelen dokunsal sinyaller dorsal kök adı verilen bir lif demeti yoluyla 31 bölümden oluşan omuriliğe iletilir.” Sinyaller omuriliğe girdikten sonra sinir lifleri onları medyal lemniskal yolak ve spinotalamik yolak adı verilen bu iki ana yolak boyunca beyne iletilir. Lemniskal yolakta bulunan uzuvların pozisyonlarını ve dokunma duygusunu algılamayla ilgili sinyaller taşıyan büyük lifler bulunur. Bunlar hareketi kontrol etmek ve dokunmaya tepki vermek için önemli olan sinyalleri yüksek hızda iletir. “Spinotalamik yolak ise sıcaklık ve ağrı ile ilgili sinyalleri ileten küçük liflerden oluşur. Her iki yolaktan gelen lifler, talamusa giden yukarı doğru hareketleri sırasında vücudun karşı tarafına geçer.” Vücudun sol tarafından gelen sinyaller beynin sağ yarım küresindeki, sağ tarafından gelen sinyaller ise beynin sol yarım küresindeki talamusa ulaşır. Talamusa gelen sinyaller, dokunma sonucu oluşan aldıkların değerlendirilmesi için beynin somatosensöriyel korteksine iletilir (Goldstein, 2019: 339-341).

Bu bilgiler doğrultusunda *Babürnâme*'deki temas fiilleri; dokunma fiilleri, sarma fiilleri, tutma fiilleri ve vurma fiilleri olmak üzere dört alt başlık altında incelenmiştir.

2.1.4.1. Dokunma fiilleri

Dokunma eylemi *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre, “nesnelerin sıcaklık, soğukluk, sertlik, yumuşaklık vb. niteliklerini derinin altındaki sinir uçları aracılığıyla duymak, değmek, el sürmek, temas etmek”tir. “Dokunma duyusunun alıcıların el parmaklarının ucunda yoğunlaşmıştır” (İlal, 1982: 21).

alış- “değiş tokuş etmek” (< al- “almak” + -(i)ş-, EDPT 153a)

Yigitlerini alışıp yandılar. “Yigitlerini değiş tokuş edip döndüler.” (35b/14)

çalma- “çalmamak” (< çal- “çalmak” (EDPT 417b) + -ma-)

Ķânûnnı ança kişi çalmaydur. “Kanunu o kadar (iyi) çalan adam yoktu.” (175a/4)

elitme- “dokundurmak” (< elet- “iletmek” (EDPT 132a) + -me-)

Elig elitmedim. “Elimi dokundurmadım.” (190b/12)

öpüş- “öpüşmek” (<öp- “öpmek” + -(ü)ş-, EDPT 16b; Seng. 37)

Birbirini kuçuşup öpüşüp vidâ' kılurlar. “Birbirlerini kucaklayıp öpüşüp veda ederler.” (207a/3)

tapşur- “teslim etmek” (< tap- “bulmak, kavuşmak” + -ış- “buluşmak, kavuşmak” + -(u)r-, EDPT 447a; Seng. 49)

Mâllarını tapşurdi. “Mallarını teslim etti.” (7b/4)

tayan- “dayanmak” (< taya- “dayamak” + -n-, EDPT 569b)

Attın egilip edi kim kûça tamığa tayandı. “Attan eğilecekti ki (düşecekti ki) sokağın duvarına dayandı.” (113a/8)

tegürme- “dokundurmak” (< teg- “ulaşmak” + -(ü)r- “ulaştırmak” (EDPT 485b) + -me-)

Şâhını keltürüp tegürmeseler yahşı bar bermes. “Dalını getirilip dokundurmadan iyi meyve vermez.” (285a/5)

tişle- “dişlemek” (< tiş+ “diş” +le-, EDPT 564b; Seng. 53)

Ot tişlep kelür emiş. “Ot dişleyerek gelirmiş.” (147a/10)

toğun- “dokunmak” (< tokı- “vurmak” + -n-, EDPT 471a; Seng. 52)

Barangarning uci deryâğa toğunup edi. “Sağ kolun bir ucu nehre dokunmuştu (değmişti).” (90a/9-10)

yastan- “yaslanmak” (< yasta- “desteklemek” + -n-, EDPT 974b; Seng. 77)

Keçe ve kündüz eşikte yastanıp edi. “Gece ve gündüz eşişge yaslanırdı.” (174a/12)

3.1.4.2. Sarma fiilleri

Türkçe Sözlük'e (2011) göre sarmak; “çevresini çevirmek, çepeçevre dolanmak, çevrelemek; kuşatmak, çevirmek, ihata etmek; dolayında yer almak; yayılıp etkisi altına almak, kaplamak; kucaklamak”tır. Bu anlam ışığında *Babürnâme*'de on sarma fiili tespit edilebilmiştir.

bağla- “bağlamak” (< ba- “bağlamak” -ğ+ “bağ” +la-, EDPT 314b; TKBS 104; TETL 261; OTWF 432)

Atlarnı bağlap her kaygımız bir tarafğa bir bulandîğa çıkıp karavulluk kılıp oturduk. “Atlarnı bağlayıp her birimiz bir tarafa bir yüksek yere çıkıp gözetleyerek oturduk.” (116b/13)

bağlama- “bağlamamak” (< bāğ+ “bağ” (BUÜ 172) +la- “bağlamak” (EDPT 314b) + -ma-)

Ėarbiçı bağlamaydur edim. “Kemer bağlamamıştım.” (199a/1)

bağlat- “bağlatmak” (< bağ+ “bağ” (BUÜ 172) +lat- “bağlamak”, EDPT 315a; Seng. 45)

Buğçasığa özini bağlatıptur. “Kendini bohçasına bağlatmıştır.” (201a/12)

basur- “tutturmak” (< bas- “basmak” + -(u)r-, EDPT 374)

Taşka basururlar. “Taşa tuttururlar.”(140a/4)

evrüş- “etrafını çevirmek” (< evir- “çevirmek” + -(i)ş-, EDPT 15a)

Her neçe taş bile urdılar evrüştiler, kopmadı. “Her ne kadar taş ile vurup etrafını çevirseler de kimildamadı.” (306a/12)

ķapa- “kuşatmak” (< ķap- “kapamak, örtmek” + -a-, EDPT 580a2)

Nâşir Mîrzani ķapağanda men Lamğân 'azîmatı kıldım. “Nasır Mirza'yı kuşattığında ben Lemgan'a gittim.” (10b/12)

ķuçuş- “kucaklaşmak” (< ķūç- “kucaklamak” (BUÜ 172) + -(u)ş-, EDPT 593a)

ķuçuşup turdılar. “Kucaklaşıp durdular.” (103a/5)

kükle- “bağlamak” (< kök+ “kamçı, sıırım” +le-, EDPT 711a1; Seng. 72)

Börkini kungurasiga kükley attım. “Börkünü duvarın kenarına bağlattım.” (113a/5)

küreş- “güreşmek” (< küre- “güreşmek” + -ş-, EDPT 747b)

Böke bolsang, kel, küreşeling. “Büke isen gel, güreşelim.” (21a/5)

salıl- “asmak” (< sal- +(1)l-, ÇEK 47; Seng. 60)

Kindikdin iki qarış koyı kısıq salılıp turuptur. “Göbekten iki karış aşağı bir bez parçası asarlar.” (291a/6)

2.1.4.3. Tutma fiilleri

Tutma eylemi *Türkçe Sözlük*'te (2011) 47 madde ile açıklanmıştır. Bu açıklamalardan tespit edebildiğimiz fiillerle ilgili olanları; “elde bulundurmamak, ele almak; ele geçirmek, yakalamak; hürriyetinden yoksun bırakıp bir yere kapamak, tevkif etmek; kapatmak, sarmak; hizmetine almak veya kiralamak; işgal etmek; bırakmamak”tır. *Babürnâme*'de 24 tutma fiili tespit edilebilmiştir. Tutma fiilleri, temas fiilleri içerisinde tespit edilebilmiş fiil örneği en yoğun olan başlıktır.

alıl- “ele geçirmek, alınmak” (< al- “almak” + -(1)l-, EDPT 145b)

Semerqand Andicân kuvvatı bile alılıp edi. “Semerkant, Endican kuvveti ile alınmıştı.” (52b/12)

atma- “atmamak” (< at- “atmak” (BUÜ 172; EDPT 36a) + -ma-)

Taşlar atmadılar. “Taş atmadılar.” (67a/7)

bendle- “tutuklamak” (Far. bend “bağ” + T. +le-)

Hıdr haylını bendlep cihâtını mufaşşal kılıp ‘ardğa yetkürgeyler. “Hızır Hayl’ı tutuklayıp cihazını ayrıntılayarak yerine gönderirler.” (244b/9)

elige- “ele geçirmek” (< elig+ “el” +le-, EDPT 144b)

Semerqandnı eliglese bolur. “Semerkant’ı ele geçirebilir.” (53a/2)

kapma- “yakalayamamak” (< kap- “yakalamak” (TKBS 459) + -ma-)

Kapudakını kapmasa karıguça kaygurur. “Kapıdakini yakalayamazsa ihtiyarlayıncaya kadar pişmanlık duyar.” (73a/3)

kolda- “kolunu tutmak” (< köl+ “kol” (BUÜ 178) +da-, GÇ 290; Seng. 69)

İki kişi *koldap turğuzup ediler.* “İki kişi kolundan tutup kaldırdılar.” (229a/3)

köteriş- “taşımak” (< kötür- “kaldırmak” (EDPT 706a) + -(i)ş-)

At üstide newbet bile köterişip garîb naş'a u başâşat bile kirip keldiler.
“At üzerinde nöbetle taşıyarak tuhaf neşe ve güler yüzle girip geldiler.”
(227b/4)

köterme- “götürmemek” (< köter- “kaldırmak” (EDPT 706a; VEWT 294) + -me-)

Tamâm kötermeydürler. “Tamamen götüremediler.” (344a/13)

kötert- “elde taşımak” (< köter- “kaldırmak” (EDPT 706a; VEWT 294) + -t-)

Cuhralarığa kötertip şehr darvâza bile arg darvâzasınının aralıkığı kelip mulâzamat kıldılar. “Hizmetçileri tarafından elde taşınarak şehir kapısı ile kale kapısının arasına gelip hizmet ettiler.” (233b/9)

suğuruş- “karşılıklı kılıç çekmek” (< suğur- “(kılıç) çekmek” (EDPT 816a) + -(u)ş-)

Birbirlerige kılıç suğuruştılar. “Birbirlerine (karşı) kılıç çektiler.”
(100b/11)

tapşurul- “teslim edilmek” (< tapış- “teslim etmek” + -ur- “teslim etmek” (EDPT 447a) + -ul-)

ĶanlıĶlarıĶa tapşuruldi. “Kan davalıklara teslim edildi.” (251a/16)

taşı- “taşımak” (< tāş+ “dış” (BUÜ 174) +ı-, TKBS 866)

Bir iki yıl sunı taşıp ya çarh bile ya davl bile su beredürler. “Bir iki sene su taşırlar veyahut çark ve kova ile su verirler.” (273b/12)

taşlat- “attırmak, fırlatmak” (< tāş+ “dış” (BUÜ 174) +lat- “dışarı atmak”, EDPT 565a1; Seng. 49)

Mirzâ öltürüp Hirmand suyığa taşlattur. “Mirza öldürterek Hermend suyuna attırdı.” (192b/10)

turĶuz- “kaldırmak” (< tur- “durmak” (EDPT 529b) + -Ķuz-, Seng. 51)

İki kişi koldap *turĶuzup edi.* “İki kişi kolundan tutup kaldırdı.” (229a/3)

tutaĶlaş- “karşılıklı ele geçmek” (< tutaĶ+ “rehin” +laş-, ŞSL 113; Seng. 51)

Yana bir kemerdde ĶutluĶ-Ķadam bir AfĶân bile çapĶulaşıp tutaĶlaşıp on-on iki çarı yerdin bile oĶ uçtılar. “Bir kemerde de Kutluk Kadem bir

Afganla vuruşup karşılıklı ele geçerek on on iki arşın kadar bir yerden aşağıya düştüler.” (150b/6)

tutun- “yakalanmak” (< tut- “tutmak” + -(u)n-, EDPT 458a)

Tutungān begler Muḥammad Bâkir Beg edi... “Yakalanan beyler Muhammet Bakir Bey idi...” (25a/2)

tutur- “yakalatmak” (< tut- “tutmak” + -(u)r-, EDPT 459b; VEWT 502)

Macduddîn Muḥammadnı tuturup ma'zûl kıldılar. “Mecdettin Muhammet’i yakalatıp kovdular.” (177a/7)

tuturul- “tutuklanmak” (< tut- “tutmak” + -ur- “tutuklamak” (EDPT 459b; VEWT 502) + -(u)l-)

Beglerni tuturuldi. “Beyler tutuklandı.” (25a/2)

tutuş- “birbirine tutunmak” (< tut- “tutmak” + -(u)ş-, OTWF 571)

Yana biri bu kim iki lûlî birbirini tutuşup ol vilâyatlarda iki törlügü mu'allak barurlar. “Ayrıca biri bu taraflarda iki cambaz birbirine tutunarak o vilayetlerde iki türlü havada giderler.” (353a/10-11)

tüşür- “ele geçirmek” (< tüş- “düşmek” + -(ü)r-, EDPT 566a)

Bir pâre kişi tüşürüp bir neçe baş kesip bardı. “Bir kısmını ele geçirip bir kısmının da başını kesti. (35b/2)

yalda- “atın yelesinden tutmak” (< yâl+ “kıl, at yelesi” (BUÜ 175; EDPT 916a) +da-, TSD 730)

Cebe bile deryâdın at yaldap öter. “Asker ile sudan atın yelesinden tutarak geçer.” (374a/8)

yapış- “yapışmak” (< yap- “örtmek” + -(ı)ş-, EDPT 880b)

Darveş Muḥammad Tarhan beṭâkatlıktın sutûnga yapıştı. “Derviş Muhammet Tarhan, takatsizlikten direğe yapıştı.” (37a/7)

yarmaş- “tırmanmak” (< yarma- “sarmak” + -ş-, EDPT 969b)

Ḳarbuğ Puştasığa yarmaştuk. “Karpuk Dağı’na tırmandık.” (95b/1)

yüklet- “yükletmek” (< yük+ “yük” (EDPT 910b) +let-, Seng. 79)

Hwâca Kalân Gaznî çağırıldın bir neçe tevede yükletip edi. “Hoca Kelan, Gazne şaraplarından birkaç deveye yükletmişti.” (260a/7)

2.1.4.4. Vurma filleri

Türkçe Sözlük'e (2011) göre vurmak; “elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere hızla çarpmak; ses çıkarmak için bir şeyi başka bir şey üzerine hızlıca çarpmak; batıcı veya kesici cisimleri saplamak, kakmak; silahla yaralamak, öldürmek”tir.

çapılış- “yağmalamak” (< çapıl- “yağmalamak” (EDPT 397a; Seng. 54) + -(i)ş-)

Yağını tepretkendin song birin ikin çapılışıp kele başladılar. “Düşmanı harekete geçirdikten sonra birer ikişer yağmalayarak gelmeye başladılar.” (198b/9)

çapkulaş- “vuruşmak” (< çap- “akın yapmak” + -kula- “vuruşmak” (ÇEK 47) + -ş-, Seng. 54)

Yassı Keçit uruşıda ham yahşı çapkulaştı. “Yassı Geçit muharebesinde de iyi vuruştı.” (14a/8)

kamçıla- “kamçı ile vurmak” (< kamçı+ “kamçı” +la-, EDPT 626b; TKBS 457)

Katrap elge yetip urup kamçılöp herçend kılıp el yığılmadı. “Fakat ne kadar vurup kamçıladık ve ne yaptık ise halk toplanmadı.” (105a/4)

talat- “yağmalatmak” (< tala- “yağma etmek” (EDPT 492a) + -t-, Seng. 49)

Bolğan nöker-süderi talatıp aldurup aymaklar bile oşbu yurtta kulluğka keldiler. “Mevcut hizmetçi ve adamları yağmalatıp aldırıp sarhoşluk ile bu yurtta kulluğa geldiler.” (125b/13)

talatıl- “yağma edilmek” (< tala- “yağma etmek” (EDPT 492a) + -t- (Seng. 49) + -(i)l-)

Tuturulmasa ya talatılmasa bizing bile kazaklıklarda ve miñnatlarda bolğan... “Tutuklanmasa ya da yağma edilmese bizim bile kazaklıklarda ve mihnetlerde olan...” (64a/8)

tayağla- “dayak attırmak” (< tayak+ “değnek” +la-, Seng. 50; TSD 611)

Eşikke keltürtüp tayağlattım. “Kapıya getirtip dayak attırdım.” (126a/4)

tayağlat- “dayak attırmak” (< tayak+ “dayak” (BD 428) +lat-, Seng. 50)

Eşikke keltürtüp tayağlattım. “Kapıya getirtip dayak attırdım.” (126a/4)

urun- “çarpmak” (< ur- “vurmak” + -(u)n-, EDPT 235a)

Sâzlar birbirge urundular. “Sazlar birbirine çarptı.” (157b/9)

uruşul- “vuruşulmak” (< ur- “vurmak” + -uş- “vuruşmak” (EDPT 239b) + -(u)l-)

Namâz-i dîgargeçe oşbu dastûr uruşuldu. “İkindiye kadar bu şekilde vuruşuldu.” (158b/5)

yetkür- “(yumruk) atmak” (< yet- “ulaşmak” + -kür-, OTWF 755; ÇEK 47)

Muş yetkürüptür. “Yumruk atmıştır.” (29a/8)

2.1.5. Denge fiilleri

Denge *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre, “bir nesnenin veya bir insanın devrilmekten durma hâli, muvazene, balans”tır. Algı Psikolojisinde denge ise, “vücudumuzun bulunduğu yer konusunda bizi bilgilendiren duygu”dur (Bakırcıoğlu, 2012: 367). “Organizmanın dengesini sağlayan denge duyusunu kendisine bildiren alıcılar, iç kulaktaki Macula ve Cupula organında bulunan hücrelerdir. Bir sıvı içinde bulunan cisimcikler bedeninin durum değiştirmesiyle hareket edip uyarıldıklarında uyarı Nervus Vestibularis yoluyla merkeze iletilerek organizmayı durumundan haberdar eder” (İlal, 1982: 22).

Babürnâme'de beş denge fiili tespit edilebilmiştir.

ķopma- “kımıldamamak” (< kop- “yükselmek” (EDPT 580a) + -ma-)

Urdılar evrüştiler, ķopmadı. “Vurdular, etrafını sardılar, kımıldamadı.” (306a/12)

tepren- “sallanmak” (< tepre- “hareket etmek” + -n-, EDPT 444b)

Oşol kün otuz üç katla yer teprendi. “O gün otuz üç defa yer sallandı.” (157b/12)

tepretme- “hareket etmemek” (< tepre- “hareket etmek” + -t- (EDPT 444a) + -me-)

Tepretmey turup ol ham işler ķorsetedür. “Hareket etmeden durarak o işler (hünerler) gösteriyor.” (353b/4)

tüşme- “düşmemek” (< түş- “düşmek” (EDPT 560a) + -me-)

Valî түşmedi. “Fakat düşmedi.” (39b/12)

yıkılma- “yıkılmamak” (< yıkıl- “çökmek” (EDPT 902a) + -ma-)

Yıkılmağan çadır kam ķaldı. “Yıkılmayan çadır kalmadı.” (376b/3)

2.2. Biliş fiilleri

“Biliş, uyarıcı ve davranış arasına giren içsel etkinliklerin tümü; vukuf. Biliş, algılanan bilginin içsel sistemde nasıl işlediğini anlatır. Niesser’e göre bilişsel süreç, duyuşal girdinin algıya dönüştürüldüğü andan başlar ve girdinin azaltılması, geliştirilmesi, depolanması, düzeltilmesi, kullanılması gibi aşamaları içerir. Duyum, algı, imgelem, anıda tutma (hatırda tutma), anımsama, düşünme, sorun çözme bilişin basamaklarını ya da varsayımsal yönlerini oluşturur. Bilgiyi bu biçimde işleyerek çevremizi anlar, çevreye uyum sağlar ve eylemde bulunuruz” (Bakırcıoğlu, 2012: 183-184).

“Biliş, entelektüel bilgiyle bilme eylemini, bilme faaliyetini meydana getiren süreci; düşünme, kavrayış, akıl yürütme türünden etkinlikleri, sembolleştirme inanç, problem çözme türünden zihinsel davranışları gösteren şemsiye terimdir” (Cevizci, 1999: 146-147).

Bazı araştırmacılar biliş fiilleri yerine idrak fiilleri kavramını kullanmışlardır. İdrak *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre; “anlama yeteneği, anlayış ve akıl erdirmeye”dir.

Bu çalışmada tespit edilen biliş fiilleri; anlama fiilleri, araştırma fiilleri, başarı fiilleri, bellek fiilleri, çözümlenme fiilleri, düşünme fiilleri, iletişim fiilleri, inanç fiilleri, irade fiilleri, karar-anlaşma fiilleri, niyet-istek fiilleri, sabır fiilleri olmak üzere on iki alt başlık altında incelenmiştir.

2.2.1. Anlama fiilleri

Türkçe Sözlük'te (2011) anlamak fiili, “bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak; yeni bilgileri eskileriyle bir araya getirerek sonuç niteliğinde başka bir bilgi edinmek; bir şey hakkında bilgisi bulunmak” şeklinde açıklanmıştır. Bu bağlamda *Babürnâme*'de dört anlama fiili tespit edilebilmiştir.

angla- “anlamak” (< ang+ “düşünce, idrak, anlayış” +la-, EDPT 186a; TKBS 71; TETL 179; OTWF 429)

Sözini fi'l-hâl anglap bolmas edi. “Sözünü hemen anlamak imkânsızdı.” (26a/9)

bililme- “bilinmemek” (< bil- “bilmek” + -(i)l- “bilinmek” (EDPT 342b) +-me-)

Yana bir bililmegen tahkik kılmagan hizana üyini oşandağ ok humâyûnga in'âm kıldım. “Yine bir bilinmeyen ve tahkik edilmemiş olan bir hazineye, evini olduğu gibi Hümayun'a bağışladım.” (293b/5)

bilme- “bilmemek” (< bil- “bilmek” (EDPT 330b) + -me-)

Heçkim muning sirrını bilmes. “Hiç kimse bunun sırrını bilmez.” (47b/4)

fahmla- “anlamak” (< Ar. fahm+ “anlama, anlayış” + T. +la-)

Şaybânî Han *fahmlar.* “Şeybani Han anlar.” (182b/2-3)

2.2.2. Araştırma fiilleri

Türkçe Sözlük'e (2011) göre araştırmak; “birini veya bir şeyi bulmak için bir yeri gözden geçirmek; bir gerçeği ortaya çıkarmak için aramalarda bulunmak, sormak, soruşturmak”tır. *Babürnâme*'de bir araştırma fiili tespit edilebilmiştir.

iste- “aramak” (< iste- < iz+ “iz, yol, nişan” +de-, Seng. 42; TKBS 440)

Yahşı sorup istep infi'âldın çıkardım. “Güzelce sorup araştırarak sıkıntıdan kurtardım.” (203a/3)

2.2.3. Başarı fiilleri

Türkçe Sözlük'te (2011) “bir işi istenilen bir biçimde bitirmek, muvaffak olmak” şeklinde açıklanan başarmak fiili Bakırcıoğlu tarafından “eğitimde, akademik çalışmada, genel alanda ya da okuma, matematik gibi özel bir beceri alanında ortaya konulan yeterlik düzeyi”dir şeklinde açıklanmıştır (2012: 130). Bu bağlamda başarı fiilleri; kazanma fiilleri, tamamlama fiilleri ve yönetme fiilleri olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

2.2.3.1. Kazanma fiilleri

Türkçe Sözlük'te (2011) kazanmak fiili; “olumlu, iyi bir sonuç elde etmek; ele geçirmek, fethetmek, kazanç sağlamak; yenmek, galip gelmek” şeklinde açıklanmıştır. *Babürnâme*'de üç başarma fiili tespit edilebilmiştir. Bunlardan ilki olan basturmak fiili “galip gelmek; zapt etmek” anlamlarıyla çok anlamlı bir fiildir.

bastur- (< bas- “hücum etmek; yenmek” + -tur-, EDPT 372; TKBS 117; TETL 285)

1. galip gelmek

Şaybânî Han bile *Ḳal*'a-i Dabûsîda uruşup *basturdi.* “Şıbani Han ile *Ḳal*'a-i Debûsî'de vuruşarak galip geldi.” (22b/10)

2. zapt etmek

Ḳubânî basturup Alayluk Orçını bile Oş üstige ilğaduk. “Kaba’yı zapt edip Alayluk Urçını ile Uş üzerine süratle yürüdük.” (104a/1)

kazğan- “kazanmak” (< *kazğa- “kazanmak” + -n-, EDPT 683a)

Yaman at kazğandı. “Kötü ad kazandı.” (206a/9-10)

uçrat- “bulmak” (< Moğ. uçıra- “tesadüf etmek” (MTS 1325) + T. -t-)

Şabâh her kıanda bolsa uçratur biz. “Sabah her nerede ise buluruz.” (73a/2)

2.2.3.2. Tamamlama fiilleri

Türkçe Sözlük'e (2011) göre tamamlamak, “eksiksiz, tamam duruma getirmek, bütünlemek; bitirmek”tir. *Babürnâme*'de üç tamamlama fiili tespit edilebilmiştir.

bütker- “tamamlamak” (< büt- “bitmek” + -ker-, ÇEK 47; Seng. 46)

Heç işni büttermey yandı. “Hiçbir işini tamamlayamadan geri döndü.” (165b/7)

tüket- “tamamlamak” (< tüke- “tamamlamak” + -t-, EDPT 479b; Seng. 52)

Bu mesnevini songralar tüketip edi. “Sonraları bu mesnevisini tamamlamıştır.” (179b/13)

tüketme- “tamamlamamak” (< tüke- “tamamlamak” + -t- “tamamlamak” (EDPT 479b; Seng. 52) + -me-)

Valî gazal tüketmeydür edim. “Fakat gazel tamamlamıyordum.” (87a/11)

2.2.3.3. Yönetme fiilleri

Yönetmek, *Türkçe Sözlük*'te (2011) “bir kurum veya kuruluşun yasalara, kurallara ve belli şartlara uygun biçimde işlemlerini sağlamak, idare etmek, tedvir etmek; birinin bir konudaki etkinliğine, çalışmasına yön vermek, birini yönlendirmek”dir. Devlet kurmakta ve yönetmekte son derece başarılı olan “Türk devletleri, yaklaşık 3 bin yıllık bir dönemde Asya, Avrupa ve Afrika olmak üzere üç farklı kıtada, farklı zamanlarda, farklı coğrafyalarda, çok farklı etnik unsurlara hükmeden bir şekilde ortaya çıkmıştır” (Uslu, 2019: 5). Orta-Asya, Afganistan ve Hindistan'ın yönetimi hakkında bilgileri içerisinde barındıran *Babürnâme*'deki yönetme fiilleri şöyledir:

bahtur- “egemenliği altına almak” (< baĥ- “bakmak; gözlemek” + -tur-, EDPT 313a; Seng. 45)

Hâtî özige bahturup edi. “Hati, kendi egemenliği altına almıştı.” (228b/2)

başlat- “yönetmek” (< baş+ “baş” +lat- “başlamak”, EDPT 382a; Seng. 45)

Cerigni Cehângîr Mîrzâğa başlatup yiberildi. “Asker, Cihangir Mirza yönetiminde gönderildi.” (148a/9)

kıldur- “yaptırmak, ettirmek” (< kıl- “yapmak” + -dur-, EDPT 619b; OTWF 805)

Kâsim Beg siyâsat için iki-üçünü pâre-pâre kıldurdi. “Kasım Bey, korkutmak için ikisini üçünü parça parça ettirdi.” (39b/7)

2.2.4. Bellek filleri

Türkçe Sözlük'e (2011) göre bellek, “yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, dağarcık, akıl, hafıza, zihin”dir. Psikologlara göre bellek bilginin kodlanması, depolanması ve hatırlanması süreçlerini kapsamaktadır. Bakırcıoğlu, “belleğin tanımlanabilmesi için öğrenme, unutma, anımsama gibi olayların ele alınması gerekmektedir ve öğrenme olmadan bellekten söz edilemez” der (2012: 145). Bu bağlamda bellek filleri; akılda tutma, unutma ve öğrenme olmak üzere üç alt başlıkta incelenmiştir.

2.2.4.1. Akılda tutma filleri

Akılda tutma uzun süreli bellekle ilgilidir. Yani saatler, günler, yıllar süren anıları içerir (Morgan, 2011: 120). “Öğrenme, bellekte tutma, alışkanlık edinme, beceri kazanma ve yaşantıların sonucunda gerçekleşen her türlü gelişim, akılda tutma ile varlığını korur” (Bakırcıoğlu, 2012:602).

oĥu- “okumak” (< oĥ+ “ok” +u-, TKBS 619; VEWT 359)

Hamsatayn ve Masnavî kitâblarını ve târîhlarını oĥup edi. “Hamseteyn, Mesnevi ve tarih kitaplarını okurdu.” (7a/10)

oĥul- “okumak” (< okı- “okumak” + -l-, EDPT 85a; Seng. 39)

Hwâca Hâfîzning bu baytını tağyir oĥulur edi. “Hoca Hafız'ın beytini değiştirerek okurlardı.” (128b/1)

oĥuma- “okumamak” (< okı- “seslenmek” (EDPT 79a1; VEWT 359) + -ma-)

Okumay sen. “Okumuyorsun.” (349a/13)

okut- “okutmak” (< ok+ “ok” +u- “okumak” + -t-, TKBS 619; Seng. 39)

Husrawşâh atığa huþba okutkaylar. “Hüsrev Şah adına hutbe okutsunlar.” (58a/13)

okuyma- “okunmamak” (< okı- “seslenmek” (EDPT 79a1; VEWT 359) + -y- “okunmak” + -ma-)

Öz atığa **okuymaydur** edi. “Kendi adına okunmuyordu.” (123b/7)

3.2.4.2. Unutma fiilleri

Türkçe Sözlük'e (2011) göre unutmak; “aklında kalmamak, hatırlamamak”tır. Uzun süreli belleğe kodlanmayan bilgi unutulur (Cemalcılar vd., 2012: 119). Unutma akılda tutmanın tam tersidir. Yani “akılda tutmada azalış unutmadır” (Bakırcıoğlu, 2012: 602). *Babürnâme*'de bir unutma fiili tespit edilebilmiştir.

unutul- “unutulmak” (< unıt- “unutmak” (EDPT 179b; VEWT 514) + -(u)l-, Seng. 40)

Elning muruvvatı unutulur. “Başkasının cömertliği unutulur.” (82a/5)

2.2.4.3. Öğrenme fiilleri

Bakırcıoğlu öğrenmeyi, “kavramsal düzenlemeler yapma süreci; alıştırma ve uygulamaların oldukça sürekli olan etkilerine verilen ad; belli bilgi, beceri ve anlayışlar edinme; yaşantı sonucu ya da yineleme yoluyla davranışta oluşan oldukça sürekli bir değişiklik” olarak dört farklı şekilde açıklamıştır (2012: 925). Öğrenmek *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre, “bilgi edinmek; bellemek”tir. Belleme eylemi bellekte gerçekleşen zihinsel bir eylemdir. Bu sebeple öğrenme eylemi bellek fiillerinin alt başlığı olarak ele alınır.

örgan- “öğrenmek” (< *ögür+ “sürü” +e- (OTWF 609) + -n-, TKBS 653)

Yahşı söz örganür. “Güzel söz öğrenir.” (278a/7)

örganme- “öğrenememek” (< *ögür+ “sürü” +e- “öğrenmek” (OTWF 609) + -n- “öğrenmek” + -me-)

Bu cins gâlibâ söz örganmes. “Galiba bu cins söz öğrenemez.” (278b/14)

örget- “öğretmek” (< *ögür+ “sürü” +e- “öğrenmek” (OTWF 609) + -t-)

Lûlîlar oyun örgetürler. “Cambazlar oyun öğretirler.” (277a/1)

2.2.5. Çözümleme fiilleri

Çözümleme eylemi *Türkçe Sözlük*'te (2011), “çözümleme yoluyla bir şeyi incelemek, tahlil etmek, analiz etmek”tir. Çözümleme ise Bakırcıoğlu tarafından “bütün bir nesnenin, formülün, kuramın, bileşenlerine ya da temel ilkelerine indirgenerek tek tek ele alınmasıyla gerçekleşen bilişsel beceri” şeklinde tanımlanmıştır (2012: 336). Bu tanıma göre çözümleme, bilişsel bir süreç olduğu için çözümleme fiilleri mental fiillerdir.

çağlama- “hesaplamamak” (< çağla- “hesaplamak” (TETL 413) + -ma-)

Çağlamay *bular ham elig koşarlar*. “Hesaplamadan bunlar da muharebe ederler.” (310b/2)

çına- “tahmin etmek” (< çın+ “gerçek, doğru” +a-, TETL 509)

Çerigini üç yüz mingge yavuk çınarlar *edi*. “Askerini üç yüz bin kadar tahmin ederlerdi.” (12a/10)

karıla- “karışla ölçmek” (< karı+ “arşın” +la-, EDPT 659b; OTWF 438)

Karılap *satarlar*. “Karışla ölçüp satarlar.” (275a/3)

sanat- “saydırmak” (< sâ- “saymak” + -n+ “hesap” + a- “saymak” (BUÜ 174; EDPT 835a) + -t-)

Bir katla sanattım. “Bir defa saydırdım.” (136a/2)

tanıma- “tanımamak” (< tanı- “tanımak” (EDPT 516a; VEWT 461) + -ma-)

Meni tanımaydur. “Beni tanıyamadı.” (103b/4)

yangıl- “yanılmak” (< yang- “hata yapmak” + -(ı)l-, EDPT 951a)

Ba'zı buhûrning evzânıda ham yangılıptur. “Bazı bahirlerin vezinlerinde de yanılmıştır.” (171a/5)

2.2.6. Düşünme fiilleri

Bakırcıoğlu düşünmeyi, “bireyin daha önce kazanmış olduğu imge, tasarım gibi yaşantıya dayalı izlerin dış uyaranlarla bağlantısını simgesel olarak kurabilme etkinliği” olarak açıklar (2012: 441).

Düşünme sözel bir işittir. Kelimelerin belirttiği kavramları kapsadığı gibi kelimeleri de kapsamaktadır (Morgan, 2011: 132). Bu kavramlar aracılığıyla da düşünme gerçekleşmektedir (Bakırcıoğlu, 2012: 441). Düşünme, “bilinçli bir şekilde gerçekleştirdiğimiz zihinsel faaliyetlerden herhangi biri” olması sebebiyle düşünme fiilleri mental fiillerdir (Cevizci, 1999: 277). *Babürnâme*'de bir düşünme fiili tespit edilebilmiştir.

sakın- “düşünmek” (< sâ- “düşünmek” + -k- “düşünmek” + -(1)n-, BUÜ 174; EDPT 812b)

*Kâbul u hoş havâsını **sakınıp**... “Kabil’i ve hoş havasını düşünüp...”* (330a/2)

2.2.7. İletişim fiilleri

Toplumsal bir süreç olan iletişim *Türkçe Sözlük’e* (2011) göre, “duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme, iletişim”dur. Cevizci iletişimi; “zihinler ya da benler arasında kurulan ve düşünce, mesaj, niyet ve anlamların bir zihinden diğerine aktarılmasını sağlayan etkileşim; belirli bir düşünce, mesaj ya da bilinç içeriğinin, söz, konuşma ya da söylenimler türünden fizikî araçlarla, bir insandan, kişi ya da zihinden bir başkasına aktarılması süreci” şeklinde tanımlamıştır (1999: 456). İletişim fiilleri; sözlü temas fiilleri, ses çıkarma fiilleri, tartışma fiilleri, emir fiilleri, ant fiilleri ve istek fiilleri olmak üzere altı alt başlık altında incelenmiştir.

2.2.7.1. Sözlü temas fiilleri

Sözlü iletişim, dil kullanımını gerektiren bir iletişim türüdür. Sözlü temas fiilleri; konuşma fiilleri, söyleme fiilleri, bildirme fiilleri, şikâyet fiilleri, sorma fiilleri olmak üzere beş alt başlık altında incelenmiştir.

2.2.7.1.1. Konuşma fiilleri

Türkçe Sözlük’e göre (2011) konuşmak, “bir dilin kelimeleriyle düşüncesini sözlü olarak anlatmak”tır. Bu bağlamda *Babürnâme’de* beş konuşma fiili tespit edilebilmiştir.

aytıl- “konuşulmak” (< ayt- “söylemek” + -(1)l-, EDPT 269b; Seng. 37)

*Söz ve hikâyet **aytıldı**.* “Söz ve hikâye konuşuldu.” (123b/10)

aytış- “karşılıklı konuşmak” (< ayıt- “konuşmak” (EDPT 268b) + -(1)ş-, Seng. 36)

*Yarım keçegeçe oturup **aytıştılar**.* “Gece yarısına kadar oturup konuştular.” (102b/9)

soruş- “konuşmak” (< sör- “sormak” (BUÜ 178) + -(u)ş-, EDPT 855a)

*At üstide ok körüşüp **soruşup** alar ol taraf bardılar.* “At üzerinde görüşüp konuşup onlar o tarafa gittiler.” (38a/7)

sözleş- “konuşmak” (< söz+ “söz” +leş-, EDPT 864a; Seng. 62)

Çıkıp **sözleşip** keldi. “Konuşup çıkıp geldi.” (118a/4-5)

sözleşil- “konuşulmak” (< sözle- “konuşmak” + -ş- (EDPT 864a) + -(i)l-)

Sözleşildi. “Konuşuldu.” (78b/12)

2.2.7.1.2. Söyleme fiilleri

Türkçe Sözlük'e (2011) göre söylemek; “düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak”tır. *Babürnâme*'de altı söyleme fiili tespit edilebilmiştir.

ayt- “söylemek” (< ay- “söylemek” + -t-, EDPT 268b)

İçkülerde koşuğlarını yahşı **aytur** egendür. “İçki meclislerinde koşukları iyi söylemiş.” (13b/8)

ayılma- “söylenmemek” (< ayıt- “söylemek” + -(i)l- “söylenmek” (EDPT 269b)+-ma-) İltizâm yosunluğ künde on bayttın kamrağ **ayılmas** edi. “İltizam her gün on beyitten daha az söylenemezdi.” (346b/3)

aytma- “söylememek” (< ayıt- “söylemek” (EDPT 268b; Seng. 36) + -ma-)

Andağ şî'r aytıkandın aytmağın yahşırağ. “Öyle şîir söylemektense söylememek daha iyidir.” (26a/6)

ayttur- “söyletmek” (< ay- “söylemek” + -ıt- “söyletmek” (Seng. 36) + -tur-, EDPT 269b)

Muhammad Burunduk Begge ve Zû'l-Nûn Begge ayturdum. “Muhammet Burunduk Bey'e ve Zünnun Bey'e söylettim.” (187a/4)

ayturul- “söyletilmek” (< ay- “söylemek” + -tur- (EDPT 269b) + -(u)l-)

Ruhsatını anga ayturuldu. “Müsaade edildiği söyletildi.” (369a/2)

deyil- “denilmek” (< de- “söylemek” + -y- “denmek” + -(i)l-, TETL 606; Seng. 59)

Deyildi kim “Cun kotnı asramadıng, Lâhawırda beglerge nege barıp koşulmadıng?” “Mademki (Siyâl) Kût'u koruyamadın niçin Lâhûr'da beylere gidip katılmadın?” denildi. (255a/3)

2.2.7.1.3. Bildirme fiilleri

Bildirmek *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre, “herhangi bir şeyi haber vermek; herhangi bir konuda bilgi vermek”tır. *Babürnâme*'de iki bildirme fiili tespit edilebilmiştir.

bildürme- “bildirmemek” (< bil- “bilmek” + -tür- “bildirmek” (EDPT 334b; Seng. 48) + -me-)

Men kişiğe bildürmey... “Ben adama bildirmeden...” (118a/6)

eşittür- “haber vermek” (< eşid- “işitmek” + -tür-, EDPT 258b; OTWF 802)

Ura Tepede hanımğa ve manga eşittürdiler. “Ura Tepe’de Hanım’a ve bana haber verdiler.” (96a/13)

2.2.7.1.4. Şikâyet fiilleri

Türkçe Sözlük’e (2011) göre şikâyet; “hoşnutsuzluk belirten söz veya yazı, sızlanma, sızıltı, yakınma, yakıntı”dır. *Babürnâme*’de bir şikâyet fiili tespit edilebilmiştir.

yamanla- “şikâyetlenmek” (< yaman+ “kötü” +la-, Seng. 78; TSD 735)

Esen Buğa Handın yamanlap Muğulistânğa kelip ediler. “Esen Buga Han’dan şikâyetlenip Moğolistan’a gelmişlerdi.” (10b/4)

2.2.7.1.5. Sorma fiilleri

Türkçe Sözlük’te (2011) sormak; “birine soru yönelterek herhangi bir konuda bilgi istemek, soru etmek; bir işin sorumluluğu kendisinde olmak, bir işten sorumlu bulunmak” şeklinde açıklanmıştır. *Babürnâme*’de iki sorma fiili tespit edilebilmiştir.

sorma- “sormamak” (< sör- “sormak” (BUÜ 178; EDPT 843b2) + -ma-)

Şart kılıp ediler kim tokuz günâh mendin şâdir bolmağunça **sormağaylar.** “Şart koşmuşlardı ki dokuz günâh çıkmadan benden sormayacaklar.” (159b/7-8)

sorul- “sorulmak” (< sör- + -ul-, BUÜ 178; EDPT 851b)

Bu cewr ki kıldı dewr sorulğusudur. “Devrin ettiği cefa sorulacaktır.” (87b/7)

2.2.7.2. Ses çıkarma fiilleri

Ses *Türkçe Sözlük*’e (2011) göre, “kulağın duyabildiği titreşim, seda, ün; akciğerlerden gelen havanın ses yolunda oluşturduğu titreşim”dir. Ses (konuşma), oral iletişim ihtiyacından doğmaktadır. Bu ihtiyaç; işitme, görme ve diğer duyuşal fonksiyonların yaptığı uyarımlar sonucu ortaya çıkmaktadır (Gerçek vd., 2000: 72).

“Normal bir konuşmada, bir kelime söylenmeden önce zihinde onun bir düşüncesi veya kavramı gelişir, bu kavram sembolize edilir, sonra da düşüncenin telaffuzu yapılır. İşte bu durumda konuşma; yüksek serebral merkezler ile solunum fonksiyonu, larengeal düzenleme, yumuşak damak, oral kavitedeki yumuşak dokular, çene eklemi ve yüzdeki bazı anatomik yapıların

işbirliği sonucu ortaya çıkan nöromuskuler bir işlem olarak tanımlanabilir” (Gerçekler vd., 2000: 73).

Ses çıkarma gerçekleşmeden önce zihinde düşüncesinin oluşması ve oluşan düşüncenin telaffuzunun yapılması sebebiyle ses çıkarma fiilleri mental fiiller olarak incelenmektedir.

çağır- “seslenmek” (< çā+ “yansıma ses” +kır-, Tekin, 2013: 131-140; VEWT 96)

Utrumda bir kişi elni çağırıp attın tüşüp ok koyar hayâl kıldı. “Karşımdan bir kişi askerine seslenerek attan inip ok atmak istedi.” (210b/3)

çarla- “çağırma” (< Moğ. çar+ “çağırma” (MTS 265; TETL 418; TES 68) + T. +la-, TKBS 199; EDPT 429b)

İbrâhîm Beg meni çarlaydur. “İbrahim Bey beni çağırıyor.” (113b/15)

kıçkır- “çağırma, haykırmak” (< kīç+ “yansıma ses” + kır-, Tekin, 2013: 131-140; VEWT 261)

Kamber ‘Ali Beg katrap yetip kıçkırıp ayttı. “Kamber Ali Bey sürat ile gelip bağırarak söyledi.” (106b/7)

kıçkırış- “bağırma” (< kīç+ “yansıma ses” + kıra- “bağırma” (Tekin, 2013: 131-140) + -ş-)

Cuhralar herkim kemening bir yıgaçını alıp ura ur dep kıçkırışadurlar. “Hizmetçilerden herkes geminin bir ağacını alıp ‘Vur Vur!’ diye bağırıyorlardı.” (371b/13)

kıçkırış- “bağırma” (< kīç+ “yansıma ses” + kır- “bağırma” (Tekin, 2013: 131-140; VEWT 261) + -(u)ş-)

Kıçkırışurlar kim “Aldı mu? Aldı mu?” “Aldı mı? Aldı mı? diye bağırışılar.” (162b/6)

2.2.7.3. Tartışma fiilleri

Bakırcıoğlu tartışmayı; “bir konu ya da sorunun değişik yönlerini öğrenmek ve türlü görüşleri yansız olarak açıklamak isteyen bir kişinin o konu ya da sorunu gözden geçirmesi ya da başka biri ile incelemesi”dir şeklinde açıklamıştır (2012: 1235). Bu tanım ışığında tartışma fiilleri; müzakere fiilleri alt başlığında incelenmiştir.

2.2.7.3.1. Müzakere fiilleri

Türkçe Sözlük’e (2011) göre müzakere, “bir konuyla ilgili fikir alışverişinde bulunma, olaşma”dır. *Babürnâme’de* üç müzakere fiili tespit edilebilmiştir.

kengeş- “danışmak” (< kenge- “danışmak” + -ş-, EDPT 734b)

Neçe kündin song kengeşip... “Birkaç günden sonra danışıp...” (70b/7)

kengeşil- “danışılmak” (< kengeş- “danışmak” (EDPT 734b) + -(i)l-)

Maşlahatını kengeşildi. “Meselesi danışıldı.” (146b/7)

kengeşme- “danışmamak” (< kenge- “danışmak” + -ş- “danışmak” (EDPT 734b) + -me-)

Heçkim bile kengeşmey... “Hiç kimseye danışmayıp...” (80a/6)

2.2.7.4. Emir fiilleri

Emir, *Türkçe Sözlük*'te (2011) “buyruk, komut, talimat, ferman” olarak tanımlanmıştır. *Babürnâme*'de bir emir fiili tespit edilebilmiştir.

buyurul- “emredilmek” (< buyur- “emretmek” (EDPT 3987) + -(u)l-)

Tört sarkâr kılıp beglerge buyuruldu kim ihtimâm kılıp bütkergeyler. “Dört kısma ayırıp beylere emredildi ki dikkatle tamamlasınlar.” (226b/3)

2.2.7.5. Ant fiilleri

Ant, *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre “Tanrı'yı veya kutsal bilinen bir kişiyi, bir şeyi tanık göstererek bir olayı doğrulama, yemin, kase; kendi kendine söz verme, ahit”tir. *Babürnâme*'de bir ant fiili tespit edilebilmiştir.

sözlet- “söz vermek” (< söz+ “söz” +let- “söylemek”, EDPT 863b)

Bu kelgen kişilerdin tâc u kulâh u zar-kamarni manga sözletiptür. “Bu gelen adamlardan taç ve külah ile altın kemeri bana söz vermiştir.” (343a/7-8)

2.2.7.6. İstek fiilleri

Türkçe Sözlük'e (2011) göre istek; “bir şeye duyulan eğilim, arzu, sevk; yerine getirilmesi başkasından istenilen şey, meram, talep”tir. *Babürnâme*'de dört istek fiili tespit edilebilmiştir. Bunlardan tilemek fiili “istemek; çağirtmak” anlamlarıyla çok anlamlı fiildir.

tile- “dilemek, istemek” (< *ti- “demek” + -l+ “dil” +e- “dil ile istemek”, EDPT 492a; TSD 632)

Songra icâzet tilep Kaşgarga han kaşığa bardı. “Sonra müsaade isteyerek Kaşgar'a, Han'ın yanına gitti.” (11a/12)

tileme- “istememek” (< tile- “istemek” (EDPT 492a) + -me-)

Ol kişini şuhbatka tilemegeyler. “O kişiyi sohbette istemiyorlar.” (248b/8)

tilet- (< tile- “istemek” + -t-, EDPT 494b; Seng. 54)

1. istetmek

Yûsufzaî ulusıning maşlahatığa anıng kızını tiletip edi. “Yusuf Zeyi ulusunun işi için onun kızını istetmişti.” (220b/1)

2. çağdırtmak

Tamâm oğlanlarını tiletti. “Bütün oğlanlarını çağdırttı.” (162b/13)

urandaş- “parola istemek” (< oran+ “parola” (US 266) +daş-)

Bizing çerigning gawğâsından eşitip inçkelik bile ilgerirek kelip urandaşurlar. “Bizim askerın gürültüsünü duyarak gizlice biraz ileri gelip parola isterler.” (105a/15)

2.2.8. İnanç fiilleri

İnanç, *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre “bir düşünceye gönülden bağlı bulunma; birine duyulan güven, inanma duygusu”dur. İnanç fiilleri; inanma fiilleri ve güven fiilleri olmak üzere iki alt başlık altında incelenmiştir.

2.2.8.1. İnanma fiilleri

İnanmak *Türkçe Sözlük*'te (2011), “bir şeyi doğru olarak benimsemek; birini doğru sözlü olarak bilmek, güvenmek; bir şeyin varlığını, doğruluğunu kabul etmek” olarak açıklanmıştır. *Babürnâme*'de bir inanma fiili tespit edilebilmiştir.

ınan- “inanmak” (< ına- “güvenmek” + -n-, EDPT 188a)

Bu hoşâmadnı inanıp boynığa fûta salıp şukrlar kılıptur. “Bu hoş gelenlere inarak, boynuna peştamal takıp, şükretmiştir.” (172b/14)

2.2.8.2. Güven fiilleri

Bakırcıoğlu'na göre güven; “bir kimsenin verdiği söze umut bağlama; çok önemli işler için birine inanma”dır (2012: 596). *Babürnâme*'de bir güven fiili tespit edilebilmiştir.

kuvan- “güvenmek” (< *küve- “gurur duymak” + -n-, EDPT 690)

kuvandı. “Güvendi.” (315b/12)

2.2.9. İrade fiilleri

Psikolojide bireyin temel görevi olarak kabul edilen irade; “kişinin dürtüleri, alışkanlıkları, çevre etkileri yanı sıra öğrenme ile katılmış davranış biçimlerine karşı koyarak amaçladığı davranışı yerine getirebilmesi”dir (İlal, 1982: 254). İradeli davranış uyanık bir bilinç ile yerine getirilebilir (İlal, 1982: 255).

Aynı zamanda filozoflar irade ve anlama yetisi arasında bir bağ olduğundan söz etmişlerdir. Örneğin Descartes'e göre; “anlama yetisi kişiye seçebileceği alternatifleri gösterir. İrade ise anlama yetisinin gösterdiği alternatifleri olumlar ya da olumsuzlar, tasdik ya da inkâr eder” (Cevizci, 1999: 469).

oğurla- “çalmak” (< oğuru < oğrı~u < oğru+ “hırsız” +la-, Seng. 39; TKBS 615)

Oğurlap mutaşarrif boldılar. “Çalıp sahip oldular.” (59b/6)

savut- “dinlendirmek” (< sogı- “soğumak” + -t-, EDPT 806b)

At savutup atğa boğuz berip tün yarımı nakâra vaktıda Tang Âbdın atlanıldı. “Atları dinlendirip atlara yem verdikten sonra gece yarısı nakkare vaktinde Tenük Ab'dan hareket edildi.” (60b/7)

tindür- “dinlendirmek” (< tın- “dinlenmek” + -dur-, EDPT 518a; OTWF 810; GÇ 166; Seng. 54)

Atnı lahza tindürüp atlanduk. “Atları biraz dinlendirip hareket ettik.” (95b/7)

tinme- “dinlenmemek” (< tın- “sakinleşmek” (EDPT 514a; Seng. 54) + -me-)

Üç keçe kündüz *tinmey tavaqqıfkılmay yegirme tört-yegirme beş yıgaç yolnı keldük.* “Üç gün üç gece dinlenmeden durmadan yirmi dört yirmi beş ağaç yol yürüdük.” (61a/1-2)

uykula- “uyuklamak” (< uyu-ku+ “uyku” +la-, TKBS 980)

Ahşam kemedede oğ uyğulap saharğa yavuk orduğa keldük. “Akşam gemide uyuyup sehre doğru orduya geldik.” (229a/5)

uyuhla- “uyuklamak” (< uyu-ku+ “uyku” +la-, TKBS 980)

Yarım keçegeçe atlarını tindürüp uyuhlarlar. “Gece yarısına kadar atlarını dinlendirerek uyuklarlar.” (205b/8)

uyuhlama- “uyumamak” (uğıkla- “uyumak” (EDPT 49b) + -ma-)

Tang atkunça uyuhlamay ewrâk u eczânıng kûrutmaqıǵa meşgul edik.
“Sabah olana kadar uyumadan kâğıtları ve kitapları kurutmakla meşguldük.”
(376b/8-9)

2.2.10. Karar-Anlaşma fiilleri

Türkçe Sözlük'e (2011) göre karar; “bir iş veya sorun hakkında düşünülerek verilen kesin yargı”, anlaşma ise “düşünce, duygu, amaç bakımından birleşmek, antant kalmak”tır. İnsan eylemleri karar vermeyi gerektirir. Karar verme insanın ihtiyacını gidermesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu süreçteki ana bilişsel olay her bir seçeneğin değerlendirilmesi ve hedefe ulaşmak için gerekli olan en iyi seçeneğin bulunmasıdır (Cemalcılar vd., 2012: 123). Karar fiilleri biliş ile anlaşma fiilleri ise duygu ve düşünce ile ilgili olması bakımından mental fiil olarak kabul edilir.

çıkış- “anlaşmak” (< çık- “çıkmaq” + -(ı)ş-, EDPT 412a)

Sultân Abu-Sa'îd Mirzânıng vâkı'asıdın songra Andicân beglerinin bile yahşı çıkışmaǵan cihatıdın Semerkandǵa Sultân-Ahmad Mirzâ mulâzımatıǵa bardı. “Sultan Ebu Sait Mirza'nın ölümünden sonra Endican beyleri ile iyi anlaşamadıkları için Semerkant'a Sultan Ahmet Mirza'nın hizmetine gitti.”
(13a/11-12)

koyul- “karar verilmek” (< koy- “koymak” + -(u)l-, EDPT 677a; Seng. 70)

Meşveret kılp sözni munga koyuldi. “Sözü danışarak bunda karar verildi.” (350a/13)

koyulma- “karar verilmemek” (< koy- “koymak” + -(u)l- “yerleştirmek” (EDPT 677a; Seng. 70) + -ma-)

Henüz sözni bir yerge koyulmaydur erdi. “Henüz karar verilmiyordu.”
(149b/14)

yaraş- “anlaşmak” (< yara- “yarar sağlamak” + -ş-, EDPT 972a)

Mirzâ araǵa tüşüp yaraşıp içkeri taşkarı tüşken yigitlerni alışıp yandılar. “Mirza'nın araya girmesiyle anlaşılıp içeri ve dışarı (esir) düşen askerlerini alıp, döndüler.” (35b/13-14)

2.2.11. Sabır fiilleri

Schnitker'e göre sabır, insan eğilimidir. Bireyin hayal kırıklığı karşısında sakince beklemesidir. Schnitker sabrı hem davranışsal olarak bekleme hem de duygusal olarak sakin olma olarak açıklamıştır (2012: 263). Bu açıklamaya göre sabır fiilleri duygu ile ilgili olduğu için mental fiil olarak kabul edilir. *Babürnâme*'de bir sabır fiili tespit edilebilmiştir.

katlan- “sabretmek” (< katığ+ “katı” +lan-, EDPT 602a; TKBS 476)

Katlanıp merdâne cânlar tarttılar. “Sabrederek cesurca hareket ettiler.” (17b/12)

2. 3. Duygu fiilleri

Duygu, *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre; “belirli nesne, olay ya da bireylerin iç dünyasında uyandırdığı izlenim”dir. Morgan'a göre duygu, davranışsal olarak derin uykudan yüksek gerilime kadar değişebilen genel uyarılmışlık hâlidir (2011: 194).

Yaylagül'e göre, duygu fiilleri mental etkinliğin ikinci aşamasını oluştururlar (2010: 101). Etkiyi duyularla alma ve bunlara tepki vermeyi anlatırlar. Özeren ve Alan, duygu fiillerinin olayların, durumların ve yaşantıların iç dünyasında oluşturdukları etkiler sonucunda ortaya çıktıklarını söylemektedirler (2018: 209).

Bu fiiller bazı araştırmacılar tarafından “duygu fiilleri”, bazı araştırmacılar tarafından ise “psikolojik durum fiilleri” olarak adlandırılmışlardır.

Bu bölüm “anlık tepki bildiren duygu fiilleri” ve “süreç içinde gelişen duygu fiilleri” olmak üzere iki alt başlık altında incelenmiştir.

2.3.1. Anlık tepki bildiren duygu fiilleri

Anlık tepki, herhangi bir etkiye karşı an içerisinde geliştirilen karşılık vermedir. Anlık tepki bildiren duygu fiilleri de bu karşılık vermeyi karşılayan mental fiillerdir. Bu fiiller korkma fiilleri ve öfke fiilleri olmak üzere iki alt başlık altında incelenmiştir.

2.3.1.1. Korkma fiilleri

Korku, *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre; “bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında duyulan kaygı, üzüntü; kötülük gelme ihtimali, tehlike, muhatara; gerçek veya beklenen bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan ve coşku, beniz sararması, ağız kurumması, solunum ve kalp atışı hızlanması vb. belirtileri olan veya daha karmaşık fizyolojik değişmelerle kendini gösteren duygu”dur.

Korkuya kişi kendi düşünceleriyle sebebiyet verir. Bu düşünceler tehlike düşüncesi uyandırıyorsa korku duygusal reaksiyonu verilir (Gençöz, 1998: 9).

imenme- “çekinmemek” (< eymen- “çekinmek” (EDPT 273b) + -me-)

Atasından imenmey Tengridin korkmay. “Babasından çekinmez Tanrı'dan korkmaz.” (41b/9)

korq- “korkmak” (< qor+ “zarar” +1- “korumak” -k-, OTWF 646)

*Handakdın çıqmağanlar **korqaklıқа** atıqıp bediilik bile efsâna boldılar.* “Siperden çıkmayanlar korkaklıkla şöhret bularak cesaretsizlikleri ile dillere destan oldular.” (35a/9)

korqma- “korkmamak” (< kork- “korkmak” (EDPT 651b) + -ma-)

*Tengridin **korqmay** henüz işi çağır içmek edi.* “Tanrıdan korkmayıp tek işi şarap içmekti.” (41b/9)

korqut- “korkutmak” (< kork- “korkmak” + -(i)t-, EDPT 655b)

*Mewlânâ aytıptur kim “Mirzâ, şî'r ayta siz, ya âdam **korquta** siz?”* “Mevlana: ‘Mirza, siz şiir mi söylüyorsunuz yoksa adam mı korkutuyorsunuz?’ demiştir.” (174a/8)

yürküt- “ürkütme” (< ürk- “ürkmek” + -(i)t-, EDPT 226b)

*Mundaқ **yürkütmeк** heç ma'nâsı yoқ edi.* “Bu şekilde ürkütmenin hiçbir manası yoktu.” (64b/1)

2.3.1.2. Öfke fiilleri

Bakırcıoğlu'na göre öfke; “gerçek ya da kuruntuya dayanan engellenme, incitilme, korkutulma, tehdit edilme, yoksun bırakılma, saldırıya uğrama gibi durumlarda duyumsanan ve genellikle neden olan şeye ya da kişiye yönelik saldırgan ya da savunucu davranışlarla sonuçlanabilen yoğun, olumsuz bir duygu”dur. Öfke, geçici bir duygusal tepki olarak yaşanmaktadır (Bakırcıoğlu, 2012: 919). *Babürnâme*'de iki öfke fiili tespit edilebilmiştir.

buşma- “kızmamak” (< buş- “öfkelenmek” (EDPT 377a; VEWT 90) + -ma-)

*Valî heç **buşmadı.*** “Fakat hiç kızmadı.” (67a/10)

kızıq- “kızışmak” (< kız- “ısınmak” (EDPT 681a) + -(i)k-)

*Meclis **kızıqtı.*** “Meclis kızıştı.” (189a/9)

2.3.2. Süreç içinde gelişen duygu fiilleri

Süreç içinde gelişen duygu fiilleri, anlık tepki bildiren duygu fiillerine göre daha uzun sürede oluşmaktadırlar. Anlık tepki bildiren duygu fiillerinde eylem çok miktarda enerji gerektirdiğinden tepki kısa sürede oluşur ve kısa sürede son bulur.

Bu fiiller olumlu duygu fiilleri, olumsuz duygu fiilleri ve nötr duygu fiilleri olmak üzere üç alt başlık altında incelenmiştir.

2.3.2.1. Olumlu duygu fiilleri

Olumlu duygularda bireylerin düşünce-eylem eğilimleri kapsamlı ve olasılıkları açıktır. Bütünleyici etkisi olan olumlu duygular, düşünce ve eylemleri genişletir (Smith vd., 2019: 397-399).

Babürnâme'de tespit edilen olumlu duygu fiilleri; arzu fiilleri, cesaret fiilleri, huzur fiilleri, iyilik fiilleri, memnuniyet fiilleri, merhamet fiilleri, neşe fiilleri, tatmin fiilleri ve koruma fiilleri olmak üzere dokuz alt başlık altında incelenmiştir.

2.3.2.1.1. Arzu fiilleri

Arzu, *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre; “istemek, dilek; heves”tir. *Türkçe Sözlük*'e göre istek ise “belirli bir gereksinimi karşılayacağı düşünülen nesne veya duruma karşı duyulan özlem, arzu”dur. Arzu, belirli ve bilinçli bir faaliyet türüdür (Cevizci, 1999: 78).

Babürnâme'de tespit edilen arzu fiilleri arasında yer alan tiletmek fiili “istemek; çağirtmak” anlamlarıyla çok anlamlı bir fiildir.

tile- “dilemek, istemek” (< *ti- “demek” -I+ “dil” +e- “dil ile istemek”, EDPT 492a; TSD 632)

Songra icâzet tilep Kaşgarga han kaşığa bardı. “Sonra müsaade isteyerek Kaşgar'a, Han'ın yanına gitti.” (11a/12)

tileme- “istememek” (< tile- “istemek” (EDPT 492a) + -me-)

Ol kişini şuhbatka tilemegeyler. “O kişiyi sohbetle istemiyorlar.” (248b/8)

tilet- (< tile- “istemek” + -t-, EDPT 494b)

1. istetmek

Yûsufzaî ulusıning maşlahatığa anıng kızını tiletip edi. “Yusuf Zeyi ulusunun işi için onun kızını istetmişti.” (220b/1)

2. çağirtmak

Tamâm oğlanlarını tiletti. “Bütün oğlanlarını çağirttı.” (162b/13)

urandaş- “parola istemek” (< oran+ “parola” (US 266) +daş-)

Bizing çerigning gawğâsından eşitip inçkelik bile ilgerirek kelip urandaşurlar. “Bizim askerin gürültüsünü duyarak gizlice biraz ileri gelip parola isterler.” (105a/15)

2.3.2.1.2. Cesaret fiilleri

Türkçe Sözlük'e (2011) göre cesaret; “güç veya tehlikeli bir işe girişirken kişinin kendinde bulduğu güven; yüreklilik, yiğitlik, yürek ve göz peklığı”dir. Cesaret; “ahlak felsefesinde, kişiye bir tehlikeyi, söz konusu olabilecek korku tarafından alt edilmeksizin göğüsleme imkânı veren zihin hâli ya da eylem tarzı”dır (Cevizci, 1999: 174).

Babürnâme'de tespit edilen cesaret fiilleri arasında yer alan çeriglemek fiili “askerleri harekete geçirmek; askerî güç kullanmak” anlamlarıyla çok anlamlı bir fiildir.

atkula- “sürekli ok atmak” (< at- “atmak” + -kula-, ÇEK 47; Seng. 33)

Beş altı kişi bile atkulap ura ura bularnı çıkarur. “Beş altı kişi ile ok atarak vura vura bunları çıkarır.” (110a/8)

bastur- “galip gelmek” (< bas- “hücum etmek; yenmek” + -tur-, EDPT 372; TKBS 117; TETL 285)

Şaybânî Han bile Kal'a-i Dabûsîda uruşup *basturdi*. “Şıbani Han ile Kal'a-i Debûsî'de vuruşarak galip geldi.” (22b/10)

boğuzla- “boğazlamak” (< boğuz+ “boğaz” +la-, EDPT 322b; OTWF 433; TETL 365)

Boğuzlap her kişi şiralğa aldı. “Boğazlayıp herkes bir parça aldı.” (222b/8)

çapkula- “durmadan vuruşmak” (< çap- “akın yapmak” + -kula-, ÇEK 47)

Mîr Hama Bâbâ Şayhnı çapkulap bir neçe kişisi bile bend kılıp Tengriberdige Kunduzğa kişi çapturur. “Mir Heme, Baba Şeyh ile vuruşup birkaç adamı ile birlikte yakalayarak Tengri Birdi'ye, Kunduz'a adam koşturur.” (308b/10-11)

çapkulaş- “vuruşmak” (< çap- “akın yapmak” + -kula- “vuruşmak” (ÇEK 47) + -ş-, Seng. 54)

Yassı Keçit uruşıda ham yahşı çapkulaştı. “Yassı Geçit Muharebesi'nde de iyi vuruştı.” (14a/8)

çerigle- (< çerig+ “asker” (BUÜ 180; EDPT 428b) +le-)

1. askerleri harekete geçirmek

Hindûstân çerigini çeriglep İrakka mîrzâning songıça baradur edi. “Hindistan askerini harekete geçirerek Mirza'nın arkasından Irak'a gitmekteydi.” (26b/4)

2. askerî güç kullanmak

Üç dört ay çerigledük. “Üç dört ay askerî güç kullandık.” (222a/8)

hayda- “sürüp akın etmek” (< hay+ “hey” +da-, ÇTS 451)

Bir kişi uynu haydamak gerek. “Bir kişinin öküzü sürüp akın etmesi gerek.” (274a/8)

kaşa- “kuşatmak” (< kaşa- “kapamak, örtmek” + -a-, EDPT 580a2)

Nâşir Mîrzânî kaşağanda men Lamgân ‘azîmatı kıldım. “Nasır Mirza’yı kuşattığında ben Lemgan’a gittim.” (10b/12)

okla- “okla vurmak” (< ok+la-, Seng. 39; TSD 475)

Ayağığa okladılar. “Ayağımı okla vurdular.” (112a/9)

oklaş- “karşılıklı ok atmak” (< ok+ “ok” +laş-, ME 161)

Oklaşıp kişini ötkeli koymaydurlar. “Karşılıklı ok atarak adamları geçirmediler.” (196a/2)

tartkulaş- “mücadele etmek” (< tart- “tartmak, çekmek” (TKBS 862) +kula- + -ş-)

Tartkulaşıp atkulaşıp yayaklarını Sulţân sarığa tarttılar. “Mücadele edip ok atarak yayaları Sultan’ın karşısına çektiler.” (373b/5)

tegiş- “hücum etmek” (< teg- “hücum etmek” + -(i)ş-, EDPT 487b)

Cavağardın Mahdî Hwâca burunrak tegerişti. “Sol kanattan Mehdi Hoca daha önce hücum etti.” (266b/10)

uruş- “savaşmak” (< ur- “vurmak” + -(u)ş-, EDPT 239b)

Kentte uruşup mağlup boldı. “Köyde savaşım mağlup oldu.” (8a/8)

uruşul- “vuruşulmak” (< ur- “vurmak” + -uş- “vuruşmak” (EDPT 239b) + -(u)l-)

Namâz-i dîgargeçe oşbu dastûr uruşuldu. “İkindiye kadar bu şekilde vuruşuldu.” (158b/5)

2.3.2.1.3. Huzur fiilleri

Türkçe Sözlük’e (2011) göre huzur; “dirlik, baş dinçliği, gönül rahatlığı, rahatlık, erinç”tir. *Babürnâme*’de üç huzur fiili tespit edilebilmiştir.

basıl- “sakinleşilmek” (< bas- “hücum etmek; yenmek” + -(ı)l-, Seng. 45; TSD 106)

Bir zamândın song basıldı. “Bir müddet sonra sakinleşildi.” (208b/2)

savut- “dinlendirmek” (< sogı- “soğumak” + -t-, EDPT 806b)

At savutup atğa boğuz berip tün yarımı nakâra vaktıda Tang Âbdın atlanıldı. “Atları dinlendirip atlara yem verdikten sonra gece yarısı nakkare vaktinde Tenük Ab’dan hareket edildi.” (60b/7)

tindür- “dinlendirmek” (< tın- “dinlenmek” + -dur-, EDPT 518a; OTWF 810; GÇ 166)

Atnı lahza tindürüp atlanduk. “Atları biraz dinlendirip hareket ettik.” (95b/7)

2.3.2.1.4. İyilik fiilleri

İyi, Cevzici tarafından “arzunun değerinin nesnesi olan, rasyonel iradenin değerli bulunduğu, irade tarafından istenen, arzu edilen şey. İnsan iradesinin akla dayalı bir seçim sonucunda değer verdiği, ihtiyaçlarımızı karşılayan özelemlerimize uygun düşen şey” olarak tanımlanmıştır (1999: 478-479). İyilik ise *Türkçe Sözlük*’e (2011) göre; “iyi olma durumu, salah; karşılık beklenilmeden yapılan yardım, kayra, lütuf, kerem, ihsan, inayet”tir. *Babürnâme*’de bir iyilik fiili tespit edilebilmiştir.

ağırla- “ikramda bulunmak” (< ağ- “yükselmek” + -ır+ “onur, saygı, hürmet” +la-, EDPT 94a; TKBS 54; TETL 111; OTWF 430)

Ahmed Kâsimnı yana ba’zıların ağırlağalı çarlar. “Ahmet Kasım’ı diğerlerini ikramda bulunmaya çağırır.” (98b/5)

2.3.2.1.5. Memnuniyet fiilleri

Memnuniyet *Türkçe Sözlük*’te (2011); “memnun olma, sevinç duyma, sevinme”dir. *Babürnâme*’de bir memnuniyet fiili tespit edilebilmiştir.

hoşla- “hoş bulmak” (< Far. hoş+ “hoş, iyi” +T. +la-)

Gûmal yolını ba’zı hoşladular. “Gûmel yolunu bazıları daha hoş buldular.” (149b/11)

2.3.2.1.6. Merhamet fiilleri

Arapça kökenli olan merhamet *Türkçe Sözlük*’e (2011) göre; “bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü, acıma”dır. Merhamet kavramı teoloji, ahlak, felsefe, psikoloji gibi pek çok alanın araştırma konusu olmuştur.

Bu kavram duygusal, bilişsel ve motivasyonel ya da duygusal, bilişsel ve davranışsal olmak üzere üç farklı boyutta tanımlanıp incelenmiştir (Özcan,

2020: 25-26). Merhamet, Schopehauer'a göre insan davranışlarının temel üç itici gücünden biridir (Akın, 2018: 128). Merhameti temel itici güç olarak gören Schopehauer (2017'den akt. Özcan, 2020: 25) kavramı “insan bilincinde yatan inkâr edilemez bir hakikat” olarak tanımlamıştır.

bağışla- “affetmek” (< Far. bağış+ “hediye, bağış” +T. +la-, EDPT 321b; TKBS 104; TSD 98; ÇT 133)

Umedim bar kim 'inâyet kılıp günâhımı bağışlap... “Ümidim var ki inayet edip günahlarımı affederek...” (60a/15)

buşma- “kızmamak” (< buş- “öfkelenmek” (EDPT 377a; VEWT 90) + -ma-)

Valî heç buşmadı. “Fakat hiç kızmadı.” (67a/10)

sığındur- “korumaya aldirmek” (< sığ- “sıgmak” + -in- “iltica etmek” (EDPT 813) + -dur-)

Urup atkulap sığındurdu. “Vurup çokça (ok) atarak korumaya aldırdı.” (336b/12)

2.3.2.1.7. Neşe fiilleri

Türkçe Sözlük'e (2011) göre neşe; “mutlu olmaktan doğan ve dışa vurulan sevinç, şetaret”tir. Tanıma göre neşe, mutluluğun sonucudur. Mutluluk ise “beliren bedensel, zihinsel, toplumsal, duygusal ve cinsel gereksinimler doyurucu düzeyde ve dengeli bir biçimde giderildikçe; duyulan istekler, gerçekçi bir çaba gösterilerek karşılandıkça, kendini gerçekleştirme yolunda başarı kazanıldıkça duyumsanan görelî yoğun duygu” şeklinde tanımlanmıştır (Bakırcıoğlu, 2012: 855). *Babürnâme*'de üç neşe fiili tespit edilebilmiştir.

bayramla- “bayram etmek” (< bayram+la-)

Yangı ay yâr yüzi birle körüp el şâd bayramlar. “Yeni ay ve yârin yüzünü gören halk sevinçle bayram eder.” (150a/11)

küle- “gülmek” (< kül- “gülmek” (EDPT 715b) + -e-)

Külegeç ve hazzâl kişi edi. “Güler yüzlü ve şakacı bir adamdı.” (15a/11)

sevünme- “sevinmemek” (< sev-“ sevmek” + -(i)n- “sevinmek” (EDPT 790b) + -me-)

Gurbatta sevünmes ermiş elbette kişi. “Elbette insan gurbette sevinmezmiş.” (100a/6)

2.3.2.1.8. Tatmin fiilleri

Arapça kökenli olan tatmin *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre; “istenen bir şeyin gerçekleşmesini sağlama, gönül doygunluğuna erme, doyum”dur. *Babürnâme*'de iki tatmin fiili tespit edilebilmiştir. Bu fiiller Freud'un bedensel gereksinim içerisinde tanımladığı “açlık” kavramının tatminini karşılamaktadırlar.

toy- “doymak” (< to- “dolmak” + -d-, EDPT 451a)

Oşal kabâbdın toyğunça yedim. “Bu kebaptan doyuncaya kadar yedim.” (119b/13)

toyğar- “doymak” (< toy- “doymak” + -ğar- “doymak”, ÇEK 47; Seng. 53)

Atlarını toyğarıp bir-iki garîdin song atlanduk. “Atları doyurup bir iki kararsızlıktan sonra hareket ettik.” (233a/16)

2.3.2.1.9. Koruma fiilleri

Korumak, *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre; “bir kimseyi veya bir şeyi dış etkilere, tehlikeye, zor bir durumdan uzak tutmak, esirgemek, muhafaza etmek, vıkaye etmek, sıyanet etmek”tir. *Babürnâme*'de iki koruma fiili tespit edilebilmiştir.

korğar- “saklamak” (< kor+ “zarar” +1- “korumak” (TSD 408) + -ğar-)

Eli bu cengellerde korğarıp... “Ahalisi bu cengellerde saklanıp...” (274b/2)

sahla-~sağla- “korumak, saklamak” (< sağ+ “uyanık, dikkatli” +la-, EDPT 810; TKBS 720)

Nökerni yahşı sahlâr edi. “Askerini iyi saklardı.” (14b/9)

Mîrzâ Hannî kıymay özlerinin kaçıda sağlasa hud bolur edi. “Mirza Han'ı bırakmayıp kendilerinin yanında saklayabilirlerdi.” (200a/12)

2.3.2.2. Olumsuz duygu fiilleri

Olumsuz duygularda bireyin düşünce-eylem eğilimleri kısıtlı ve belirlidir. Olumsuz duygular, insanları belirli bir eyleme teşvik eder. Olumsuz duygular, düşünce ve eylemleri kısıtlar (Smith vd., 2019: 397-398).

2.3.2.2.1. Acı fiilleri

Acı, Cevizci tarafından “vücuttaki herhangi bir örselenmeye ya da yaralanmaya eşlik eden duyum ya da hoşlanılmayan duygulanım. Hazzın karşıtı

duyum” olarak tanımlanmıştır (1999: 8). Hazzın karşıtı bir duyum olmasından dolayı insan yaşamında olumsuz bir öge olarak değerlendirilmektedir.

ağrı- “ağrımak, hastalanmak” (< ağır+ “ağır, güç, zahmetli” +1-, EDPT 91a; OTWF 474; GÇ 290)

Bu akşam asru köp ağrıdı. “Bu akşam çok fazla ağrıdı.” (344b/6)

ağrıma- “ağrımamak” (< ağrı- “ağrımak” (EDPT 91a) + -ma-)

Ol fırsatta hayli ağrımadı. “O zaman çok ağrımadı.” (242a/6)

ağrıt- “ağrıtmak” (< ağrı- “ağrımak” + -t-, OTWF 761; Seng. 35)

Köp ağrıtur edi. “Çok ağrıtırıdı.” (168b/16)

2.3.2.2.2. Ağıt fiilleri

Ağlamak, *Türkçe Sözlük*’e (2011) göre; “üzüntü, acı, sevinç, pişmanlık vb.nin etkisiyle gözyaşı dökmek”tir. Ağlamak genellikle üzüntü ile özdeşleştirilmiştir. Üzüntüyü dile getirmenin yollarından biri olan ağlama, sözlü kültüre de ad olmuş ve “ağıt” olarak adlandırılmıştır. Ağıtlar insanlık tarihinin başlangıcından beri var olmuştur. Ağıtlar, bireylerin ıstıraplarını dindirmeye çalıştıkları bir araçtır.

Ağıt geleneği Türk toplulukları arasında da önemli bir yere sahiptir. Ölenin ardından düzenlenen yığ törenlerinde ağıtçılar yer almaktadır. Bu ağıtçılar her toplulukta farklı isimle anılır. *Babürnâme*’nin yazım dili olan Çağatay Türkçesi’nde ağıtçılar “yığlagur” olarak adlandırılmışlardır (Kaya, 2014: 305-306).

Babürnâme’de iki ağıt fiili tespit edilebilmiştir.

yığla- “ağlamak” (< *ıg~yığ+ “ağlama” +1a-, EDPT 902; BUÜ 175; TKBS 1135; OTWF 451)

Köp yığladı. “Çok ağladı.” (41a/12)

yıglama- “ağlamamak” (< ıgla- “ağlamak” (EDPT 85b) + -ma-)

Anası ölgende yıglamas. “Annesi öldüğünde ağlamaz.” (134b/2)

2.3.2.2.3. Başarısızlık fiilleri

Türkçe Sözlük’e (2011) göre başarısızlık; “başarısız olma durumu, muvaffakiyetsizlik”tir. Başarısızlık fiilleri; kaybetme fiilleri, yorgunluk fiilleri ve zayıflık fiilleri olmak üzere üç alt başlıkta incelenmiştir.

2.3.2.2.3.1. Kaybetme fiilleri

Kaybetmek, *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre; “yitirmek; yenik düşmek, yenilmek”tir.

aldur- “kaybetmek” (< al- “almak” + -dur-, EDPT 133b; TETL 147; OTWF 800)

*Ḳambar-‘Āli çun tuturup **aldurup** kelip edi.* “Kamber Ali tutamayıp kaybedip gelmişti.” (78b/6)

alma- “alamamak” (< al- “almak” (EDPT 124b) + -ma-)

*Munı **aldurğan** bile uruşa ham **almadılar.*** “Bunun alımı üzerine muharebeyi de alamadılar.” (30b/7)

basıl- “mağlup edilmek” (< bas- “hücum etmek; yenmek” + -(i)l-, Seng. 45; TSD 106)

*Uruşup **basılıp** şahîd boldı.* “Vuruşup mağlup edilip şehit oldu.” (13a/4)

ittür- “kaybetmek” (< yit- “yok olmak” + -tür-, TKBS 1148)

*Yol **ittürüp**...* “Yolu kaybedip...” (95a/12)

kapma- “yakalayamamak” (< kap- “yakalamak” (TKBS 459) + -ma-)

*Ḳapudakını **kapmasa** qarığuça **kağgurur.*** “Kapıdakini yakalayamazsa ihtiyarlayıncaya kadar pişmanlık duyar.” (73a/3)

küre- “kaçmak” (< kür+ “cesur” (VEWT 309) +e-, EDPT 437a; OTWF 422; KBG 16)

*Her yerge **barğan küregen** nökerlerim yığıldılar.* “Her tarafa varan kaçak adamlarım toplandılar.” (120a/1)

yanla- “sıvışmak” (< yān+ “yan, taraf” (BUÜ 175) +la-, TKBS 1060)

*Bir Afğân **koıy yanımın yanlap** kaçıp **baradur.*** “Bir Afgan yanımdan sıvışarak kaçıyordu.” (214a/6)

yaz- “isabet etmemek” (< ya- “yanılmak, hata yapmak” + -z-, KT 119)

*Bödeneni **piyâzi** bile atıp **kam yazar** erdi.* “Bildircını topuz ile vururdu azı isabet etmezdi.” (19a/3)

yengil- “yenilmek” (< yeng- yenmek” + -(i)l-, TKBS 1119; Seng. 81)

Yengilrek** yanıp **handakka** **kiriptür. “Yenilerek dönüp hendeğe girmiştir.” (88b/5)

yoğat- “kaybetmek” (< yok+ad-, EDPT 900a)

Yolnu yoğattı. “Yolu kaybetti.” (193a/9)

2.3.2.2.3.2. Zayıflık fiilleri

Zayıflık, *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre; “zayıf olma durumu”dur.

âcizlandur- “güçsüzleştirmek” (< Ar. ‘âciz+ “güçsüz” +T. +lan- “güçsüzleşmek” + -dur-)

Oşbu rangda **âcizlandurup alur biz.** “İşte bu yolla onu güçsüzleştirip alırız.” (347b/9)

asrama- “koruyamamak” (< Moğ. asara- “korumak” (MTS 90) + T. -ma-)

Siyâlkotnu asramağan cihatıdın itâb u hişâb mağâmıda edük. “Siyal Kut'u koruyamadığı için uyarma ve nasihatte bulunduk.” (254b/15)

buzul- “bozguna uğratılmak” (< buz- “zarara uğramak” + -(u)l-, EDPT 391b)

Buzulğan yosunluğ hişâr sarı yandılar. “Bozguna uğratılmış gibi Hisar tarafına döndüler.” (33a/10)

kevre- “zayıflamak” (< kev- “zayıflatmak” (DLT 707) + -ir- “zayıflatılmak” + -e-)

Kevrep kaçâ berdiler. “Zayıflayıp kaçıverdiler.” (112a/8)

tıylma- “önleyememek” (< tıd- “tıkamak” + -(i)l- “önlemek” (EDPT 456a; Seng. 54) + -ma-)

El tıylmağaç yana oşbu üç kişi bile yanıp ok koyup ganîmnu yandurdum. “Asker engellenince yine bu üç adam ile dönüp ok atarak düşmanı çevirdim.” (105a/7)

2.3.2.2.3.3. Yorgunluk fiilleri

Yorgunluk, *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre; “çalışma vb. sebeplerle bireyin ruh ve beden etkinlikleri açısından verimlilik düzeyinin azalması, bitaplık”tır. Bireyin yalnızca ruh ve beden etkinliği değil aynı zamanda zihin etkinliğindeki verimlilik de azalır. Zihin etkinliğindeki verimin azalmasından dolayı yorgunluk fiilleri mental fiil olarak değerlendirilir.

Babürnâme'de üç yorgunluk fiili tespit edilebilmiştir.

emgen- “yorulmak” (< emge- “acı çekmek” + -n-, EDPT 160a)

Emgendiler. “Yoruldu.” (147b/13)

harâbla- “bitkin hâlde olmak” (< Ar. harâb+ “bitkin, yorgun” + T. +la-)

‘Âlam Han *harâblap yayak yeleng keldi*. “Âlem Han bitkin hâlde yaya ve çıplak geldi.” (261a/12)

talık- “yorulmak” (< tal- “yorulmak” + -ık-, EDPT 490; Seng. 50)

Talıqıp tamâm yıqıla yazdı. “Yorgunluktan tam düşüyordu.” (123b/8)

2.3.2.2.4. Kaygı fiilleri

Türkçe Sözlük’e (2011) göre kaygı; “genellikle kötü bir şey olacakmış düşüncesiyle ortaya çıkan ve sebebi bilinmeyen gerginlik duygusu”dur. Kaygı, bilinç dışından kaynaklandığı için nedeni bilinmemektedir. Güvensizlikten doğan tedirgin edici duyguyu dile getirir (Bakırcıoğlu, 2012: 731). Duyguyu ortaya çıkararak durumun belirsizliğinden dolayı korkudan ayrılır.

Babürnâme’de bir kaygı fiili tespit edilebilmiştir.

kayğur- “kaygılanmak” (< kadğu+ “kaygı” +r-, EDPT 599a)

Kayğurur. “Kaygılanır.” (73a/4)

2.3.2.2.5. Kötüleşme fiilleri

Kötü, Cevizci’ye göre; “amaca uygun olmayan, kusurlu ve yetersiz olan, korku ve endişe verici olan; zarar, acı ve rahatsızlık veren şey”dir (1999: 524). Kötüleşme ise tespit edilen fiil göz önüne alındığında, bireyin bedensel ve zihinsel rahatsızlığıdır.

Babürnâme’de bir kötüleşme fiili tespit edilebilmiştir.

yüzlen- “hastalanmak” (< üz+ “sağır, duymaz” (EUES 831) +len-)

Yüzlenip altı künde ‘âlamdın keçti. “Hastalanarak altı günde vefat etti.” (25b/2)

2.3.2.2.6. Nefret fiilleri

Nefret, *Türkçe Sözlük*’e (2011) göre; “bir kimsenin kötülüğünü, mutsuzluğunu istemeye yönelik duygu; tikslenme”dir. *Türkçe Sözlük*’e (2011) göre tikslenme eylemi ise “bir şey, bir kimse, bir düşünce, bir durum vb.ni kötü, iğrenç veya aşağılık bularak ondan uzak durma duygusuna kapılmak, ikrah etmek, istikrah etmek” olarak tanımlanmıştır.

Babürnâme’de bir nefret fiili tespit edilebilmiştir.

yağık- “düşman olmak” (< yağı+ “düşman” +k-, EDPT 901a; ÇEK 45; DLT 940; Seng. 77)

Mîrânşâh Mîrzâ atası bile yağıkıp Hazârağa kirip hazârada hem

bei'tidâllıklar kılıp Hazârada tura almay ol hem Husrawşâh kaşığa kelip edi. “Mirañşah Mirza, babası ile düşman olup Hezare'ye girip Hezare'de taşkınlıklardan dolayı Hezare'de duramayıp Hüsrev Şah'ın yanına gelmişti.” (58a/11-12)

2.3.2.2.7. Rahatsızlık fiilleri

Tespit edilen rahatsızlık fiilleri, “rahatsız etmek” ve “rahatsız olmak” anlamındaki fiillerdir. *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre rahatsız etmek; “rahatını bozmak, rahatını, keyfini kaçırmak”tır. Rahatsız olmak ise *Türkçe Sözlük*'te (2011), “rahatı bozulmak, keyfi kaçmak, sağlığı bozulmak”tır.

Babürnâme'de iki rahatsızlık fiili tespit edilebilmiştir. Bunlardan biri olan tepretmek fiili “sarsmak; yerinden etmek” anlamlarıyla çok anlamlı fiildir.

tepret- (< tepre- “hareket etmek, rahatsız etmek” + -t-, EDPT 444a; Seng. 53)

1. sarsmak

Bizning elni teprettiler. “Bizim halkı sarstılar.” (90a/5)

2. yerinden etmek

Mîrzânı zorlap teprettiler. “Mirza'yı zorlayıp yerinden ettiler.” (112b/1)

yamanla- “şikâyetlenmek” (< yaman+ “kötü” +la-, TSD 735)

Esen Buğa Handın yamanlap Muğulistânga kelip ediler. “Esen Buga Han'dan şikâyetlenip Moğolistan'a gelmişlerdi.” (10b/4)

2.3.2.2.8. Usanç fiilleri

Usanç, *Türkçe Sözlük*'e (2011) göre; “usanma duygusu, bıkmak, bıkkınlık, melal”dir. Tekrarlanan ya da uzun süren olaylar karşısında bireyin enerjisi azalır ve işi devam ettirme konusunda zihinsel ve bedensel olarak isteksiz duruma gelir.

Babürnâme'de iki usanç fiili tespit edilebilmiştir.

osan- “usanmak” (< *osa- “ihmkârlık etmek” + -n-, EDPT 248b)

Munda hem neçe işni bâ'is kıldı kim alar bu kelmekdin osandılar. “Bu defa da birkaç engel çıktı, onlar da bundan usandılar.” (16b/11)

yamanla- “usanmak” (< yaman+ “kötü” +la-, Seng. 78; TSD 735)

Yamanlap vilâyatıga barmaqçı boldı. “Usanıp vilayetine gitmek istedi.” (73b/1)

2.3.2.3. Nötr duygu fiilleri

Nötr, *Türkçe Sözlük*'te (2011) “etkisiz” olarak tanımlanmıştır. Nötr duygular şartlara göre olumlu ya da olumsuz olabilmektedir. Nötr duygu fiilleri; kibir fiilleri ve kararsızlık fiilleri olmak üzere iki alt başlıkta incelenmiştir.

2.3.2.3.1. Kibir fiilleri

Türkçe Sözlük'e (2011) göre kibir; “kendini beğenme, başkalarından üstün tutma, büyülenme, benlik, gurur”dur. Tüm bunlar başkasını küçümseyerek kendini üstün görme davranışıdır.

Babürnâme'de bir kibir fiili tespit edilebilmiştir.

azırğa- “küçümsemek” (< az+ “az” +ırğa-, TETL 348)

Agar Kâmrân Balhni azırğansa 'arḍadâst kılung. “Eğer Kâmran Belh'i küçümserse bildirin.” (349a/2)

2.3.2.3.2. Kararsızlık fiilleri

Kararsızlık, bilişsel bir davranış olan karar vermede güçlük çekmektir. *Babürnâme*'de bir kararsızlık fiili tespit edilebilmiştir.

kozulma- “karar verilmemek” (< koy- “koymak” +-(u)l- “yerleştirmek” (EDPT 677a; Seng. 70) + -ma-)

Henüz sözni bir yerge kozulmaydur erdi. “Henüz karar verilmiyordu.” (149b/14)

Sonuç

Babürnâme'de, birden fazla kategoride yer aldığı göz önüne alınmadan 227 mental fiil tespit edilmiştir. 1'i görme fiilleri, 4'ü görünme fiilleri, 1'i bakma fiilleri, 3'ü gözetme fiilleri, 2'si gösterme fiilleri olmak üzere 11 göz fiili; 5'i kulak fiili; 6'sı tatma fiili; 10'u dokunma, 10'u sarma, 24'ü tutma, 10'u vurma olmak üzere 54 temas fiili ve 5'i denge fiilleri olmak üzere 81 algı fiili tespit edilmiştir. 4'ü anlama fiilleri; 1'i araştırma fiilleri; 3'ü kazanma, 3'ü tamamlama, 3'ü yönetme olmak üzere 9 başarı fiili; 5'i akılda tutma, 1'i unutma, 3'ü öğrenme olmak üzere 9'u bellek fiili; 6'sı çözümleme fiilleri; 1'i düşünme fiilleri; 5'i konuşma fiilleri, 6'sı söyleme fiilleri, 2'si bildirme fiilleri, 1'i şikâyet fiilleri, 2'si sorma fiilleri olmak üzere 16 sözlü temas fiili; 5'i ses çıkarma fiilleri; 3'ü müzakere fiilleri; 1'i emir fiilleri; 1'i ant fiilleri, 4'ü istek fiilleri olmak üzere 30 iletişim fiili; 1'i güven fiilleri, 1'i inanma fiilleri olmak üzere 2 inanç fiili; 7'si irade fiilleri; 4'ü karar-anlaşma fiilleri; 1'i sabır fiilleri olmak üzere 74 biliş fiili tespit edilmiştir. 5'i korkma, 2'si güven olmak üzere 7 anlak tepki bildiren duygu fiili; 4'ü arzu fiilleri; 14'ü cesaret fiilleri; 3'ü huzur fiilleri; 1'iyilik fiilleri; 1' memnuniyet fiilleri; 3'ü merhamet

fiilleri; 3'ü neşe fiilleri; 2'si tatmin fiilleri; 2'si koruma fiilleri olmak üzere 33 süreç içinde gelişen olumlu fiil; 3'ü acı fiilleri; 2'si ağıt fiilleri; 10'u kaybetme fiilleri, 5'i zayıflık fiilleri, 3'ü yorgunluk fiilleri olmak üzere 18 başarısızlık fiili; 1'i kaygı fiilleri; 1'i kötüleşme fiilleri; 1'i nefret fiilleri; 2'si rahatsızlık fiilleri; 2'si usanç fiilleri olmak üzere 31 süreç içinde gelişen olumsuz fiil; 1'i kibir; 1' i kararsızlık olmak üzere 2 süreç içinde gelişen nötr fiil olarak 72 duygu fiili tespit edilmiştir.

Babürnâme'de mental fiillerden Türkçe kurallara uygun olarak türetilip Türkçeleşenlerin sayısı 9'dur. Farsça kelime + Türkçe ek yapısında 3, Arapça kelime + Türkçe ek yapısında 3, Moğolca kelime + Türkçe ek yapısında 3 kelime tespit edilmiştir.

Köken ayırt etmeksizin Türkçe eklerle türetilmiş fiillerin +1- , +1A-, +1At-, +dA-, +1Aş-, +u-, +A-, +kır-, +daş-, +lan-, +ad-, +r-, +k-, +ırğa-, -mA-, -l-, -n-, -DÜr-, -t-, -r-, -ş-, -A-, -guz-, -kür-, -KAr-, -k-, -kula-, -d-, -z- ekleriyle türetildiği görülmüştür.

Kısaltmalar

1. Eser Kısaltmaları

AL: Abuşka Lügati

BD: Bâbür Dîvânı

BUÛ: Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler

ÇEK: Çağatayca El Kitabı

ÇT: Çağatay Türkçesi

ÇTS: Çağatay Türkçesi Sözlüğü

DLT: Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi

EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish

EUES: Eski Uygurcanın El Sözlüğü

GÇ: A Grammar of Chagatay

KBG: Kutadgu Bilig Grameri

KE: Kısasü'l- Enbiyâ

KT: Karahanlı Türkçesi Grameri

KTG: Kıpçak Türkçesi Grameri

ME: Mukaddimetü'l-Edeb

MTS: Moğolca-Türkçe Sözlük

OTWF: Old Turkic Word Formation

Seng. : Senglah

ŞSL: Şeyh Süleyman Lugatı

TES: Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

TETL: Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı

TG: Türkçenin Grameri

TKBS: Türkçenin Köken Bilgisi Sözlüğü

TSD: Türkçenin Sözcük Dağarcığı

TTG: Türkiye Türkçesi Grameri

US: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

VEWT: Versus Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türk Sprachen

2. Dil Kısaltmaları

Ar.: Arapça

Far.: Farsça

Moğ.: Moğolca

T.: Türkçe

Kaynakça

- Akın, Ş. H. (2018). Merhamet Kavramı ve Schopenhauer'in Merhamet Yaklaşımının Değerlendirilerek Farklı Düşünürlerin Görüşleriyle Karşılaştırılması, *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 5(3), 126-131.
- Argunşah, M. (2018). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ata, A. (2019). *Kıyasü'l-Enbiya, Giriş-Metin-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Başarı*. Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, 130. Ankara.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Bellek*. Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, 145. Ankara.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Biliş*. Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, 183-184. Ankara.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Çözümleme*. Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, 336. Ankara.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Denge*. Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, 367. Ankara.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Düşünme*. Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, 441. Ankara.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Güven*. Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, 596. Ankara.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Hatırda tutma*. Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, 602. Ankara.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Kaygı*. Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, 731. Ankara.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Mutluluk*. Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, 855. Ankara.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Öfke*. Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, 919. Ankara.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Öğrenme*. Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, 145. Ankara.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Tartışma*. Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, 1235. Ankara.
- Banguoğlu, T. (2019). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bodrogligeti, A.J.E. (2001). *A Grammar of Chagatay*. München: Lincom Europa.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Cemalcılar, Z., Kesebir, S., Balcı, F., Karson, A., Malkoç, G., Kesebir, P., Bayazıt, M., Karabatı, S., Baruh, L.; Tunçel, H. (2012). Psikoloji. Z. Cemalcılar (Ed.), *Bilişsel Psikoloji* (s. 110-123). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Cevizci, A. (1999). *Acı*. Felsefe Sözlüğü, 8. İstanbul.
- Cevizci, A. (1999). *Arzu*. Felsefe Sözlüğü, 78. İstanbul.
- Cevizci, A. (1999). *Biliş*. Felsefe Sözlüğü, 146-147. İstanbul.
- Cevizci, A. (1999). *Cesaret*. Felsefe Sözlüğü, 174. İstanbul.
- Cevizci, A. (1999). *Düşünme*. Felsefe Sözlüğü, 277. İstanbul.
- Cevizci, A. (1999). *İletişim*. Felsefe Sözlüğü, 456. İstanbul.
- Cevizci, A. (1999). *İrade*. Felsefe Sözlüğü, 469. İstanbul.
- Cevizci, A. (1999). *İyi*. Felsefe Sözlüğü, 478-479. İstanbul.
- Cevizci, A. (1999). *Kötü*. Felsefe Sözlüğü, 524. İstanbul.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: At The Clarendon Press.
- Clauson, G. (1960). *Sanglah: A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdî Hân*. London: E. J. W. Gibb Memorial Serres.
- Eckmann, J. (1988). *Çağatayca El Kitabı*, (Çev. G. Karaağaç). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2020). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâtit-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation Vol. II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Gençöz, T. (1998). Korku: Sebepleri, Sonuçları ve Başetme Yolları. *Kriz Dergisi*, 6(2), 9-16.
- Gerçekler, M., Yorulmaz, İ.; Ural, A. (2000). Ses ve Konuşma, *Kulak Burun Boğaz ve Baş Boyun Dergisi*, 8(1), 71-78.
- Goldstein, E. B. (2019). *Duyum ve Algı* (Çev. G. Malkoç ve F. Girgin Kardeş). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I A-N*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü II O-Z*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güner, G. (2020). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günşen, A. (2006). "Göster- ve Görset-/ Körset- Fiillerinin Yapısı Üzerine", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(20), 35-49.
- Hacıeminoğlu, N. (2019). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İlal Koptagel, G. (1982). *Tıpsal Psikoloji-Tıpta Davranış Bilimleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi.
- Kamchybekova, K. (2011). Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2 (3), 87-102.
- Karakuşçu, M. N. (1999). *Genel Psikoloji ve Normal Davranışlar*. Ankara: Pelin Ofset.
- Kaya, D. (2014). *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). Dil Nedir?. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1-2* (s. 660-666). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lessing, F. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük 1 A-N*. (Çev. G. Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lessing, F. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük 2 O-C(Z)*. (Çev. G. Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Morgan, C.T. (2010). *Psikolojiye Giriş*. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Özcan, Z. (2020). *Merhamet Psikolojisi- Zihinsel İmgeler Işığında Merhamet*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Özdil, A. (2015). *Sapır-Whorf Hipotezinde Dil Ve Düşünce İlişkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli.
- Özeren, M.; Alan, İ. (2018). Kırgız Türkçesinde Mental Fiiller. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (61), 203-224. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat3778>
- Paçacıoğlu, B. (2016). *Türkçenin Sözcük Dağarcığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türkischen Sprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Schnitker, A. (2012). An examination of patience and well-being. *The Journal of Positive Psychology*, 7(4), 263-280.

- Schopenhauer, A. (2017). *Merhamet*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Seçkin, K. (2020). *Eski Türkçe Metinlerinden Örnekle Mental Fiil Teorisi*. Konya: Palet Yayınları.
- Smith, E. E., Nolen-Hoeksema, Fredrickson, B.; Loftus, G. R. (2019). Psikolojiye Giriş (Çev. Ö. Öncül ve D. Ferhatoğlu). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Şahin, S. (2012). Mental Fiil Kavramı ve Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(4), 45-62. <https://doi.org/10.7884/teke.96>
- Şeyh Süleyman Efendî-yi Buhârî. (1928). *Lugat-i Çağatay ve Türkî-yi Osman*.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı- Simurg Yayıncılık.
- Tekin, T. (2013). On the Structure of Altaic Echoic in (-KIrA). *Altayistik* (s. 131-140). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Thackston, W. M. (1993). *Zahiruddin Muhammad Babur Mirza Bâburnâma Part One*. Harvard University.
- Thackston, W. M. (1993). *Zahiruddin Muhammad Babur Mirza Bâburnâma Part Two*. Harvard University.
- Thackston, W. M. (1993). *Zahiruddin Muhammad Babur Mirza Bâburnâma Part Three*. Harvard University.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı A-E*. İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Türkçe Sözlük (2011), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uslu, A. (2019). Türklerde Devlet Yönetimi. *Türk Ekini*, 3, 4-17. <https://dergipark.org.tr/pub/turkek/issue/55572/760620>
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Wilkens, J. (2021). *Eski Uygurcanın El Sözlüğü, Eski Uygurca-Almanca-Türkçe (Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch)*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Yaylagül, Ö. (2010). Türkiye Türkçesinde Duygu Fiilleri, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 100-111.
- Yıldız, H. (2016). *Eski Uygurcada Mental Fiiller* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yücel, B. (1995). *Bâbü'r Dîvânı (Gramer-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

RUNİK HARFLİ TÜRKÇE METİNLERDE EŞ YAZIMLI, EŞ SESLİ VEYA EŞ ADLI OLUP ÇOK ANLAMLILIĞI DA BÜNYESİNDE BARINDIRAN KELİMELER

WORDS WITH HOMOGRAPHY, HOMOPHONY OR HOMONYM BUT ALSO
CONTAINING POLYSEMY IN TURKISH TEXTS WITH RUNIC LETTERS

Rabia SARAL*

Özet

Köktürk Türkçesi üzerinde yapılacak anlam bilim çalışmaları, Türk dilinin eskiliğini ve gelişmişliğini saptamada önemli bir rol üstlenmektedir. Bir dilin söz varlığının sahip olduğu anlamsal derinlik, zaman faktörünün ve kullanım sıklığının etkisiyle ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle denilebilir ki Köktürk Türkçesinin sınırlı sayıdaki söz varlığı incelendiği takdirde dilin güçlü ve derin yapısının zaman içinde işlenerek ve gelişerek yazıtlara ne şekilde aksettiğini görmek; Türk dil tarihinin 8. yüzyıldan çok daha öncelerine dayandığını söylemek mümkündür.

Bu çalışmada asırlar öncesinden günümüze ulaşan tüm Runic harfli Türkçe metinler art zamanlı inceleme yöntemi ile incelenerek eş yazımlı, eş sesli yahut eş adlı olup aynı zamanda çok anlamlılığı da bünyesinde barındıran beş kelime ele alınmıştır. Bu bağlamda ilk olarak eş yazımlılık, eş seslilik, eş adlılık ve çok anlamlılık kavramlarının tanımları yapılarak kelimelerin anlam bilimsel olarak değerlendirilmesinde hangi ölçütlerden faydalanabileceği üzerinde durulmuştur. Akabinde tespit edilen beş kelime, yer aldığı bağlamlar ve bu bağlamlar içinde taşıdığı anlamlar ile birlikte verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Köktürk Türkçesi, anlam bilim, eş yazımlılık, eş seslilik, eş adlılık, çok anlamlılık.

Abstract

Semantic studies on Kokturk Turkish play an important role in determining the antiquity and development of the Turkish language. The semantic depth of a language's vocabulary emerges with the effect of time factor and frequency of use. From this point of view, it can be said that if the limited number of vocabulary of Kokturk Turkish is examined, it is possible to see how the strong and deep structure of the language is reflected in the inscriptions by being processed and developed over time and it is possible to say that the history of the Turkish language dates back much earlier than the 8th century.

In this study, all the Runic-letter Turkish texts that have survived centuries ago were examined with the diachronic analysis method, and five words with homography, homophony or homonym but also containing polysemy were examined. In this context, firstly, the definitions of the concepts of homography, homophony, homonymy and

* Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, rabia.saral@istanbul.edu.tr, ORCID:0000-0002-9438-2868.

polysemy were made and it was focused on which criteria can be used in the semantic evaluation of words. Subsequently, the five identified words are given together with the contexts in which they take place and the meanings they have in these contexts.

Keywords: Köktürk Turkish, semantics, homography, homophony, homonymy, polysemy.

1. Eş Yazımlılık, Eş Seslilik, Eş Adlılık ve Çok Anlamlılık

Türk dilinin yazılı tarihinin başlangıcı olan Köktürk Türkçesi, sınırlı söz varlığına rağmen pek çok çalışma alanının inceleme konusu olmuştur. Bu çalışmada söz konusu dönemden günümüze ulaşan metinler, anlam bilim ışığında ele alınmıştır.

Eş yazımlılık, eş seslilik ve eş adlılık kavramları, her ne kadar aynı tanımlara sahip gibi görünseler de küçük farklar ile birbirlerinden ayrılmaktadır. Esasen eş yazımlılık ve eş seslilik, eş adlılığın birer türüdür (Crystal, 2008: 231). Öyle ki eş adlılık (Alm. *homonymie*, Fr. *homonymie*, İng. *homonymy*), farklı anlamlara sahip iki veya daha fazla kelimenin hem yazım hem de telaffuz noktasında aynılığını ifade ederken; yazımı aynı ancak söylenişi farklı kelimeler eş yazımlı (Alm. *homographie*, Fr. *homographie*, İng. *homography*); söylenişi aynı ancak yazımı farklı kelimeler ise eş sesli (Alm. *homophonie*, Fr. *homophonie*, İng. *homophony*) olarak tanımlanmaktadır.

Eş yazımlılığı Berke Vardar, “Kimi dillerde görülen, söylenişi ayrı, yazılışı aynı olan göstergelerin özelliği.” (Vardar, 2002: 96); David Crystal, “Aynı yazılışlara sahip ancak anlam bakımından farklı olan sözcükleri ifade etmek için kullanılan terim.” (Crystal, 2008: 231); Günay Karaağaç, “İki veya daha fazla kelimenin aynı ses yapısına sahip olması.” (Karaağaç, 2017: 59); Kaken Ahanov, “Yazımı aynı olup, vurgu farklılığından değişik söyleyişe sahip sözler.” (Ahanov, 2008: 120) şeklinde açıklamaktadır.

Eş seslilik ise Vardar tarafından “Kimi dillerde görülen yazılışı ayrı, söylenişi aynı olan sözcüklerin özelliği.” (Vardar, 2002: 95) olarak açıklanırken; Crystal, “Aynı telaffuza sahip ancak anlam bakımından farklı olan sözcükleri ifade etmek için kullanılan terim.” (Crystal, 2008: 231); Ahanov, “Söyleyişi aynı yazımı ayrı sözler.” (Ahanov, 2008: 120); Karaağaç, “İki veya daha fazla kelimenin aynı ses yapısına sahip olması.” (Karaağaç, 2017: 59) açıklamalarını yapmaktadır. Bu tanımların aksine, ses birlikteliğinin yanı sıra yazım birliğini de eş seslilik olarak ele alan Zeynep Korkmaz, sözlüğünde şu ifadelerle yer vermektedir: “Ayrı anlam veya görevdeki kelime ve eklerin ses ve yazılış bakımından aynı olmaları durumu.” (Korkmaz, 1992: 58).

Eş yazımlılık ve eş sesliliği kapsayan eş adlılık, anlam bilim çalışmalarının çoğunda ele alınmaktadır. Eş adlılığı Vardar, “Gösterileni ayrı, göstereni eş olan kelimeler.” (Vardar, 2002: 93); Korkmaz, “Söyleniş

ve yazılışları birbirinin aynı olup anlamları (veya görevleri) ve gösterdikleri kavramlar açısından birbirleriyle hiçbir ilişkisi bulunmayan ek ve kelimeler. (Korkmaz, 1992: 57, 58); Crystal, “Biçimsel olarak aynı ancak anlam bakımından farklı olan sözcükleri ifade etmek için kullanılan terim.” (Crystal, 2008: 231); Ahanov, “Söyleyişi aynı, anlamları farklı sözler.”(Ahanov, 2008: 110); Aksan, “Bir dil içinde, birbirinden bütün bütün ayrı iki ya da daha çok kavramın ses ya da yazım açısından aynı nitelikteki göstergelerle dile getirilmesi.” (Aksan, 2017: 92) olarak ifade etmektedir.

Araştırmacılar tarafından benzer şekilde tanımlanan söz konusu üç terim, pek çok dilde karşımıza çıkan anlam hadiselerindedir. Eş yazımlılığa Fransızca **fi**s (*fil+s*) “*iplikler*” ile **fi**ls “*oğul*” (Vardar, 2002: 96); eş sesliliğe Rusça **пруд** (*prud*) “*gölet*” ile **прут** (*prud*) “*çubuk*”(Ahanov, 2008: 120); eş adlılığa ise İngilizce **ear (I)** “*kulak*” ve **ear (II)** “*başak*” (Crystal, 2008: 231) kelimeleri örnek gösterilebilir. Yukarıda yer verilen tanımlara bağlı kalarak denilebilir ki bugün Türkçede eş adlı ve eş yazımlı kelimeler mevcut iken eş sesli kelimelere rastlanmamaktadır. Bu sebeple kimi araştırmacılar, Türkçede var olan eş adlı kelimeleri eş sesli olarak değerlendirmektedir. Nitekim “eş adlılık” ve “eş seslilik”, Güncel Türkçe Sözlük’te de farklı madde başları altında ele alınmasına rağmen her iki terim de “sesteşlik” tanımıyla açıklanmaktadır. Üç terim arasındaki fark, aşağıda yer alan tablo ile daha açık hale getirilmek istenmiştir:

Eş Adlılık	+	+
Eş Yazımlılık	+	-
Eş Seslilik	-	+

Çok anlamlılık (Alm. *polysemie*, Fr. *polysemie*, İng. *polysemy*) ise bir kelimenin temel anlamı ile ilişkili birden fazla anlamı karşılaması durumudur (Cruse, 2000: 109). Her dilde mevcut olan çok anlamlılık, birçok araştırmacı tarafından tanımlanmıştır: Pierre Guiraud ve Frank R. Palmer, “Aynı kelimenin bir dizi farklı anlamı karşılaması” (Guiraud, 1999: 65); John Lyons, “Birden fazla birbiriyle bağlantılı anlama sahip olan sözlük birimleri” (Lyons, 1977: 550); Barbara Lewandowska, “Bir formun birden fazla (tarihsel olarak) ilişkili anlamı olduğunda ortaya çıkan olgu” (Lewandowska-Tomaszczyk, 2007: 139-169); Ingrid L. Falkum, “Birbiriyle ilişkili iki veya daha fazla anlama sahip tek bir sözcük formu” (Falkum, 2001: 177); Gries Th. Stefan ve Barbara Santa, “İlgili anlamların aynı sözcükle ilişkilendirildiği belirsizlik biçimi” (Gries ve Barbara: 472); Doğan Aksan, “Değişik etkenlerle bir göstergenin yansıttığı temel anlamın yanı sıra yeni yeni kavramları da anlatır duruma gelmesi” (Aksan, 2007: 188); Berke Vardar, “Bir gösterenin birçok gösterilen belirtme özelliği; bir birimin birçok anlam içermesi durumu”(Vardar, 2002:

62); Zeynep Korkmaz, “Bir kelimedede temel anlamla bağlantılı birden çok anlamın bulunması; bir kelimenin, anlam gelişmesi yoluyla, asıl anlamı ile olan ilişkisini kaybetmeden yeni anlamlar kazanması” (Korkmaz, 1992: 38) şeklinde açıklamaktadır.

Yer verilen tanımlarda ortak olan ifade, bir kelimenin birden fazla anlama sahip oluşudur. Ancak birden fazla anlama sahip olan her kelime çok anlamlı olarak değerlendirilemez. Değerlendirildiği takdirde bir kelimenin eş adlı mı eş yazımlı mı yahut çok anlamlı mı olduğunu ayırt etmek oldukça güçleşir. Bu sebeple kelimelerin çok anlamlı olup olmadığını tespit ederken en önemli ölçütlerden biri de kelimenin anlamları arasındaki ilişkidir. Bir kelime, temel anlamından kopmadan yan anlamlar kazanmış ise çok anlamlı olarak tanımlanabilir. Nitekim yeni bir durumu veya olguyu, mevcut kelimelere yeni anlamlar kazandırarak ifade eden insanoğlu, bu anlamları gelişigüzel bir biçimde seçmemiş; kelimenin temel anlamından uzaklaşmadan yeni yan anlamlar kazandırmıştır. Bu sebeple bir kelimenin temel anlamından kopmadan oluşturduğu yeni anlamlar, birbiriyle ilişkilidir ve bu ilişki çok anlamlılığı meydana getirir. (Saral, 2021: 61.)

Lyons, bir kelimenin eş adlı mı (eş yazımlı mı) yahut çok anlamlı mı olduğunu tespit etmede iki ölçütten söz etmektedir. Bunlardan ilki kelimenin etimolojik yapısı; ikincisi ise, yukarıda bahsedildiği üzere, kelimenin anlamları arasındaki ilişkidir (Lyons, 1981: 146, 147). Etimolojik ölçüte göre, kelimenin anlamlarının köklerine gidilerek bir ayırım yapmak mümkündür. Nitekim eş adlı kelimeler, farklı köklerden türerken; çok anlamlı kelimeler, çeşitli anlam hadiseleri (anlam değişmesi, anlam genişlemesi vb.) sonucunda oluşmuştur (Uçar, 2009: 75). Bu durumu örneklendirmesi açısından Falkum, İngilizce “*file*” kelimesini ele almaktadır. Kelimenin “klasör” anlamı, etimolojik olarak Fransızca “*fil*” kelimesinden; “törpü” anlamı ise eski İngilizce “*féol*” kelimesinden ileri gelmektedir. Farklı anlamlara sahip olan “*fil*” ve “*féol*” kelimelerinin bugün İngilizcede “*file*” kelimesi ile karşılaşması, tarihsel bir tesadüftür. (Falkum, 2011: 17).

Söz konusu ayırımın yapılabilmesi için dile getirilen ikinci ölçüt, kelimenin anlamları arasındaki ilişkidir. Şayet bir kelime temel anlamına bağlı kalarak yan anlamlar kazanmışsa çok anlamlı; temel anlamından koparak, yeni, bağımsız anlamlar kazanmışsa eş adlı olarak değerlendirilmektedir.

2. Runik Harfli Türkçe Metinler Üzerinde Anlam Bilimsel Dikkatler

2.1. Aç-

Bir kelimenin eş adlı mı yoksa çok anlamlı mı olduğunu ayırt etmek

için iki ölçütün varlığından söz edilmişti: 1) Etimolojik bilgi 2) Kelimenin anlamlarının birbiri ile ilgili yahut ilgisiz olma durumu. Runik harfli Türkçe metinlerde altı bağlamda karşımıza çıkan “aç-” fiili, söz konusu ölçütler dikkate alındığında uzun ünlülü bir yapıya sahip olan “āç-” fiili ile iki ayrı kavramı karşılamaktadır.

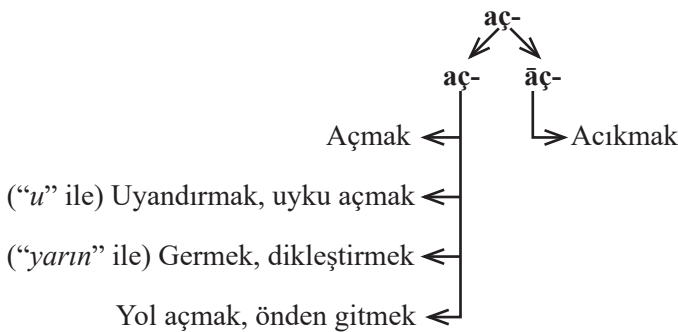
Clauson kelimeyi 1 aç- ve 2 a:ç- şeklinde iki madde başında ele alarak kelimenin uzun ünlülü yapısını ünlüden sonra iki nokta (:) işaretini kullanarak göstermektedir. Clauson’un kelimeye dair açıklamaları şu şekildedir (Clauson, 1972: 18, 19):

“1 aç- ‘açmak’ (geçişli bir yapı), esas olarak fizikî bir anlamda, bazı genişlemelerle, fizikî olarak, örneğin “(bir düğümü) çözmek, (havanın) açması” ve mecâzî olarak, örneğin “ortaya çıkarmak, açıklamak”. Bütün dönemlerde yaygındır. 2 a:ç- ‘aç olmak, acıkmak’.”

Drevnetyurkskiy Slovar’da fiil, “ač- I” ve “ač- / āč- II” madde başları altında ele alınmaktadır. Uzun ünlülü yapısıyla (ač- / āč- II) “acıkmak, açlıktan ölmek” anlamlarında kullanıldığı ifade edilirken; “açmak” temel anlamına sahip olan ač- I fiilinin sekiz farklı anlamından söz edilmektedir: 1. Açmak 2. Saçılmak, gidermek 3. Çözmek, ayırmak 4. Yol açmak 5. Fethetmek 6. (Bir durum) Çözmek, karar vermek 7. Haklı çıkarmak, aklamak 8. Emanet etmek, inanmak, güvenmek (Nadelyaev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak, 1969: 3, 4).

Runik harfli Türkçe metinlerde temel anlamından kopmadan yeni yan anlamları bünyesine katan aç- fiili, uzun ünlülü bir yapıya sahip olan āç- ile yazım bakımından aynı olduğu halde telaffuz noktasında ayrılmaktadır. Bu sebeple söz konusu iki fiil, eş yazımlı olmakla birlikte aç- fiili kendi içinde çok anlamlı bir yapıya sahiptir.

Kelimenin anlam yapısı şu şekilde gösterilebilir:

I) Aç-

a. (u aç-) Uyandırmak

[usı]n süñügün açdımız. (TY I. TAŞ K-4)

(*Uyku(lar)*ını mızrak(larımız) ile **açtık**. / *Mızrak(larımız)* ile **uyandırdık**.)

b. (yarın aç-) Germek, dikleştirmek

Talım urı yarın aç a yasıçin yalım kayag yara urupan yalğusun yoriyur tēr. (IB- 40)

(*Cesur bir genç, omuz(larını) dikleştirerek okunun ucu ile yalçın kayaları yararak yalnız başına yaşıyor; der.*)

c. Yol açmak; önden gitmek

öñreki er yogur(u) aç a idip ı bar baş aşdımız. (TY I. TAŞ K- 1, 2)

(*Öndeki askerler geçip (yol) açınca (diğerlerini de) gönderip ağaçlı dağ başını aştık.*)

II) Āç-

a. Acıkmak, aç olmak

türk bodun tok arkuk sen āçsar tosık ömez sen bir todsar āçsık ömez sen. (BK-K 6)

(*Türk milleti, tok (ve) inatçısın; acıkınca tokluk düşünmezsin. Bir defa doysan (bir daha) açlığı düşünmezsin.*)

2.2. At

Hem eş yazımlılığı hem de çok anlamlılığı bünyesinde barındıran bir diğer kelime, “at” ismidir. İlk Türkçe metinlerde “at, binek hayvanı” ve “ad; unvan; millî kimlik; ün, şöhret” anlamlarında kullanılan kelime, birbirinden çok farklı iki kavram alanını yansıtmaktadır.

Dîvânu Lugâti 't-Türk'te kelime “**at**: at, kısarak” ve “**ât** ~ **at**: isim; unvan” olmak üzere iki ayrı madde başında karşımıza çıkmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 561, 562). *EDPT*'de benzer şekilde “a:t” ve “at” olarak ele alınan kelimenin anlamlandırılması hususunda Clauson'un tespitleri dikkat çekicidir (Clauson, 1972: 32, 33):

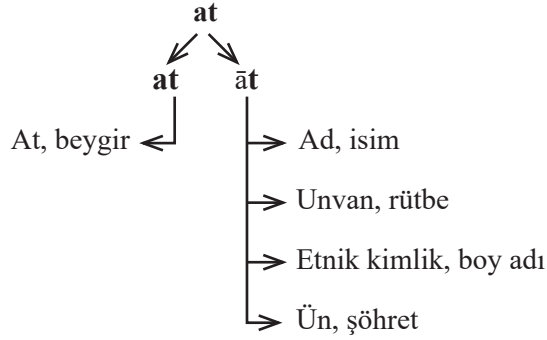
“**1 a:t** ‘isim’; esas olarak belki şahıs isminden ziyâde boy adı; genişlemeyle “unvan (lakap)” ve “ün, itibar”. **2 at** ‘at’; neredeyse her zaman “ata binme” ima edilir.”

DTS'de de **at** / **ât I** ve **at II** olarak kayıt düşülen kelimenin uzun ünlülü yapısı için üç anlama yer verilmektedir: 1. İsim 2. Unvan, rütbe 3. Adlandırma (Nadelyaev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak, 1969: 64, 65).

Kelimenin eş yazımlı olarak değerlendirilmesinde, anlamlar arasındaki

İlgisizlik etkili olmakla birlikte, “ad; unvan; millî kimlik; ün, şöhret” anlamlarında kelimenin uzun ünlülü bir yapıya sahip olması, “at” ve “āt” şeklinde iki ayrı kelimenin varlığını ortaya koymakta ve dolayısıyla kelimenin eş yazımlı olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Eş yazımlılığın yanı sıra, temel olarak “ad, isim” anlamlarında kullanılan uzun ünlülü “āt” kelimesi, Runik harfli Türkçe metinlerde temel anlamından kopmadan, birbiriyle ilişki dört anlamı daha karşılaması sebebiyle çok anlamlı kelimeler arasında yer almaktadır.

1) Āt

a. Ad, isim

atım eren uluga erdemlig batur men. (YEN ALTIN KÖL II- 4)

(*Adım Eren Uluga Erdemlig Batur'dur.*)

atım el tугan totok ben. (YEN UYUK TARLAK-2)

(*Adım El Togan Totok'tur.*)

b. Unvan, rütbe

türk begler türk atın it(t)ı tabgaçgı begler tabg[aç atın tutupan tabgaç kaganka körmüş. (BK D-7)

(*Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı; Çinlileşmiş (Türk) beyleri, Çin unvanları olarak Çin kağanına tâbi olmuşlar.*)

Teñride bolmış el etmiş bilge kagan el bilge katun kagan atıg katun atıg atanıp ötüken kidin uçınta tez başınta örgin... anta yaratıtdım. (TARYAT B-1)

(*Tanrı'dan olmuş/Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş devlet kurmuş Bilge Kağan, İl Bilge Hatun, Kağan unvanını ve Hatun unvanını olarak Ötüken'in batı tarafında, Tes (ırmağı) Başında, hükümdarlık otağını orada kurdurdum.*)

c. (bodun ile) Millî kimlik, millet adı, boy adı

türk bodun atı yok bolu barmış erti. (ONGİ- 3)

(*Türk milletinin adı yok olmuştu.*)

bunça bodunug atın yolın yagma alum çisi eki... (TARYAT K- 5)

(*Bunca boyları, (bu boyların) ad(lar)ını (ve) unvan(lar)ını Yagma boyunun tahsildarı...*)

d. (*at kü ile*) Nam, ün, şöhret

türk bodunug atı küsi yok bolmazun tēyin kañım kaganıg ögüm katunug kötürmiş teñri èl bērigme teñri türk bodun atı küsi yok bolmazun [tēyin özümün ol teñri] kagan olurtdı erinç. (KT D- 25, 26) (*Türk milletinin **adı sanı** yok olmasın diye babam kağanı ve annem hatunu yükselten Tanrı, devlet, ülke vermiş olan Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye beni, o Tanrı kağan olarak (tahta) oturttu.*) (b)èriye tabgaçda atı küsi yok boltı. (BK D-36) (*Güneyde Çin’de (olanların) **adı sanı** yok oldu.*)

II) At

a. At, beygir

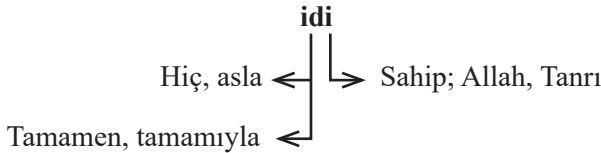
Er süke barmış. Yolta atı armış. (IB-35)
(*(Bir) adam savaşa gitmiş. Yolda **atı** yorulmuş.*)
atıg ıka bayur ertimiz. (TY I. TAŞ K- 3)
(***(At(lar))ı** ağaç(lar)a bağılyorduk.*)

2.3. İdi

Runik harfli Türkçe metinlerde “hiç, asla; tamamen, tamamıyla” anlamlarının yanı sıra “efendi, sahip” anlamlarında da kullanılan “*idi*” kelimesi, hem yazılış hem de söyleniş bakımından aynılık gösterdiği için eş adlı olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca kelime, “hiç, asla; tamamen, tamamıyla” anlamlarında kullanılarak çok anlamlılığı da bünyesinde barındırmaktadır.

Kelime, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te “*Allahu Taâlâ; sahip, efendi*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 661) anlamları ile kayıtlı olmakla birlikte Clauson’un açıklamaları şu şekildedir (Clauson, 1972: 41, 42):

“**1 idi** Uygun olarak “usta, sahip”; fakat İslamî metinlerde sıklıkla “Allah (Tanrı)”. Kelimenin fonetik tarihi son derece karışıktır. **2 idi** Çoğunlukla zarf, başlangıçta yalnızca “hiç” ve benzer anlamlara gelen olumsuz fiilleri ve ifadeleri nitelemek için; daha sonra daha genel olarak “çok, aşırı derecede” anlamına gelen herhangi bir sıfatı nitelemek için kullanılır.”

D) İdi

a. Sahip

êçümüz apamız tutmuş yêr sub idisiz bolmazun têtin az bodunug êtip yar[atıp...] (KT D- 19; BK D- 16)

*(Atalarımızın elde ettiği topraklar **sahipsiz** kalmasın diye Az halkını düzene sokup örgütleyerek...)*

kögmen yêr sub idisiz kalmazun têtin az kırkız bodunug yarat[ıp keltimiz sünüş]dümüz (KT D-20; BK D-17)

*(Kögmen yurdu **sahipsiz** kalmasın diye Az, Kırgız halk(larını) düzenleyip örgütleyerek geldik.)*

II) İdi

a. Hiç, asla

ötüken yışda yêg idi yok ermiş. (KT G-4; BK K-3)

*(Ötüken Dağları'ndan daha iyisi **hiç** (bir yerde) yok imiş.)*

türk sir bodun yêrinte idi yorımazun. (TY I. TAŞ G-4, 5)

*(Türk Sir halkı ülkesinden (bulunduğu topraklardan) **hiç** (bir yere) ilerlemesin!)*

tênsi oğlu aytıgma tagka tegmiş idi yok ermiş. (TY II. TAŞ G-3)

*(Tînsi Oğlu (olarak) adlandırılan dağa ulaşan **hiç** yokmuş.)*

b. Tamamen, tamamıyla

türk sir bodun yêrinte idi yorımazun usar idi yok kılalım têt men. (TY I. TAŞ G- 4, 5)

*(Türk Sir halkı ülkesinden (bulunduğu topraklardan) hiç (bir yere) ilerlemesin! Eğer başarabilirsek [onları] **tümüyle** yok edelim, (diye) düşünüyorum.)*

üçegün kabışıp sülelim idi yok kılalım têtmiş. (TY I. TAŞ D- 4)

*(Üçümüz birleşip ordu sevk edelim, (onları) **tamamen** yok edelim, demiş(ler).)*

2.4. Öz

Uzun ünlülü bir yapıya sahip olan öz kelimesi, birbiri ile anlamsal bağı olmayan kavramları karşılaması sebebiyle ayrı madde başları altında ele alınmaktadır. Söz konusu anlamların tek bir gösterge ile gösterilmesi; ayrıca bu göstergenin telaffuz ve yazım bakımından biricik olması, kelimenin eş adlı olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra kelimenin temel anlamları, kendileri ile ilişkili yan anlamları da bünyesine katarak kelimeyi çok anlamlı duruma getirmişlerdir.

DLT'de kelime, “öz: kendi; bir şeyin içi, iç kısmı; ruh, can; kalp; kalp ve karın bölgesindeki organlar; ağacın özü, yağı; vadi, dere.” olarak kaydedilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 794). *DTS*'de ise her anlam

bir madde başında gösterilmek üzere şu şekilde sıralanmıştır (Nadelyaev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak, 1969: 394, 395):

öz *I* : Öz; kendim; benim

öz *II* : Hayat

öz *III* : Çekirdek

öz *IV* : Yağ

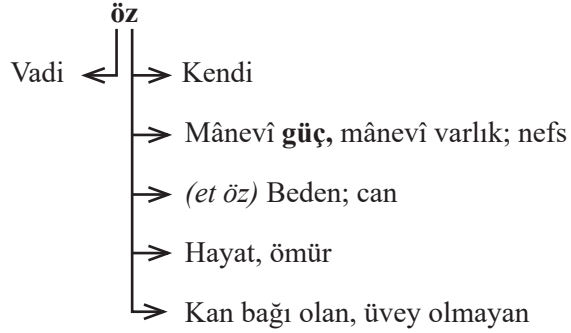
öz *V* : Vadi, dağlar arasındaki geçit

öz *VI* : Sağır

öz *VII*: Zaman

Bu kayıtların yanı sıra Clauson'un kelimeye dair dikkatleri şu şekildedir (Clauson, 1972: 278):

“**1 ö:z** Temelde insanın gözle görülmez parçası, gözler görünür vücuduna zıt olarak ‘ruh’, dolayısıyla eski birleşik kelime *etöz* ‘canlı, vücut’, asıl anlamı ‘et ve ruh’; bundan genellikle “kendi”ye (genellikle iyelik ekleriyle) yakın bir anlamı ifade etmeye başlamış, fakat bazen ‘bir organizmanın iç kısmı, öz, ilik’ vb. anlamında. Bazı pasajlarda tam anlamı yakalamak her zaman kolay değil, fakat ‘kendi’ en yaygın anlamı ve sık sık bu anlamda *kentü* ile birleştirilir, genellikle *kentü*: öz olarak, daha seyrek olarak öz: *kentü*. **2 ö:z** “Vadi” ve benzeri.”

I) Öz

a. Kendi

ëçim kagan olurtukda özüm tarduş bodun üze şad ertim. (KT D- 17)
(*Amcam, kağan olarak tahta çıktığı zaman (ben) kendim Tarduş halkının başında şad idim.*)

ëlteber özi kelti. (KİÇ D- 21)

(İlteber'in *kendisi* geldi.)

b. Mânevî güç, mânevî varlık; nefis

Altun başlıg yılam men. Altun kurugsakımın kılıçın kesipen özümün yul inintin, başımın yul ebintin tēr. (IB-8)

(*Altın başlı yılanım. Altın midemi kılıç ile keserek **nefsimi** ininden; başımı evinden kopar, der.*)

c. (et öz) Beden; can

mugruş et özüm kazgantım a. (YEN BAYAN KOL-3)

(*Mugur 'u **canımla** kazandım!*)

d. Hayat, ömür

Özüñ uzun bolzun tēmiş. (IB-47)

(*Ömrün uzun olsun, demiş.*)

e. Kan bağı olan, üvey olmayan

kara bodun <...>m öz oglum bökmedim. (YEN UYBAT III- 6)

(*Avam halk(ıma) <...> öz evlat(lar)ım(a) doymadım.*)

II) Öz:

a. Vadi

kuyda kunçuyımgaka özde oğlımka adırıldım (YEN BARIK III-4)

(*Obadaki eşimden, **vadideki** çocuklarımdan ayrıldım.*)

özde oğlımka bökmedim (YEN EERBEK I-2)

(***Vadideki** çocuklarıma doymadım.*)

2.5. Taş

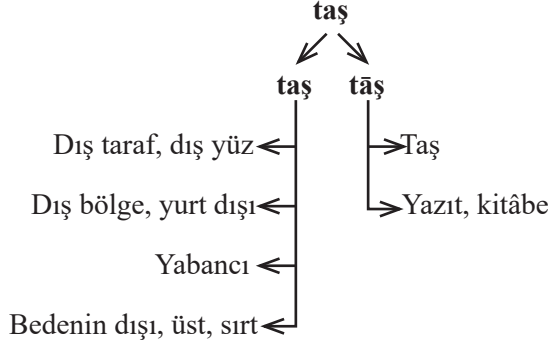
Yazıtlarda dikkat çeken kelimelerden bir diğeri de “taş”tır. Nitekim kelime, kullanım sıklığının ve çeşitli anlam olaylarının etkisiyle hem eş yazımlılığı hem de çok anlamlılığı bünyesinde barındırmaktadır. **Taş (I)**, “dış” temel anlamı ile ilişkili dört anlam ihtiva ederek çok anlamlı kelimeler arasında değerlendirilmekte; mecazlaştırma ve ad aktarmasının etkisiyle “dış bölge, yırt dışı; yabancı; beden dışı, üst, sırt” anlamlarını taşımaktadır. Bunların yanı sıra, uzun ünlülü bir yapıya sahip olan ve bugün dilimizde **taş (II)** olarak varlığını sürdüren kelime, yazıtlarda “kitâbe, yazılı taş” anlamlarını da karşılamaktadır. Ad aktarması yoluyla kazanılan bu anlamlar, genel olarak “bitig, beñü” kelimeleri ile birlikte karşımıza çıkmaktadır.

DLT'de “**taş**; dışarı, dış (elbise vb.) / *tāş*; taş, kaya” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 860) anlamları ile kayıtlı olan kelime, *DTS*'de ise “**taş I**; taş / **taş II**; 1. Dış görünüş, görünüm; dış mekân, dış taraf 2. dış, harici; üst (giysi ile ilgili) 3. ... hariç, ... dışında; ... hakkında” anlamları ile yer almaktadır. (Nadelyaev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak, 1969: 539, 540).

Clauson da kelimenin eş yazımlı olduğuna ve “taş; yazıt, kitâbe”

anlamlarında uzun ünlü olarak kullanıldığına dikkat çekerek, iki ayrı madde başında ele almaktadır (Clauson, 1972: 556, 557):

“1 **taş** (?d-): Normalde sıfat veya zarf olarak kullanılan kelimenin anlamı “dış”tır, ancak isim olarak kullanıldığında da ‘dış veya (bir şeyin) dışı; dıştaki, avlu, yabancı ülke’ vb.; ‘iç’in tam zıddı anlamlarına gelmektedir. 2 **ta:ş** (?d-): İngilizcede kelime tüm alışılmış anlamlarında “taş”tır.”

I) Taş

a. Dış, dış taraf

için taşın adınçığ bediz u[rturtu]m. (BK K- 14)
(İçini **dışını** bambaşka (bir şekilde) süslettim.)

b. Dışarı, dış bölge, ülke dışı

ıda taşda kalmış kübranıp yéti yüz boltı. (TY I. TAŞ B-4)
(Ormanda, **dışarı(lar)da** kalmış olanları toplanıp yedi yüz (kişi) oldu.)

c. Yabancı; kendi milletinden olmayan

taş yağıg yağıladı. (YEN KÖJEELİG HOVU-4)
(**Yabancı** düşmanlarla savaştım.)

d. Sırt, üst

içre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodunda üze olurtum. (KT D- 26)
(*Karın(ları) aç, **sırtları** çıplak, perişan (haldeki bir) halk üzerine hükümdar oldum.*)

II) Tāş

a. Taş

kañım kagan [ü]ç[ün] ağır taşığ yogun ıg türk begler bodun ét[ip]
yar[atıp kel]ürti. (BK G- 15)

(*Babam kağan için ağır **taşları**, kalın keresteleri Türk beyleri ve halkı düzenleyip hazırlayıp getirdiler.*)

biñ yıllık tümen künlük bitigimin belgümin anta yası taşka yaratıtdım.

(ŞU D- 9, 10)

(Bin yıllık, on bin günlük yazımı (ve) damgamı orada düz bir taşın üzerine kazıttım.)

b. Yazıt, kitâbe, ebedî taş

beñgü taş] tokıttım, bititdim (BK K-15)

(Ebedî taş (yazıt) vurdurdum (yaptırtım), yazdırdım.)

taş tokıttım köñülteki sabımın urturtum. (KT G-12)

(Yazıt yazdırdım. Gönül(üm)deki sözlerimi kazıttım.)

Sonuç

Moğolistan, Yenisey, Altay ve Kırgızistan bölgelerinde bulunan iki yüzü aşkın Runik harfli metin, art zamanlı inceleme yöntemi ile ele alınarak eş yazımlılık, eş seslilik, eş adlılık ve çok anlamlılık bağlamında incelenmiştir. Köktürk Türkçesinin sınırlı söz varlığı içinde yapılan bu çalışmada, eş yazımlı yahut eş adlı olup aynı zamanda çok anlamlılığı da bünyesinde barındıran beş kelime ele alınmıştır. Söz konusu kelimelerin üçü eş yazımlı (*aç-*, *at*, *taş*), ikisi eş adlı (*idi*, *öz*) olmakla birlikte eş sesli kelimelere rastlanılmamıştır. İncelenen beş kelime, temel anlamlarının içinde çok anlamlılık özelliği de göstermektedir. Nitekim bu çalışmada kelimeler ilk olarak eş yazımlılık/eş seslilik/eş adlılık; ikinci olarak çok anlamlılık süzgecinden geçirilerek bir araya getirilmiştir. Bu süzgeçlerden herhangi birinin kaldırılması durumunda çalışmanın hacmindeki artış dikkat çekici olacaktır.

“*aç-*, *at*, *idi*, *öz*, *taş*” kelimelerinde görülen anlam katmanları, dilin eskiliğinin ve gelişmişliğinin bir neticesidir. Şüphe yok ki yazıtlar dönemi Türkçesi üzerine yapılacak çeşitli anlam bilim çalışmaları, bu söylemin güçlenmesine katkı sağlayacaktır.

Kısaltmalar

a.g.e.	Adı geçen eser
BK D	Bilge Kağan yazıtının doğu yüzü
BK G	Bilge Kağan yazıtının güney yüzü
BK K	Bilge Kağan yazıtının kuzey yüzü
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
DLT	Dîvânu Lugâti't-Türk
DTS	Drevnetyurkskiy Slovar
ed.	Editör
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
hz.	Hazırlayan
IB	İrk Bitig
KİÇ D	Küli Çor yazıtının doğu yüzü
KT D	Kül Tigin yazıtının doğu yüzü
KT G	Kül Tigin yazıtının güney yazı
s.	Sayfa
TARYAT B	Taryat yazıtının batı yüzü
TARYAT K	Taryat yazıtının kuzey yüzü
TDK	Türk Dil Kurumu
TY I. B	Tunyukuk yazıtının birinci taşının batı yüzü
TY I. D	Tunyukuk yazıtının birinci taşının doğu yüzü
TY I. G	Tunyukuk yazıtının birinci taşının güney yüzü
TY I. K	Tunyukuk yazıtının birinci taşının kuzey yüzü
TY II. G	Tunyukuk yazıtının ikinci taşının güney yüzü
vb.	Ve benzeri
yay. hz.	Yayına hazırlayan
YEN	Yenisey yazıtları

Kaynakça

- Ahanov, K. (2008). *Dil Biliminin Esasları*. Murat Ceritoğlu (çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2017). *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2017). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2018). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. 2. Baskı. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2019). *Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Berta, Á. (2010). *Sözlerimi İyi Dinleyin... Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*. Emine Yılmaz (çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Cruse, D. A. (2000). *Meaning in Language, An Introduction to Semantics and Pragmatics*. New York: Oxford University Press.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. UK: Blackwell Publishers.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ergin, M. (2010). *Orhun Abideleri*. 41. Baskı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Falkum, I.L. (2001). The Pragmatics And The Flexibility Of Word Meaning. K. Bibok, T. E. Németh (Ed.), *What Is Polysemy? - A Survey Of Current Research And Results*. (s. 175-224). Oxford: Elsevier.
- Falkum, I.L. (2011). *The Semantics And Pragmatics Of Polysemy: A Relevance---Theoretic Account*, (Doktora Tezi). University College London, London.
- Gries, S. Th. ve Barbara, S. *Cognitive Linguistics. Polysemy*. USA.
- Guiraud, P. (1999). *Anlambilim*. Berke Vardar (çev.). İstanbul: Multilingual.
- Karaağaç, G. (1996). Eş Yazımlık, Eş Seslilik ve Çok Anlamlılık, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, VIII, 31-55.

- Karaağaç, G. (2017). *Dil Tarih ve İnsan*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmud. (2016). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. Mustafa S. Kaçalın (çev.), Mehmet Ölmez (yay. hz.). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Kâşgarlı Mahmud. (2018). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu (hz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, F. (2020). Tonyukuk Yazıtında Çok Anlamlılık Üzerine Bazı Dikkatler, *Tonyukuk Kitabı*. Kürşat Yıldırım (yay. hz.). İstanbul. 97-106.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kormuşin, I. V. (2017). *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları-Metinler ve İncelemeler*. Rysbek Alimov (çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kormuşin, İ., Mozioglu, E., Alimov, R., Yıldırım F. (2016). *Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Lewandowska-Tomaszczyk, B. (2007). The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. D. Geeraerts, H. Cuyckens (Ed.), *Polysemy, Prototypes and Radial Categories*. (s. 139-169). Oxford: Oxford University Press.
- Lyons, J. (1977). *Semantics- Volume II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, J. (1981). *Language and Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu*. Ankara: Belen Yayınları.
- Mert, O. (2015). *Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi*. Erzurum: Zafer Medya Ofset Matbaacılık.
- Nadelyaev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. ve Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar*. Leningrad.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*. Birleştirilmiş 3. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi-Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları: Metin-Çeviri-Sözlük*. 1. Baskı. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Ölmez, M. (2018). *Uygur Hakanlığı Yazıtları*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Saral, R. (2021). *Runik Harfli Türkçe Metinlerde Çok Anlamlılık*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı, İstanbul.

- Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları*. 5. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2017). *İrk Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2017). *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Uçar, A. (2009). *Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık: Uygunluk Kuramı Çerçevesinde Bir Çözümleme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dil Bilim Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÖKTÜRKÇE VE ESKİ UYGURCADA “KADIN” İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

THE CONCEPTS USED FOR “WOMEN” IN KÖKTÜRK AND OLD UYGHUR PERIOD

Mahsun ATSIZ*

Özet

Kadına dair yaklaşımlar ve kadının toplumsal hayat içerisindeki algılanışı, insanlık tarihi boyunca belirli roller ve konumlandırılışlar çerçevesinde günümüze kadar gelmiştir. Özellikle modern dönemden itibaren kadının sosyal, siyasî konumu, aile ve iş hayatı, cinsiyet eşitsizliği gibi konular yoğun olarak tartışılmıştır. Bu bağlamda, Köktürk ve Eski Uygur döneminde Türk kadınının hangi kavramlarla ifade edildiğini tespit etmek oldukça önemlidir.

Bu çalışmanın amacı, Köktürkçe ve Eski Uygurcada “kadın” ile ilgili kullanılan kavramları ele almaktır. Çalışmanın birinci bölümünde, eski Türklerde kadının sosyal hayat içerisindeki konumuna kısaca değinilmiş, ikinci bölümde ise taranan metinlerden hareketle kadına ilişkin *abinçu*, *ana*, *baltır*, *ebçi* / *evçi*, *eçe*, *egeç*, *eke*, *eşilik* (kız oğlu), *hanımlıg*, *işi*, *katun* / *hatun*, *kelin* / *keliñ(ün)*, *kırkın*, *kız*, *kisi* / *kişi*, *koduz*, *kunçuy* / *kunçuylug*, *künj*, *ög* ~ *öğüç* ~ *ögsüz*, *siñil*, *terken* ~ *kunçuy t(e)ñrim*, *tul*, *umay*, *urılan-*, *uzuntonlug*, *yençe*, *yutuz* gibi kavramlara yer verilmiştir. Böylece, bu metinlerde kadın ile ilgili kavramların ve söz varlığının hangi anlam alanlarına işaret ettiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: kadın, eski Türkler, Köktürkçe, Eski Uygurca.

Abstract

Throughout the history of mankind, the perception of women and their life in society have been positioned in a number of ways until today. Particularly since the modern era, women’s social, political positions, their family and business life, gender inequality etc. have been widely discussed. Within this context, it is very important to determine the perception of Turkish women in the society during Köktürk and Old Uyghur period.

The aim of this article is to deal with the concepts used for “women” in Köktürk and Old Uyghur period. For that reason in the first part, the position of Old Turkic women in the social life is briefly mentioned. As for the second part, some concepts, based on the scanned texts, are included such as *abinçu*, *ana*, *baltır*, *ebçi* / *evçi*, *eçe*, *egeç*, *eke*, *eşilik* (kız oğlu), *hanımlıg*, *işi*, *katun* / *hatun*, *kelin* / *keliñ(ün)*, *kırkın*, *kız*, *kisi* / *kişi*, *koduz*, *kunçuy* / *kunçuylug*, *künj*, *ög* ~ *öğüç* ~ *ögsüz*, *siñil*, *terken* ~ *kunçuy t(e)ñrim*, *tul*, *umay*, *urılan-*, *uzuntonlug*, *yençe*, *yutuz*. In this way, it is aimed to indicate the lexical field of the concepts and vocabulary used for women in these texts.

Keywords: women, Old Turkic people, Köktürk Inscriptions, Old Uyghur texts.

* Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: mahsunatsiz@artuklu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2512-4504>.

Giriş

Kadının toplum hayatı içerisinde konumlanması, algılanışı ve kadınlığa dair roller insanlık tarihi boyunca toplumların kendilerine özgü gelenek, görenek ve âdetleri çerçevesinde günümüze kadar gelmiştir. Özellikle modern dönemden itibaren kadının sosyal konumu, aile ve iş hayatı, cinsiyet eşitsizliği gibi konular yoğun olarak tartışılmıştır. Bu bağlamda, Türk kadınının Köktürk ve Eski Uygur döneminde toplum içindeki konumunu ve hangi kavramlarla ifade edildiğini tespit etmek oldukça önemlidir. Dolayısıyla, en eski Türkçe metinlerde kadın ile ilgili kavramlar ve söz varlığı, bu hususta bizlere önemli bir perspektif sunar. Şüphesiz ki metinlerdeki söz varlığı, bütünüyle o döneme ait kadın portresini çizemez ancak metinler ve kullanılan dile yansıyan ifade ve yaklaşımlar, dönemin kadın algısını yansıtır.

Ziya Gökalp “Türkçülüğün Esasları” adlı eserinin *Türk Feminizmi* bölümünde, eski Türklerde kadınla ilgili geniş bir bilgi vererek Türk kadınının toplum hayatı içerisindeki ayrıcalıklı yerini vurgulamıştır. Eski Türklerin hem demokrat hem de feminist olduklarını iddia eden Ziya Gökalp, bu iddiasını demokrat olan cemiyetlerin genellikle feminist olmalarıyla ilişkilendirmiş ve Şamanizmin kadındaki yüce kuvvete dayandığına işaret edip Türk şamanlarının sihir kuvvetiyle harikalar gösterebilmeleri için kendilerini kadınlara benzetme zorunluluğunu dile getirmiştir (Ziya Gökalp¹, 2019: 160).

Fuzuli Bayat geleneksel Türk şamanlık literatüründe kadın şamanların bütün durumlarda erkek şamanlardan daha güçlü olduğunu ifade etmiş ve kadın şamanlarla ilgili “Hem tedavi hem de ritüel bağlamında kadın şamanlarının özel bir yeri olduğu söylenmektedir. Bu tür kadın şamanlara öz Türkçe “ateşi koruyan” anlamına gelen *utkan/udagan* unvanı verilir.”² bilgisini aktarmıştır (Bayat, 2010: 52).

Eski Türklerde kadının ve erkeğin toplum içindeki rollerinin, konumlarının yanı sıra her iki cinse atfedilen birtakım kutsiyetler de söz konusudur. Bununla beraber dinî inanışların ve geleneklerin etkisiyle, sosyal hayat içerisinde kadın ve erkek hem kıymetçe hem de hukukî açıdan eşit görülmüştür (Ziya Gökalp, 2019: 160-161).

Faruk Sümer eski Türklerde, eşlerin aile ilişkisi bakımından karşılıklı anlayış içinde olduğunu açıklamaktadır:

“Eski Türk ailesinde baba, aile reisi olmakla beraber, otoritesi hududsuz değildi. Karı-koca münasebetleri karşılıklı anlayış ve iş bölümü esasına dayanıyordu. Aile iktisadi hayatında kadınlar’a erkekler kadar -belki

¹ Soyadı Kanunu (1934), Ziya Gökalp’in vefatından sonra (1924) yürürlüğe girdiği için metin içi alıntı ve kaynakça “Ziya Gökalp” şeklinde gösterilmiştir.

² Türk kültüründe kadın şamanlarla ilgili geniş bilgi için bkz. (Bayat, 2010).

de daha fazla- iş düşüyordu. Bu keyfiyet, kadının gerek aile gerek cemiyet içindeki itibarlı mevkinde mühim bir amil olmuştur.” (Sümer, 1954: 192).

Özkan İzgi Köktürklerde ve Uygurlarda kağanın eşinin, yani hatunun devlet işlerinde kağanla birlikte söz sahibi olduğunu ve emirnamelerin hem kağan hem de hatun nâmına müştereken imzalandığını ifade etmektedir (İzgi, 2020: 30).

Eski Türklerde geleneksel bir özellik olarak tek eşle evlilik görülmektedir. Ziya Gökalp’in tespitlerine göre emperyalizm dönemlerinde hakan ve beylerin asıl eşlerinde başka, *kuma* olarak adlandırılan, başka illere mensup odalıkları da bulunabilmektedir (Ziya Gökalp, 2019: 161-162).

Bahaeddin Ögel Türklerde ve Türk tarihinde ilk kadının *baş kadın*, baş kadından sonra gelenlerin ise *kuma* veya *ortak* adını aldığını dile getirmektedir (Ögel, 2001: 252).

Ziya Gökalp eski Türklerde genel olarak kadınların “cündilik, silahşörlük ve kahramanlıkta” Türk erkeklerine benzediğini ve doğrudan “hükümdar, kale muhafızı, vali ve sefir” olabileceklerini vurgulamıştır (Ziya Gökalp, 2019: 162).

İbrahim Kafesoğlu ise Köktürklerde hatunların kendine özgü *sarayları* ve *buyrukları* olduğunu ifade etmiştir (Kafesoğlu, 2016: 259). Bu yönüyle, Türk kadınının ‘yiğitlik’ ve ‘devlet idaresi’ konusunda da önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Eski Türklerde kadına atfedilen toplumsal rollerden biri de kadının *annelik* yönüdür. Bahaeddin Ögel eski Türklerde kadının bu yönüne değinerek “aileyi babadan sonra, annenin temsil ettiğini”, “annenin konumunun babanın diğer akrabalarından üstün olduğunu”, “babanın mirâsının anneye eş değerliğini” vurgulamakta ve “Türk tarihinde kadınların, hükümdarların nâibi olabilmeleri veya devlet içinde büyük bir söz sahibi olmalarının da, bundan ileri geldiğini” ifade etmektedir (Ögel, 2001: 247).

Yukarıda aktarılan görüşlere göre eski Türklerde kadının sosyal konumu, çoğunlukla erkeklerle hem kıymetçe hem de hukukî anlamda eşit olduğu, kadının ‘annelik’ yönüyle birlikte ‘devlet adamlığı, kahramanlık’ gibi rolleri de taşıdığı görülmektedir. Taranan metinlerde Türk kadınının bu özelliklerini yansıtan çeşitli kavramlar tespit edilmiştir.

1. “Kadın” İle İlgili Kavramlar

Eski Türklerde kadın için kullanılan kelimeler ve adlar, bunların anlam ve kullanım alanları ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bununla birlikte,

genel olarak Türkçede kadına ilişkin kullanılan kelimeleri ve sözleri ihtiva eden incelemeler de vardır. Belli başlı yayımlar şöyle gösterilebilir:

Saadet Çağatay “Türkçede “Kadın” İçin Kullanılan Sözcükler” adlı uzun yazısında, en eski lehçelerden en yeni lehçelere, ağızlara kadar kadınla ilgili kullanılan kelimeleri ele almış, bu kelimelerin yapısı ve anlamı üzerinde durmuştur (Çağatay, 1962: 13-49).

László Rásonyi de “Türklükte Kadın Adları” yazısında benzer bir inceleme yapmış, kadınla ilgili kelimelere yer vermiştir (Rásonyi, 1963: 63-87).

Özkan İzgi “İslamiyet’ten Önce Türklerde Kadın” adlı yazısının alt başlıklarında “destanlarda ve şiirlerde Türk kadını; Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar zamanında kadının devlet idaresindeki rolü, İslam’dan önceki Türklerde halk kadını ve eski Türk kadının giyimi” konularını kısaca ele almıştır (İzgi, 2020: 25-40).

Peter Zieme “Some Remarks on Old Turkish Words for Wife” adlı yazısında, eski Türkçede “eş” için kullanılan *kisi*, *bäg*, *qatd* (= *qa’ı*), *alınču*, *adaş* kelimelerine değinmiştir (Zieme, 1987: 305-309).

Güliden Sağol Türklerde evliliğin algılanışı konusunu işlemiş, ‘evlenmek’ karşılığında kullanılan pek çok kelime tespit etmiş ve bunları gerek tarihî metinler gerekse de günümüz Türk lehçelerinden tanıklamıştır (Sağol, 2005: 661-684).

Erhan Aydın “Remarks on *Qatun* in the Yenisei Inscriptions” başlıklı yazısında, *katun* kelimesinin yer adı (nehir) olarak kullanıldığı örneklere yer vermiştir (Aydın, 2011: 252).

Hatice Şirin “Runik Türk Yazıtları Çerçevesinde *katun* ve *kunçuy* başlığıyla *katun* ve *kunçuy* kelimelerinin anlam ve kullanım alanlarını, *katun* ve *kunçuy*lar anısına yoğ töreni yapılıp yapılmadığını, yazıt dikilip dikilmediğini ele almıştır (Şirin User, 2011: 281-294).

Nurdin Useev, Köktürk harfli Yenisey Yazıtları’nda kadını bildiren kelimelerin anlamına göre eski Türklerde kadın imajını incelemiştir. Useev *ebçi*, *kişi*, *katun*, *kelin* ve ög kelimelerini ele alarak bunların etimolojisi ve anlamlarını saptamaya çalışmış, ayrıca *kunçuy*, *yotuz*, *kız*, *eçe* kelimelerine de değinmiştir. *ebçi*, *yotuz*, *kız*, *kelin* kelimelerini kadın-erkek ilişkisi yönünden, ög, eçe kelimelerini ise akrabalık ilişkileri yönünden gruplandırmıştır (Useev, 2012: 59-60).

Hacer Tokyürek “Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi” adlı makalesinde *katun*, *kunçuy*, *kişi*, *yutuz*, *evci*, *koduz*,

tul ve *kara tul* kelimeleri üzerinde durmuş, bu kelimelerin bir unvanı karşılayıp karşılamadığını incelemiştir. Tokyürek *katun/hatun*, *kunçuy* ve *kişi* kelimelerinin unvansal bir değer taşıdığını ancak kadın ile ilgili diğer kelimelerin unvansal bir düzeni karşılayıp karşılamadıklarının kesin olmadığını dile getirmiştir (Tokyürek, 2013: 127).

Mehmet Turgut Berbercan “İslam Öncesi Türk Metinlerinde ‘Kız’ ve ‘Kadın’” başlıklı makalesinde, kız ve kadın için kullanılan adları “eş olarak kız ve kadın”, “aile bireyi olarak kız ve kadın” ve “toplumdaki algılanışına göre kız ve kadın” şeklinde gruplandırmıştır (Berbercan, 2017: 7-19).

Nurhan Güner “Türkçenin Kadınla İlgili Söz Varlığı” başlıklı doktora tezinde, konuyla ilgili oldukça ayrıntılı bir çalışma yapmıştır. Güner çalışmasında “kadına ilişkin biyolojik ve toplumsal cinsiyetle, kadının yaşıyla, evlenme ve cinsellikle, doğurganlık ve annelikle, akrabalık adlarıyla, beden ve sağlıkla, giyim ve süslenmeyle, sosyal ve ekonomik konumla vb.” konularla ilgili söz varlığını ve kavramları incelemiştir (Güner, 2018).

Mezkûr çalışmalarda Türkçede kadının biyolojik, toplumsal, akrabalık vb. yönleriyle ilgili adlara, eski Türklerde kadın için kullanılan bazı kelimelerin etimolojilerine ve anlamlarına, kadın hiyerarşisine değinilmiştir. Bu hususta akrabalık adları, eşlik / zevcelik bildiren kelimeler, *katun* ve *kunçuyun* hiyerarşik konumu vurgulanmıştır.

Köktürk ve Eski Uygur döneminde kadının bireysel ve toplumsal özelliklerini, rollerini yansıtan pek çok kavram mevcuttur. Dolayısıyla bu kavramlar çeşitli yönleriyle karşımıza çıkmaktadır. Söz gelimi *ög* (anne), *ana* (anne), *kız* (kız), *baltır* (baldız), *eçe* (abla), *eke* (abla), *keliñ* (gelin) gibi adlar aile kurumuna ait kavramlardır. *kırkın* (cariye), *küñ* (cariye), *hatun* (kraliçe), *kunçuy* (kraliçe) gibi adlar ise belli bir hiyerarşiyi / konumu gösteren kavramlardır. Bununla beraber, metnin bağlamına göre hem aileyi hem bir hiyerarşiyi ifade eden kavramlar da (*hatun*) vardır. Ayrıca Türk kadınına doğrudan tanımlamayan, özellikle Budizm dinine ait tanrıçalara ilişkin *Sakandi* (tanrıça), *Sarasvati / Sarasvați* (tanrıça), Şamnanç (rahibe), Şazi (tanrı hanımı), Şiridivi (tanrıça), Şirikini (tanrıça), *Vimali* (tanrıça), *Vahşik* (koruyucu melek) gibi alıntılanan (ödünçlenen) kavramlar da görülmektedir.³

Köktürkçe ve Eski Uygurca metinlerde “kadın” ile ilgili tespit edilen kelimeler alfabetik bir sıra içinde verilmiştir:⁴

abınçu cariyeye.

³ *tışı* (dişi) kelimesi, kadınla birlikte diğer canlıları (*tışı bars* vb.) da içkin bir kavram olduğu için çalışmamızda ayrıca incelenmemiştir.

⁴ Çalışmanın bütünlüğü açısından Yenisey Yazıtları’nda tespit edilen kelimelere de yer verilmiştir.

abınçu katun bolzun tir (IB 38) “(Bu köle kız) Hatun olsun!, der.” (Tekin, 2013: 23, 31).

Örneği yok denecek kadar azdır. Irk Bitig’te 38. ırkta (falda) geçer. Dolayısıyla dönemin söz varlığı içerisinde yaygın bir kavram olarak karşımıza çıkmaz ancak kadınla ilgili hiyerarşi bildiren bir kelime olduğu için önem arz eder. Talat Tekin kelimeyi ‘cariye’ olarak anlamlandırmıştır (Tekin, 2013: 49).

ana anne.

ançağınça anası hatun balıkta ediz kalıkta yatıp uduyur ärkän ärtinü yavız tül tüşädi (AB 361-364) “O sırada annesi kraliçe şehirde yüksek (bir) kulede yatıp uyuyorken çok kötü (bir) rüya gördü.” (Gulcalı, 2015: 96-118).

asağ tusu kıtaçılar ara anada yigrek bultuğmaz (Maytrısimit 58/33-34) “Hizmet edenler arasında anadan daha üstünü bulunmaz.” (Tekin, 2019: 116, 233-234).

ög analar arasınta kamağta yëg adruk s(e)n (AYS VII. 864-865) “Tüm analar içinde en iyisisin.” (Çetin, 2020a: 208, 227).

y(a)rlıkançuçı köñüllüg ana ata yarım küçüg asarlar (AYS VIII. 1278-1279) “Merhametli gönle sahip ana baba (bu) yarım gücü arttırlar.” (Çetin, 2020b: 328, 381-382).

ana kelimesi Eski Uygurca metinlerde görülen bir kavramdır ve sıkça kullanılmamıştır. ‘Anne’ kavramı daha çok, *ög* kelimesi ile karşılanmıştır. Aynı zamanda, kelimenin *ög ana* şeklinde kullanımı da söz konusudur. Dolayısıyla iki kelime arasındaki anlam sınırını belirlemek zordur. İbrahim Kafesoğlu *ög* kelimesinin 9. yüzyıldan itibaren *ana* olarak değiştiğini ve Türk ailesindeki akraba adlarının zenginliğinin aileye verilen önemi gösterdiğini ifade etmektedir (Kafesoğlu, 2016: 221).

baltır⁵ baldız.

ögli kañlı ulatı kişi ogul beg yutuz eçi ini yme ka kadaş eke baltır birgerü bolar tüşer adrılmak alp açığ tarka emgekke (AYS VIII. 1383-1388) “Ana (ve) baba ayrıca karı (ve) oğul, koca (ve) karı, ağabey (ve) erkek kardeş ve hısım akraba, abla (ve) baldız hep birden ayrılma zahmetine maruz kalırlar.” (Çetin, 2020b: 337,383).

baltır kelimesi oldukça istisnai bir kullanıma sahip olup akrabalık bildiren adlardan biridir. Yukarıdaki örnekte, akrabalık adları sayılırken kullanılmıştır.

⁵ Ayrıca *baltır* ‘genç kız kardeş, baldız’ kullanımı da mevcuttur (Wilkens, 2021: 141).

ebçi / evçi kadın; eş.

er atım öz tugdı oylanım esiz e ewçim adrıltım a (E 42. I/8) “Erkeklik adım Öz Tugdı. Çocuklarım(dan), ne yazık! Eşim(den) ayrıldım.” (Aydın, 2019: 142-143).

ewçim esiz e (E 66. II/1) “Eşim, ne yazık!” (Aydın, 2019: 180).

birök adın adın ügä bilgä atl(i)g yüzlüg är ävçi körkin körü kurtulgu tnl(i)glar ärsär <kuanşı im pusar> ol tnl(i)glarka adın adın ügä bilgä atl(i)g yüzlüg är ävçi körkin körgitür nomlayu kutgarur (Kuanşı İm Pusar 136-139) “Eğer çeşitli meşhur, hâkim, asil, saygıdeğer erkek ve kadınların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, Kuanşı im Pusar o canlı varlıklara çeşitli meşhur, hâkim, asil, saygı değer erkek ve kadınların kılığına girerek görünür, (onlara dini) öğretir, (onları) kurtarır.” (Özcan Devrez, 2020: 68-69, 84).

Bahaeddin Ögel, eski Türklerde kadın için kullanılan *ebçi / evçi* kelimesine gönderme yaparak kadının ‘evin sahibi’, ‘ev kadını’ rolüne değinmiştir:

“Eski Türkler’de “evin sahibi” kadındı: Bundan dolayı ev kadını için söylenen en yaygın söz de “evci” idi. Göktürkler’de “eş” derlerdi. Osmanlılar’ın “evdeş” ve Çağatay Türkleri’nin “evlilik” sözleri de, ayrıca çok mânâlı ve derin idiler. En eski Türkler’in, zevce için söyledikleri, “eşi, işler, yotuz, egmiş” gibi sözleri, bugün artık ya kaybolmuş veyahut da başka mânâlar için, söylenir olmuşlardır.” (Ögel, 2001: 251).

Nurdin Useev de *ebçi / evçi* kelimesini kadınların daha çok ev işiyle uğraşan ve evde oturduklarını gösteren bir kavram olarak açıklamıştır (Useev, 2012: 65).

Hacer Tokyürek *ebçi karabaşımını* ‘hizmetçi kölemi’ örneğine dikkat çekerek bu kelimenin ‘ev işleri yapan hizmetçi köle’ anlamına değinmiştir. (Tokyürek, 2013: 126).

ebçi / evçi kelimesi taranan metinlerde çok sık karşılaşılan bir kavram değildir. Ancak Ögel’in belirttiği gibi ‘evin sahibi’, ‘ev kadını’ anlamlarını karşıladığı, yani kadının evdeki rolüne atıfta bulunan bir kelime olduğu düşünülebilir.

eçe abla.

k(a)l(i)n k(a)d(a)ş(i)mka bökm(ä)d(i)m yeta ken(i)m eçäm [ö]gümkä bökm(ä)d(i)m buñ-a (Ye 59/8-9) (Şirin, 2020: 349).

Erhan Aydın kelimeyi *éçi* olarak okuyup ‘ağabey’ anlamını vermiştir (Aydın, 2019: 174-175). Nurdin Useev ise ‘abla’ olarak anlamlandırıp yukarıdaki örneğe atıf yapmıştır: “*Abla anlamına gelen bu kelime bir yazıtta yer almaktadır: urı kadaşımka, üç kinim, kız kadaşım, üç yançı, kalın kadaşımka bökmedim, ayıta, kinim, eçeli, (ö)gümke bökmedim, buña (Erkek akrabalarım, üç akrabama, kız akrabalarım, üç güvey, çok akrabama doyamadım, ne yazık, akrabalar, kız kardeşler, anneme doyamadım, ne acı) (E 59, 7-8-9).*” (Useev, 2012: 59).

egeç⁶ annecik?

er erdemimdaki egeçim e ana gemçigt<e> yiriltim (E 41/6) “Erkeklik erdemim, anneciğim? ve ana Kemçik’ten ayrıldım!” (Aydın, 2019: 135-136).

Erhan Aydın bu kelimeyi, soru işareti koyup ‘annecik?’ olarak açıklamıştır. Kelimenin anlamı ‘annecik?’ olarak karşılanırsa, *egeç* kelimesi bir sevgi, hitap ifadesi gibi kabul edilebilir.

eke⁷ abla, kız kardeş.

ög(ü)m k(a)tun ul(a)yu ögl(e)r(i)m (e)k(e)l(e)r(i)m keliñünüm kuunç(u) ylar(i)m bunca y(e)me tir(i)gi küñ bolt(a)çı (e)rti (KT K 9) “(Kül Tigin olmasaydı) annem Hatun başta olmak üzere (diğer) annelerim, ablalarım, prenseslerim, bunca hayatta kalanlar cariyeye olacak idi.” (Tekin, 2014: 38-39).

yéti éç<i> ekem e esiz e eşim e esiz e (E 51/3) “Yedi ağabeyim (ve) kız kardeşime (doymadım), ne yazık! Eşimden (dostumdan) (ayrıldım), ne yazık!” (Aydın, 2019: 166-167).

kim kayu eren ekeler sinğiller kızlar analar dıntar birle yavaz iş işlep yazınsar... (Maytrısimit 84/19-21) “Erkekler, abla ve kız kardeşler ile, kızlar ile analar ile ve râhibeler ile kötü iş işleyip günahkâr olsalar...” (Tekin, 2019: 155, 256).

erklig hannıñ ekesi ürüg uzatı keğer siz kök öñlüg bındatu ton (AYS VII. 736-737) “*Yama*’nın (Skr. Yama, Uyg. erklig han) ablası (olan) siz, sürekli mavi renkli ham ipekten (bir) elbise giyersiniz.” (Çetin, 2020a: 197, 225).

Eski Türklerde ‘abla’ anlamına gelip akrabalık bildiren adlardan biridir. Çoğunlukla diğer akrabalık adları (*ög, eke, kelin, kız, ana* vb.) sayılırken kullanılmıştır. Dolayısıyla kelimenin ‘abla’ rolünden başka bir özelliğine rastlamak pek mümkün değildir.

⁶ Ayrıca ‘kız kardeşçik, dişi’ anlamları için bkz. (Röhrborn, 2017: 177).

⁷ Kelimenin ‘analık, üvey anne’ anlamları için bkz. (Röhrborn, 2017: 176-177).

eşilik (kız oğlu) hanım olacak, hanım olmaya uygun [kız].

(e)ş(i)l(i)k kuz oglin küñ boltı (KT D 7) “Hanım olmağa lâıyk kız evlâdı (da) carıye oldu.” (Tekin, 2014: 26-27).

(e)ş(i)l(i)k kuz og(i)lin küñ kıldı (BK D 7) “Hanım olmaya lâıyk kız evlâdını (da) carıye yaptı.” (Tekin, 2014: 52-53).

Talat Tekin bu kelimeyi *eşi, işi* “hanım” kelimesinden *-lik* eki ile türemiş bir sıfat kabul etmiştir. *silik* “temiz, saf, pâk” olarak okuyup anlamlandıran Radloff, Thomsen ve Malov’u eleştirerek “saf, temiz” anlamındaki Eski Türkçe kelimenin haklı olarak *-k* ile değil, *-g* ile yazıldığını öne sürmüştür (Tekin, 2014: 84). Taranan metinlerde *eşilik* kelimesi çok az kullanılmıştır. Kelimenin anlamı (hanım olmaya layık) dikkate alındığında, mevcut durumdan daha özel bir duruma geçildiği düşünülebilir. Yani *eşilik* kelimesinin ‘kız evladın hanımlığa, hanım olmaya layık hâle geldiği’ anlamını karşıladığı varsayılabilir.

hanımlıg eş, erkeğin eşi.

tişi ätözün tapladaçılarta bar antag tişi tnl(i)glar bir är üzä hanımlıg bolup ätözün küzätgäli tapladaçı (AYS IV. 1433-1436) “Kadın bedenini kabul ettiklerinde de var olan kadın canlılar, bir erkeğe hanım olup vücudunu korumayı kabul edecek(tir).” (Tokyürek, 2018: 420, 580).

AYS IV. 1435’te geçen *hanımlıg* kelimesinde ‘tek bir erkeğin eşi, hanımı’ olma vurgusu vardır.

işi eş; kadın.

tört türlüg işiler kut bultılar (Maytrısimit 23/31-32) “40 000 kadın ermeyi (*kut* = skr. *bodhi*) buldu.” (Tekin, 2019: 73, 207).

birök kim kayu tnl(i)glar erenler azu işiler ulatı tört törlüg tërin kuvrag mēni yügerü körgeli küsüşleri bolsar ötrü olar b(e)k katıg süzük kērtgünc köñülin bo dar(a)nıg tutzunlar (AYS VIII. 830-835) “Her kim, hangi erkek, hangi kadın ve ayrıca dört çeşit topluluğun üyeleri beni görmeyi arzularsa onlar sağlam, temiz bir kalple bu *dharaniye* odaklansınlar.” (Çetin, 2020b: 292, 376-377).

Taranan metinlerde çoğunlukla ‘kadın’ anlamıyla karşımıza çıkan bir kelimedir. krş. *eşilik*.

katun / hatun kağanın eşi, anne; kraliçe.

um(a)y teg ög(ü)m k(a)tun kuut(i)ña in(i)m kül tig(i)n (e)r (a)t bultı (KT D 31) “Umay misali annem Hatun’un kutu sayesinde, kardeşim Kül Tigin

erkeklik adını elde etti.” (Tekin, 2014: 32-33).

katun yok bolmuş erti (T 31) “Hatun ölmüş idi.” (Aydın, 2021: 183).

el bilge katun atadı (Ta G 6) “(Eşimi) El bilge Katun (olarak) atadı.” (Aydın, 2018: 44).

katun karnında (on ay) olurdu (Maytrısimit 89/25-26) “Kraliçe karnında (on ay) oturdu.” (Tekin, 2019: 162, 260).

ötrü ol badra hatun öñre ajuntakı yavlak sakınç tıltagında montag osu<g>lug öğretig kılta (ADFH 071-074) “Sonra Kraliçe *Bhadra*, bir önceki varlığındaki kötü düşüncelerinden dolayı şöyle bir âdet edindi.” (Elmalı, 2019: 58, 90).

anda ötrü elig bæg hatunı ançak(ı)ya ögsirämäki sârilip saçı başı yadılıp iki eligi üzä köküzin tokıyu k(a)ltı balık suvıntın adırılıp isig kumta ağınamış tæg yertä ağınyau inçä tep yıgladı (AB 490-496) “Ondan sonra hükümdarın eşinin baygınlığı azıcık sona erip, saç başı dağılıp iki eli ile göğsüne vurarak, tıpkı balığın sudan çıkıp, sıcak kumda yuvarlanması gibi yerde yuvarlanıp şöyle diyerek ağladı.” (Gulcalı, 2015: 105, 122).

soltın yıñak şirikene kut t(ä)ñri hatunı öñdüin yıñak mäniñ körkümin kuvragımın birlä tükäl bädizätzün (AYS VI. 1009-1012) “Sol tarafta *şirikanya* kut Tanrıça, sağ tarafta benim görünüşümü, topluluğumu tamamıyla resmetsin.” (Ayazlı, 2012: 141, 176).

<anta> ötrü tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burhan ol şirikini kut t(e)ñri hatunın öge alkayu inçe tęp y(a)rılıkadı (AYS VIII. 435-439) “Sonra eksiksiz bilge *Tanrılar Tanrısı Budha* o kutlu Şirikini Tanrıçayı överek şöyle buyurdu.” (Çetin, 2020b: 258, 372).

Katun / Hatun kelimesi akrabalık bildiren ve eski Türklerin devlet anlayışında unvan gösteren önemli bir kavramdır. İbrahim Kafesoğlu, Türk devletlerinde hatunların devlet siyasetine yön verdiğini, 585 ve 726 yıllarında Çinli elçilerin kabulünde Köktürk hatunlarının hazır bulunduğunu, ilk zevce ve Türk olmalarının da önemli olduğunu ifade etmiştir. Kafesoğlu’na göre “ayrı sarayları ve “buyruk”ları bulunan hâtonlar umûmîyetle devlet meclislerine katılırlar, bazan elçileri ayrıca kabul ederlerdi. Hâtonların, -gelecek hâkanların anneleri olmaları sebebi ile- ilk zevce ve asil (yâni Türk) olmalarına dikkat edilirdi.” (Kafesoğlu, 2016: 259).

Faruk Sümer asilzade sınıfına mensup kadınlara *hatun* denildiğini, kağanların eşleri için *terken* ‘kraliçe’ unvanının kullanıldığını açıklamıştır (Sümer, 1954: 193).

Hatice Şirin, Orhon Türkçesinde *katunun kagan* eşlerinin resmi unvanı olduğunu, Taryat Yazısı G 6’daki örneklerle dayanarak unvanların verilmesinin *kagan/katun* atama töreninde belirgin bir hiyerarşi ve cinsiyet ayrımcılığı gözetilmediğini ifade eder (Şirin User, 2011: 281).

Hacer Tokyürek, Köktürkçe metinlerde *katunun kagan* gibi gökten geldiğini veya Tanrı tarafından gönderildiği için kutsal bir değere sahip olduğunu ifade etmekte ve Eski Uygurca metinlerde ise *hatunun* hem hükümdarın eşi olabileceğine hem de tanrıçalarla anılıp ‘tanrıça’ anlamı taşıdığına değinmektedir (Tokyürek, 2013: 121-122).

Katunların / Hatunların giyim-kuşamı, tasviriyle ilgili bilgiler de mevcuttur. Emel Esin bu konuyu şu şekilde dile getirmiştir:

“ “*Ķatun*”lar (*ĥatunlar*), kelimenin eski manasında, hükümdar annesi veya eşleri, oğulları veya kocalarının yokluğunda “*terken*” ünvanı ile, devlet idare edebiliyorlardı. Uygur *ĥatunu*, hükümdarlık rengine de al elbise ve altından bir başlık giyip, merasim ile tahta çıkarılır ve böylece “*kut*” almış olurdu. Hükümdâr ile birlikte, *ĥatun* tasvirleri de bazı sikkelerde gösteriliyordu. Böyle bir sikkede, *Ĥatun*, yüksek başlığından bellidir. Uzun saçlı, bıyıklı şahsın hükümdâr olduğu anlaşılır (lev II/a). *Ĥatunların* maiyetinde, atlı kadın okçular da bulunabiliyordu. *Kök-Türk devlerinden bir duvar resmindeki düğün alayında, atlı genç kızlardan bir bölük tasvir edilmişti (lev. III/a).*” (Esin, 1991: 474).

İncelenen metinlerde *katun / hatun* hem bir tanrıça, kraliçe hem de kağanın eşi olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz gelimi ADFH 071-074’teki *badra hatun* (Kraliçe Bhadrā) ve AB 490-496’da geçen *elig bāę hatunu* (hükümdarın eşi) ifadeleri bu anlamları tanımlayan örneklerdir.

kelin / keliņ(ün) gelin.

öę(ü)m k(a)tun ul(a)yu öğl(e)r(i)m (e)k(e)l(e)r(i)m keliņünüm kuunç(u) ylar(ı)m bunca y(e)me tir(i)gi küiņ bolt(a)çı (e)rti (KT K9) “(Kül Tigin olmasaydı) annem Hatun başta olmak üzere (diğer) annelerim, ablalarım, prenseslerim, bunca hayatta kalanlar cariyeye olacak idi.” (Tekin, 2014: 38-39). Talat Tekin, Türkiye Türkçesine aktarım yaparken *keliņünüm* (gelinlerim) kelimesini unutmuş olmalıdır.

ēçiçim er öğler oğlan er küdegülerim kız kelinlerim bökmedim (E 3/6) “Ağabeyciğim, annelerim, erkek çocuklarım, erkek güveylerim, kızlarım ve gelinlerim, (hepsine) doymadım.” (Aydın, 2019: 49-50).

Nurdin Useev bu kelimeye ‘gelin, yeni evlenmiş kadın’ anlamlarını verir (Useev, 2012: 59).

kelin / keliñ kelimesi, görüldüğü gibi ‘gelin’ anlamına gelip akrabalık bildiren bir addır.

kırkın cariyе, kız; bâkire.

kentü erkimiz küçümüzke küvenip törüsizin senġik vrġar sanlıġ erin atın kızin kırkının işke küçke irtke birtke ıdtımız yumşadımız tartdımız istimiz tokıdımız tonġladımız (Maytrısimit 62/29-34) “Kendi kudretimize nüfuzumuza güvenip, haksız olarak, manastıra âit olan erkekleri, kız ve bâkireleri mecbûrî bir çalışmaya koşturduk, iş gördürdük, çektik, *el koyduk, dövdük, tartakladık.” (Tekin, 2019: 121, 236).

ol ödün ol kapaġ-çı kırkın-lar içġärü kirip ötüntilär (PKPH XLIV. 5-7) “O zaman, kapıyı korumakla görevli bu kızlar, içeriye girip bu ricayı hana arz ettiler.” (Hamilton, 2020: 52).

anın sizlär bo muntag ugur yık üzä bo nom ärdinig äşidtäçi tınladaçı eliglär hanlarıġ ol elig hannıñ hatunların kırkınların inançların ulatı bodunun karasın alpınta ämgäkintä adasınta tudasınta isig özlüg korkınçınta küyü küzätü tuıunlar (AYS VI. 0229-0237) “Bu sebeple sizler böylesi bir fırsat ile bu öğretiyi dinleyip o hükümdarları, o hükümdarların eşlerini (kraliçelerini), cariyelerini, yöneticilerini ve dahası halkını sıkıntılardan, felaketlerden, yaşamdaki korkunçluklardan korusun.” (Ayazlı, 2012: 82, 169).

James Russell Hamilton *kırkın* kelimesini ‘kız’ sözcüğünün topluluk biçimi ya da çoġulu olduğunu iddia etmiş ve *käliñün, iniygün* gibi örneklere dayanarak kelimeyi, *kız + kün* olarak tasarlamıştır (Hamilton, 2020: 111).

Metinlerdeki örneklere ve çevirilere bakılacak olursa, kelimenin ‘cariye, (herhangi bir hizmetten sorumlu) kız ve bâkire’ anlamlarını karşıladığı görülmektedir.

kız kız, kız çocuġu.

(e)ş(i)l(i)k kız ogl(u)ñ küñ boltı (KT D 24) “Hanım olacak kız evladınız cariyе oldu.” (Tekin, 2014: 30-31).

ol yerke ben bilge toñukuk tegürtök için sarıġ altun ürün kümiş kız koduz egri tewe aġı buñsuz kelürti (T 47-78) “O yere ben Bilge Tonyukuk ulaştırdığım için sarı altın, beyaz gümüş, kızlar (ve) karılar, (tek) hörgüçlü develer, ipeklileri sıkıntısızca getirdiler.” (Ayдын, 2021: 186-187).

inim yeti urım üç kızım üç erti (SU 6) “Kardeşim yedi, oğlum üç, kızım üç idi.” (Ayдын, 2018: 87).

anta ok br(a)hmade[tè èlig] badra kızıġ kalın kuvrag arasınta üstünki yeg kunçuy kıltı (ADFH 066-068) “Hükümdar *Brahmadatta, Bhadrā* kızı

kalabalık topluluk içinde “seçkin kraliçe” ilan etti.” (Elmalı, 2019: 58, 90).

oğul kızka sanmaz (PKPH XI. 6-7) “Ona oğul ya da kız evlat denemez.” (Hamilton, 2020: 36).

ol üdün ol hatunnuş bir tapıgçı kızı taştın turur ärkän kıyça ärtär yolka kişitin teginig tilöp takı bulmaz ärmüş tep sav äşidti (AB 386-390) “O esnada o kraliçenin bir hizmetçi kızı dışarıda duruyorken yoldan geçen kişiden: “Prens aranıp henüz bulanamamış.” diye söz işitti.” (Gulcalı, 2015: 98, 119).

birök kız <ymä körklä> kız kälürür (Kuanşi İm Pular 076-077) “Eğer bir kız çocuğu dilese, yine güzel bir kız çocuğu (dünyaya) getirir.” (Özcan Devrez, 2020: 58, 82).

anın süzök kertgünç köñüllüg tözünlär oğlı tözünlär kızı bo nom ärdiniğ äşidgäli tınlagalı kılmişları k(ä)rgäk (AYS IV. 3355-3359) “Onun (için) temiz imanlı gönüllü asiler oğlu (ve) asiler kızı bu öğretici cevherini işitip dinlemeli, öğrenmelidir.” (Tokyürek, 2018: 548-549, 605).

yänä ürüg uzatı meni oğlum kızım birlä ögä alkayu bo ädgü kılınçığ kılıp on karmap(a)t küzätip biziñä buyan ävirmiş k(ä)rgäk (AYS VI. 0987-0991) “Ve daima beni oğlum ve kızım ile överek bu iyi davranışı gerçekleştirip on iyi işi (*karmapatha*) gözetip erdemlerini bize doğru çevirmeli.” (Ayazlı, 2012: 140, 176).

alku kızlar arasınıt arıg yorıkıñız yëg erür (AYS VII. 790-792) “Bütün kızlar arasında saf bir yaşayışınız, üstünlüğünüzdür.” (Çetin, 2020a: 202, 226).

Nurdin Useev Yenisey Yazıtları’ndaki birkaç yazıttan hareketle, *kız* kelimesinin hem ‘kız’, ‘dişi çocuk’ hem de genel olarak ‘kadın’ anlamlarında kullanıldığını söylemektedir (Useev, 2012: 59).

kız kelimesi en çok karşılaştığımız kavramlardan biridir. Örneklerde görüleceği üzere, çoğunlukla ‘kız çocuğu’ anlamını taşır. Bununla beraber Eski Uygurcadaki *kız erdini*, ‘değerli kraliçe’ anlamına gelip Cakravartın’in⁸ (teker döndüren kral) eşini ifade eder (Tokyürek, 2013: 125).

kisi / kişi kadın; eş, zevce.

kuyda kisim e yıtı adrılı bardımız (E 18/3) “Obada eşim(den ayrıldım), ne acı! Ayrılıverdik.” (Aydın, 2019: 86).

oyma er oğlanın kisisin tutuğ urupan oş iç oygalı barmış (IB 29) “(Bir) sakatatçı çocuklarını (ve) karısını rehin olarak koyup (bir yarışta, kesilen koyunların) iç organ ve bağırsaklarını oymaya gitmiş.” (Tekin, 2013: 22, 30).

⁸ Hint mitolojisinde ideal krallığı gösteren bir kelime olup Budizm’de ‘dünyaya barış ve adalet getiren’ anlamına gelir (Tokyürek, 2019: 191).

üze erteçi ulug küçlüg t(e)ñri kişisiñe inçe tēp tēdi (ADFH 258-259)
“... Bunun üzerine (Buddhalığa) ulaşacak (olan) ulu ve yüce Tanrı (Buddha),
eşine şöyle seslendi.” (Elmalı, 2019: 76, 92).

*bar antag yänä tişi tnl(ı)glar üküş ärniñ kişisi bolup kamaglıg bolgali
tapladaçı* (AYS IV. 1436-1438) “Var olan yine kadın canlılar pek çok erkeğin
eşi olup kamuya ait olmayı kabul edecek(tir).” (Tokyürek, 2018: 420, 580).

Bilindiği gibi, bu kelime farklı araştırmacılar tarafından *kisi* veya *kişi* olarak okunabilmektedir. Sir Gerard Clauson, kelimeyi *kisi* ‘zevce’ ve *kişi* ‘insan, kişi’ madde başlarıyla ele almıştır (Clauson, 1972: 749). Peter Zieme *kisi* şeklinde okuyup “en azından daha eski zamanlar için, ‘insan’ anlamındaki *kişi* ile ‘zevce’ anlamına gelen *kisinin* birbirinden ayrılması gerektiğini düşünmüştür (Zieme, 1987: 306). Marcel Erdal, DLT’de hem *kisi* ‘zevce’ hem de *kişi* ‘insan’ şeklinde geçen kelimenin farklı anlamlarda olduğunu ifade etmiştir (Erdal, 2004: 124). Murat Elmalı; Dieter Maue ve Jens Wilkens’i esas olarak *kişi* okunuşunu tercih etmiştir (Elmalı, 2016: 302-303).

Nurdin Useev bu kelimenin hem ‘kadın’ hem de ‘cariye’ ve ‘eş’ anlamlarını taşıdığını söylemektedir (Useev, 2012: 58).

Hacer Tokyürek, *kisi* / *kişi* kelimesinin Köktürkçe metinlerde hangi unvana sahip bir erkeğin eşini ifade ettiğinin ya da kadının kaçınıcı dereceye sahip olduğunun anlaşılamadığı ancak Eski Uygurca metinlerde *kunçuy* ile *kişi* kelimesinin eş değerde kullanıldığı görüşündedir (Tokyürek, 2013: 125).

İncelenen örneklerde, *kisi* / *kişi* kelimesi ‘kadın’ ve ‘eş, zevce’ anlamlarıyla tanıklanmıştır.

koduz kadın; kağanın hatun dışındaki eşleri.

*ol yerke ben bilge tonukuk tegürtök üçün sarıg altun ürün kümüş kız
koduz egri tewe agı buñsuz kelürti* (T 47-78) “O yere ben Bilge Tonyukuk
ulaştırdığım için sarı altın, beyaz gümüş, kızlar (ve) karılar, (tek) hörgüçlü
develer, ipeklileri sıkıntısızca getirdiler.” (Aydın, 2021: 186-187).

yulkısın barımın kızın koduzın kelürtüm (ŞU D 3) “At sürülerini,
varlıklarını, kızlarını ve karılarını getirdim.” (Aydın, 2018: 55).

koduz kelimesinin etimolojisi ve anlamı üzerine çeşitli görüşler mevcuttur.⁹ Hacer Tokyürek kelimeyi ‘dul kadın’ olarak anlamlandırıp “muhtemelen savaş sırasında eşleri ölen kadınları ifade ettiğini” söylemektedir (Tokyürek, 2013: 126).

Erhan Aydın, bu kelimenin Kâşgarlı’dan hareketle “dul” olarak

⁹ Geniş bilgi için bkz. (Aydın, 2018: 147-149).

anlamlandırılmasını doğru bulmaz. Kelimeyi 'kağanın hatun dışındaki diğer eş(ler)i' şeklinde yorumlayıp 'sığır' anlamındaki *kotuz* ile *koduzun* birbiriyle ilgili olmadığını vurgular (Aydın, 2018: 148).

kunçuy / kunçuylug prenses, kraliçe, kraliçeye ait; eş, anne.

siñ(i)l(i)m kuunç(u)yuğ birt(i)m(i)z (KT D 20) "(Eş olarak da) kız kardeşim prensesi verdik." (Tekin, 2014: 28-29).

kuyda kunçuyum özde oglum yıta esizim e yıta bökmedim adrıltım (E 3/1) "Obada eşim, vadide çocuk(lar)ım eyvah! Ne yazık! Eyvah! Doymadım, ayrıldım (öldüm)." (Aydın, 2019: 49).

üçünç kunçuyı urılanmış (IB 5) "(Bakmış ki) üçüncü prensesi (bir) oğlan doğurmuş." (Tekin, 2013: 19, 27).

kunçuy suntari (kunçuyu)ğ öyür sakınur erdi (Maytrısimit 57/14-15) "Kraliçesi Sundarı kraliçeyi düşünür idi..." (Tekin, 2019: 114, 232).

ku(nçuyluğ) (erdni)siñge inçe t(ip) tiyür (Maytrısimit 35/1-2) "Kraliçeye söyle der." (Tekin, 2019: 85, 214).

Hatice Şirin *kunçuy* kelimesi için "*kunçuy sözcüğü, egemen ve örgütlü bir devletin soylu kadınına unvan olan bir ögenin, aynı soydan olmalarına, aynı devlet çatısı altında yaşamalarına rağmen, uç/sınır bölgelerde konumlanan boylarda -belki de mevcut yönetime tepki olarak- sıradanlaşmış bir anlamla kullanılmıştır. Ancak Yenisey Yazıtları'nın bir kısmıyla aynı dönemde yazılmış Eski Uygurca metinlerde kunçuyun bir soyluluk sanı olarak kullanımı belirgindir.*" ifadelerini kullanmaktadır (Şirin User, 2011: 285-286). Hacer Tokyürek bu görüşe katılır ancak *kunçuy* kelimesinin yönetime karşı tepkiden ziyade, karşıladığı kavramın genişlemiş veya değişmiş olabileceğine dikkat çeker (Tokyürek, 2013: 123). Ayrıca Tokyürek, Eski Uygurca metinlerde *kunçuy* kelimesinin "hükümdarın eşini göstermekle birlikte büyük eşten ziyade diğer eşleri ifade ettiğini ve *kunçuylug erdini* 'kraliçe cevheri, kraliçe' örneğinin Cakravartın'ın yedi cevherinden biri olan kadın cevheri için kullanıldığını" vurgulamaktadır (Tokyürek, 2013: 124-125).

Erhan Aydın *kunçuy* kelimesinin Yenisey Yazıtları'nda yazıt kahramanının kendi eşi için kullandığı bir ad olduğunu belirtmektedir (Aydın, 2018: 153).

Taranan metinlerde, *kunçuy* kelimesi metnin bağlamına göre 'eş' veya 'kraliçe, prenses' anlamlarına gelmektedir. Ayrıca bu kelime, DKPAM'da *kunçuyular törüsün* 'kadınların kanunu; iffet, namus, edep' şeklinde de geçmektedir (Elmalı, 2016: 302).

küñ cariye, kadın köle.

(e)şil(i)k kız oglin küñ boltı (KT D 7) “Hanım olmağa layık kız evlâdı (da) cariye oldu.” (Tekin, 2014: 26-27).

küñüm kulum bodunug teñri yèr anta ayu [bê]rti anta sançdım (ŞU G 9) “Hizmetçilerim (ve) kullarım, halkı(m) (için) gök (ve) yer öyle buyurduğu için (onları) orada mızrakladım.” (Aydın, 2018: 61).

amarıları öngre ajunta beg işi bolup er at kıl küñgleriniñ aş ton yigü içgülerin istiler (Maytrısimit 75/52-55) “Bazıları evvelki âlemde (ajun = skr. gati) bey ve kraliçe olup kul ve câriyelerinin yiyecek, içecek ve giyeceklerine *el *koydular.” (Tekin, 2019: 142, 249).

küñ kelimesi ‘cariye, kadın köle’ anlamlarına gelip belirli bir konumu ifade etmekte ve *hatun*, *kunçuy* gibi kelimelerle karşılaştırıldığında hiyerarşik konumun alt düzeyinde olduğu anlaşılmaktadır.

ög ~ ögüç ~ ögsüz anne, annecik; öksüz, annesiz.

türük bod(u)n yook bolm(a)zun tiy(i)n bod(u)n bolçun tiy(i)n k(a)ñ(i) m ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n(i)g ög(ü)m ilbilge k(a)tun(u)g t(e)ñri töp(ü)sinte tut(u) p yüg(e)rü kötürm(i)ş (e)r(i)nç (KT D 11) “Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İleriş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki.” (Tekin, 2014: 26-27).

on ay èletdi ögüm e kelürti (E 28/1) “Annem, on ay (karnında) taşıdı (ve) doğurdu.” (Aydın, 2019: 104).

ögüm ötin alayın (IB 58) “Anamın ögüdünü alayım.” (Tekin, 2013: 25, 33).

öğkä kañka sävitmiş ärdiñ kadaş a (AB 346-347) “Anneme babama (kendini) sevdirmiş idin ey kardeş(im)!” (Gulcalı, 2015: 95, 118).

men yime olarnañ ögleri kañgları boltum (Maytrısimit 33/48-49) “Ben de onların anaları, babaları oldum.” (Tekin, 2019: 84, 213).

qayı kişi ög kaç köñlin bertsär ol tınlıg tamuluğ bolur (PKPH XI/4-6) “Babasının veya annesinin kalbini kıran herkes cehennemlik olur.” (Hamilton, 2020: 36).

ayıg erinç y(a)rılıg umugsuz inagsız ämgäklig tınl(i)glar ögintä kañınta takı yegräk adasınta tudasınta ara kirür ozgurur (Kuañşı İm Pular 185-187) “Sefil, kötü, acınacak hâlde olan, umutsuz, ızdırap çeken canlı varlıkların sıkıntılarını anne ve babasının arasında (olabilecek) tehlikeden daha iyi (korur) girer, (onu) kurtarır.” (Özcan Devrez, 2020: 75-76, 85).

... *k(a)ltı ögi kañı k(ä)ntü oğlın kızın oğşayurça amrayurça nä k(ä) rgäkin ägsüksüz tüzü tükäti bersärlär...* (AYS VI. 0084-0086) "Sanki anne babanın kendi oğlunu kızını severmişçesine ne gerekiyorsa eksiksiz tamamıyla verdiklerinde..." (Ayazlı, 2012: 70, 167).

antaða kën ağasızın ög karımın ta kirürler (AYS VIII. 1244-1245) "Sonra tehlikesiz şekilde ana rahmine düşerler." (Çetin, 2020b: 325, 381).

olurunġ ögüçüm (Maytrısimit 91/1-2) "Oturun! anacığım!" (Tekin, 2019: 165, 261).

bëş yaşım ta kañsız kalıp tokuz yëgirmi yaşım ġa ögsüz bolup katıġlanıp otuz yaşım ġa öge boltum (E 45/2-3) "Beş yaşım da babasız kaldım. On dokuz yaşım da annesiz kaldım." (Aydın, 2019: 151).

kim tük el bilge teñgri teñgrisi burkan öġlük ögsüz teñgr(i) yirinteki teñgriler üçün irinçençüçi yarlıkançüçi köñgöl oġrın ta inçsiz bolu yarlıkar ert(i) (Maytrısimit 106/7-11) "Mükemmel hikmetli Tanrılar Tanrısı Burkan (*tengri tengrisi burkan* = skr. *devati deva buddha*) analı ve anasız, tanrılar diyârındaki (*tengri yiri* = skr. *devaloka*) tanrılar için merhamet ve şefkat hisleri dolayısıyla haşmetle huzursuz olur idi..." (Tekin, 2019: 176, 269).

Örneklerde görüldüğü gibi 'anne' anlamındaki *ög* kelimesi, akrabalık bildirip aynı anlamdaki *ana* kelimesine göre metinlerde daha sık kullanılmıştır. Ayrıca *ög kañ* (anne-baba) kullanımında, çoğunlukla önce *ögün* (annenin) gelmesi de dikkat çekicidir.

siñil kız kardeş.

siñ(i)l(i)m kuu[nç](u) yug birt(i)m(i)z (BK D 17) "(Eş olarak da) kız kardeşim prensesi verdik." (Tekin, 2014: 56-57).

ekeleri siñgileri kızları birle... (Maytrısimit 109/16) "Abla ve kız kardeşleri ve kızları ile..." (Tekin, 2019: 179, 270).

Akrabalık bildirip 'kız kardeş' anlamına gelen bir kavramdır. Kelimenin bu anlamı dışında, herhangi bir rolü veya anlamı olduğunu söylemek mümkün değildir.

terken ~ kunçuy t(e)ñrim prenses, kraliçe, kraliçe hazretleri.

amrakı t(e)rken kunçuy t(e)ñrim kutılıġ <ay> t(e)ñri tilgeni birle birgerü birikip... (DKPAM 0011-0013) "Sevgilisi kraliçe hazretleri kutsal ay çemberi ile bakışıp durur. (Daha sonra ikisi) bir bütün haline gelir." (Elmalı, 2016: 59, 227).

Murat Elmalı DKPAM'da geçen *terken*, *kunçuy* ve *t(e)ñrim* kelimelerini

üçleme olarak açıklamıştır:

“terken kelimesi genelde kunçuy kelimesi ile birlikte kullanılmaktadır. terken kelimesinin tek başına unvan olarak kullanıldığı da görülmektedir. teyrim kelimesi ise kut-ı kelimesinin önüne geldiğinde unvan özelliği göstermektedir. terken kunçuy teyrim kelimelerinin bir terkip olarak birbirleriyle münasebeti kurulamamıştır. Diğer taraftan bu kelimeler anlam olarak birbirine eşittir (DKPAMp: 33). terken kunçuy teyrim: Üçleme. “ prenses, kraliçe; kraliçe hazretleri ” ” (Elmalı, 2016: 286).

tul dul.

kuyda kunçuyum tul yıta esizim e (E 45/6) “Obada eşim dul (kaldı). Eyvah! Ne yazık!” (Aydın, 2019: 151).

tul kelimesi, örneği yok denecek kadar az kullanılan kelimelerden biridir. Bu kelime ‘(herhangi bir sebepten dolayı) kocasız kalan kadın’ olarak anlamlandırılabilir.

umay Umay, tanrıça adı.

um(a)y teg ög(ü)m k(a)tun kuut(i)ña in(i)m kül tig(i)n (e)r (a)t bultı (KT D 31) “Umay misali annem Hatun’un kutu sayesinde, kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti.” (Tekin, 2014: 32-33).

teyri umay idok yer suw basa bërti erinç (T 38) “Kutsal Umay (ve) kutsal yer su (ruhları) yardım etti, elbette.” (Aydın, 2021: 184).

botumuz umay begimiz biz uya alp er özin alıtı kılmadıñ (E 28/6) “Deve yavrularımız, Umay (ve) beyimiz, güçlü, kahraman askerin kendisini yakalatamadın.” (Aydın, 2019: 104-105).

Türk kültüründe *Umay / Umay Ana*, önemli kültlerden biri olup kutsallık atfedilen kavramlardan biridir. Kelimenin kaynağı ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Bazı araştırmacılar Umay’ın Moğol kökenli bir ruh olduğunu düşünürken, Bahaeddin Ögel gibi diğer araştırmacılar ise kelimenin Türklere ait bir inanış olduğunu ileri sürmüştür (Beydili, 2005: 580).

Onur Alp Kayabaşı Türk mitolojisinin kutsal dişisi olarak adlandırdığı *Umay*’ı “Umay, kadının hamilelik döneminde, doğum sırasında hem de doğumdan sonra çocuğun büyüünceye kadarki geçen süresi içerisinde onu kötü iyelerin her türlü kötülüklerinden koruyup gözettiğine, himaye ettiğine inanılan iyedir.” şeklinde tanımlamıştır (Kayabaşı, 2016: 222).

Saadettin Yağmur Gömeç, Köktürkçe metinlerde *Umay* kelimesinin yanlış aktarıldığını, Umay’ın yüksek bir dişî varlık olduğunu, Türk kültüründe bu derece etkili bir varlığın tek bir sözle başka bir kültür çevresinden girdiğini

kabul etmenin zihinlerde şüphe uyandırdığını, ayrıca kelimenin melek olma ihtimalini de dile getirmiştir (Gömeç, 2018: 706). Gömeç’in ifade ettiği gibi Türk mitolojisinde, edebiyatında ve kültüründe son derece etkili olan *Umay* veya *Umay Ana*’yı tek bir kavramla açıklamak mümkün değildir. Dolayısıyla, kelimeyi metnin bağlamı içerisinde anlamlandırmak gerekir.

Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük’te kelimenin “Humay” biçimine, geleneksel olarak ‘ilâhe’ denildiğine, etnik kültürün kendi içinde iye olarak görünen *Umay*’ın mitolojik işlevlerine de değinilmiştir.¹⁰

urılan- erkek çocuğu doğurmak.

üçünç kunçuyı urılanmış (IB 5) “(Bakmış ki) üçüncü prensesi (bir) oğlan doğurmuş.” (Tekin, 2013: 19, 27).

Kadının doğurganlık yönünü gösteren bir kelimedir. Kelimeye paralel olarak, Eski Uygurcadaki *togur-* (doğur-), *togumlug* (doğurma özelliğine sahip olan, anne) gibi kelimeler düşünülebilir. Ancak bu kelimeler, diğer canlıları da kapsayan *dişilere* ait bir özelliktir.

uzuntonlug kadın.

uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmış (IB 42) “Bir kadın kabını kacağını bırakıp gitmiş.” (Tekin, 2013: 23, 31).

Talat Tekin; Thomsen ve Orkun’un verdiği anlamı eleştirip bu kelimeyi ‘kadın’ olarak anlamlandırmıştır: “Thomsen (1912: 200) onu izleyen Orkun (ETY II: 78) bu ibare ile rahiplerin kastedildiğini sanmışlardır. Oysa burada *uzun tonlug* “uzun donlu” ibaresi ile kastedilen rahip değil, kadındır.” (Tekin, 2013: 39).

Aynı kelimenin *Huastuanift*’te *uzuntonlug urı* şeklinde geçmesi dikkat çekicidir. Betül Özbay bu kelimenin anlamının tartışmalı olduğunu ifade etmiş ve Röhrborn’un ‘Manihaist rahip, rahip’ çevirisini esas almıştır (Özbay, 2019: 138).

uzuntonlug kelimesi doğrudan Türk kadınının bir özelliğini yansıtmaz, 22. ve 42. ırkta (falda) geçen kelime ‘herhangi bir kadın’ anlamındadır. Ayrıca *uzuntonlug*, diğer kelimelerden farklı olarak, ‘uzun elbiseli’ anlamında bir tasvir ifadesi taşır.

yenge yenge

öz yengesi ragaga[yi]nika inçe tēp tēdi (DKPAM 1044-1045) “Kendi yengesi *Rāgagāyinī*’ya şöyle dedi.” (Elmalı, 2016: 95, 239).

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. (Beydili, 2005: 579-585).

Semih Tezcan bu kelimeyi ‘sonradan gelen hanım’ olarak anlamlandırıp, kökeninin *yañı eke* sıfat tamlamasının bitişmesiyle ortaya çıktığını düşünmüş ve *yeñge* kelimesiyle ilgili şu tespitte bulunmuştur:

“Eski Türkçeden başlayarak birçok Türk dilinde bulunan *yeñge*’nin (ve *yanbiçimlerinin*) anlamlarına bakıldığında, bu akrabalık terminusunun her zaman aileye (*uruk, oba, soy*) sonradan ve evlilik yoluyla katılan bir kadını gösterdiği ortaya çıkar: “ağabeyin eşi”, “küçük erkek kardeşin eşi”, “amcanın eşi”, “dayının eşi” vb. Burada önemli olan bu kadınların yaşı değil, aileye sonradan katılmış, yani “gelin gelmiş” olmalarıdır. Buna karşılık “büyük anne”, “anne”, “teyze”, “hala”, “abla”, “küçük kız kardeş” aileye sonradan katılanlar sayılmaz, bunlara kesinlikle *yeñge* denmez.” (Tezcan, 2010: 827-828).

yutuz kadın; eş, zevce.

og(i)lin yu[t(u)z]in yulkısın b(a)r(ı)min (a)nta (a)lt(ı)m (BK D 24) “Çocuklarını, kadınlarını, at sürülerini (ve tüm) varlıklarını o zaman aldım.” (Tekin, 2014: 58-59).

bodunum a oglum a yutuzum a (E 43/1) “(Ey) Halkım! Çocuklarım! Eşim!” (Aydin, 2019: 146).

adınlarınñ yutuzıña yapşınmamak ... (AYS IV. 0460-0462) “Başkasının eşine bağlanmamak (zina etmemek)...” (Tokyürek, 2018: 356, 568).

ögli kañlı ulatı kişi ogul beg yutuz eçi ini yme ka kaðaş eke baltır birgerü bolar tüşer adrılmak alp açığ tarka emgekke (AYS VIII. 1383-1388) “Ana (ve) baba ayrıca karı (ve) oğul, koca (ve) karı, ağabey (ve) erkek kardeş ve hısım akraba, abla (ve) baldız hep birden ayrılma zahmetine maruz kalırlar.” (Çetin, 2020b: 337,383).

oglı yutuzı kop ögirer tir (IB 29) “Çocukları ve kadını hep seviniyorlar, der.” (Tekin, 2013: 22, 30).

Güliden Sağol Yüksekaya *yutuz* kelimesini ‘zevce, eş’ olarak anlamlandırmış, kelimenin etimolojisini ise *yut-* < *ut-* ‘yenmek, mağlup etmek, üstesinden gelmek’ olarak açıklamıştır. Ayrıca Sağol Yüksekaya, Divanu Lugati’t-Türk’te *ut-* fiilinden türeyen erkek adlarına dikkat çekmiş ve eski metinlerde bu fiilin örneklerine yer vermiştir (Sağol Yüksekaya, 2017: 391). Eski metinlerde geçen *ut-* fiilinin, esas olarak, ‘birini (oyunda/kumarda) yenmek’ anlamlarını karşıladığı açıktır. Bununla birlikte, fiilin ettirgen şekli ise (*utuz-*) ilgi çekicidir çünkü bu türev, *-(X)z* ettirgenlik eki almasına rağmen anlam edilgen hâle gelmiştir. Dolayısıyla *utuz-* fiili, birebir aktarıldığında ‘kendini kazandırmak’, yani ‘kaybetmek’ anlamını taşır.

Hacer Tokyürek *yutuz* kelimesinin genel olarak bütün kadınları ya da eşleri tanımladığını, bununla birlikte ‘eş, zevce’ anlamlarıyla kullanıldığını söylemektedir (Tokyürek, 2013: 126).

İncelenen örneklerde de, *yutuz* kelimesi hem ‘kadın’ hem de ‘eş, zevce’ anlamlarını karşılamaktadır.

Sonuç

Köktürkçe ve Eski Uygurca metinlerden hareketle hazırlanan bu çalışmada, Türk kadınının sosyal hayatta ve aile içerisindeki konumuyla ilgili *abınçu* (cariye), *ana* (anne), *baltır* (baldız), *katun/hatun* (eş, anne, kraliçe), *kelin/keliñ(ün)* (gelin), *kırkın* (cariye), *kız* (kız, kız çocuğu), *kunçuy* (eş, anne, prenses), *künj* (cariye), *ög* (anne), *siñil* (kız kardeş), *yeyge* (yenge) gibi pek çok kelime tespit edilmiştir. Özellikle bazı kelimelerin birden fazla anlam taşıdığı görülmektedir. Söz gelimi *kunçuy* kelimesi KT D 20’deki örnekte ‘prens’, E 3/1’de ise ‘eş’ anlamında kullanılmıştır.

Metinlerde dikkat çeken bir diğer husus, ‘eş, zevce’ anlamını taşıyan kelimelerdeki çeşitliliğidir. Öyle ki, eski Türklerde kadının ‘eşlik’ yönü pek çok kavramla temsil edilmektedir. Ancak ‘eşlik’ dışında, kavramların birbirinden ayırt edici özelliği de vardır. Mesela *ebçi/evci* kelimesi ‘evin sahibi’, ‘ev kadını’ gibi roller ile ön plandayken *katun/hatun*; yüksek mevkisi, devlet adamlığı görevi ile dikkat çekmektedir.

Taranan metinlerin bütününe bakılacak olursa, kadına ilişkin kavramlar ve söz varlığı *konum / hiyerarşi bildiren, akrabalık bildiren, ilahî nitelik bildiren kavramlar* çerçevesinde teşekkül eder. Bununla birlikte bu üç grup dışında, farklı anlama sahip *diğer kavramlar* da mevcuttur. İlahî nitelik bildiren kavramların çoğu Budizm’deki ‘Tanrıçaları’ ifade ettiği için, doğrudan Türk kadınıyla ilişkilendirmek mümkün değildir.

Köktürkçe ve Eski Uygurcada “kadın” ile ilgili kavramlar bildirdikleri özellikler bakımından şöyle gruplandırılabilir:

a. Konum / Hiyerarşi Bildiren Kavramlar:

Cariye / Kadın Köle	Prens / Kraliçe
abınçu, kırkın, künj	katun / hatun, kunçuy / kunçuyug, terken ~ kunçuy t(e)ñrim

b. Akrabalık Bildiren Kavramlar:

Anne	Eş / Zevce	Abla	Kız Kardeş	Yenge	Gelin	Baldız	Kız / Kız Çocuğu
ana, egeç, katun / hatun, kunçuy, ög, ögüç, ögsüz (annesiz)	ebçi/evci, hanımlıg, katun/hatun, işi, kişi/kişi, koduz, kunçuy, yutuz	eçe, eke	siñil, eke	yenge	kelin / keliñ(ün)	baltır	kız

c. İlahî Nitelik Bildiren Bazı Kavramlar:

Dinawarañ	manihaist rahibe	Şiridivi	tanrıça adı
Karini	şeytanın annesi	Şirikini	baht, erdem ve zenginlik tanrıçası
Narayan	tanrı kızı	Umay	Umay, tanrıça adı
Sakandi	tanrıça adı	Vimali	tanrıça adı
Sarasvati/Sarasvañi	güzel söz ustalığıyla öne çıkan tanrıça	Vahşik	iyi ruh, koruyucu melek
Şamnañ	Rahibe	Vasu	büyük tanrıça
Şazi	tanrı hanımı		

d. Diğer Kavramlar:

eşilik (kız oğul)	tul	uzuntonlug
hanım olacak, hanım olmaya uygun [kız]	dul	kadın

Kısaltmalar

AB: Aç Bars Hikâyesi, ADFH: Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi, AYS: Altun Yaruk Sudur, BK: Bilge Kağan, D: Doğu, DKPAM: Daşakarmapathâvadânamâlâ, G: Güney, IB: Irk Bitig, KT: Kül Tigin, PKPH: Prens Kalyânañkara ve Pâpañkara Hikâyesi, T: Tonyukuk Yazıtı, Ta: Tariat (Terh) Yazıtı, SU: Suci Yazıtı, ŞU: Şine Usu Yazıtı, Ye: Yenisey Yazıtları.

Kaynakça

- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap: Karşılaştırmalı Metin Yayını*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2011). Remarks on *Qatun* in the Yenisei Inscriptions, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 64 (3), 251-256.
- _____ (2018). *Uygur Yazıtları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- _____ (2019). *Sibirya'da Türk İzleri Yenisey Yazıtları*, İstanbul: Kronik Kitap.
- _____ (2021). *Türklerin Bilge Atası Tonyukuk*, 4. bs., İstanbul: Kronik Kitap.
- Bayat, F. (2010). *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Berbercan, M. T. (2017). İslam Öncesi Türk Metinlerinde 'Kız' ve 'Kadın', *JOTS*, 1(1), 7-19.
- Beydili, C. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Kitap Yayın.
- Çağatay, S. (1962). Türkçede "Kadın" İçin Kullanılan Sözcükler, *TDAY - Belleten*, 10, 13-49.
- Çetin, E. (2020a). *Altun Yaruk VII. Kitap: Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (2020b). *Altun Yaruk VIII. Kitap: Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (2019). *Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston: Brill.
- Esin, E. (1991). *Qatun (Türk Kadını'na Dair)*, *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 7 (20), 471-483.
- Gömeç, S. Y. (2018). Umay Ana Üzerine Düşünceler, *4. Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, 701-710.
- Gulcalı, Z. (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin)*, Gözden Geçirilmiş 2. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Güner, N. (2018). *Türkçenin Kadınla İlgili Söz Varlığı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Hamilton, J. R.(2020). *Prens Kalyānaḥkara ve Pāpaḥkara Hikāyesi*, (çev. Ş. Ece Korkut, İsmet Birkan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2016). *Türk Millî Kültürü*, 40 bs., İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kayabaşı, O. A. (2016). “Türk Mitolojisinin Kutsal Dışısı: Umay”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (22), 220-228.
- Ögel, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Genişletilmiş 4. bs., İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Özbay, B. (2019). *Huastuanıft: Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, Gözden Geçirilmiş 2. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özcan Devrez, C. (2020). *Eski Uygurca Kuansı İm Pusuar İncelemesi: Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özdener, K. S. (1988). İslâm Öncesi Türklerde Kadının İçtimai Yeri, *Sosyoloji Konferansları (Prof. Dr. Mehmet Eröz'e Armağan)*, (22), 225-235.
- İzgi, Ö. (2020). *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, 3. bs., yay. haz. Erkin Ekrem-Serhat Küçük, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Rásonyi, L. (1963). Türklükte Kadın Adları, *TDAY - Belleten*, 11, 63-87.
- Röhrborn, K. (2017). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien -Neubearbeitung-II. Nomina-Pronomina-Partikeln, Band 2: aš-üzük*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Sağol, G. (2005). Türklerde Evliliğin Algılanışı –“Evlenmek” Karşılığı Kullanılan Kelimelerden Hareketle-, *Uygurlardan Osmanlıya: Şinasi Tekin'in Anısına*, haz. Günay Kut, Fatma Büyükkarcı Yılmaz, 661-684.
- Sağol Yüksekka, G. (2017). Remarks on the Etymology of Old Turkic *yutuz*, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 70 (4), 389-396.
- Sümer, F. (1954). Eski Türk Kadınları, *Türk Yurdu*, 1 (3), 191-194.
- Şirin User, H. (2011). Runik Türk Yazıtları Çerçevesinde *katun* ve *kunçuy*, Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290. Yılı (720-2010) Sempozyumu, 281-294.
- Şirin, H. (2020). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, 2. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019). *Uygurca Metinler II Maytrisimit: Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Dram*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Tekin, T. (2013). *İrk Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı*, (haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (2014). *Orhon Yazıtları*, 5. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S. (2010). Etimoloji Önerileri, *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, 819-829.
- Tokyürek, H. (2013). Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi, *TDAY - Belleten*, 61 (1), 119-130.
- _____ (2018). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Useev, N. (2012). Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı, *Dil Araştırmaları*, 11 (11), 57-66.
- Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch – Deutsch - Türkisch*, Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Zieme, P. (1987). Some Remarks on Old Turkish Words for Wife, *TDAY - Belleten*, 305-309.
- Ziya Gökalp (2019). *Türkçülüğün Esasları*, (Osmanlı Harflerinden Latin Harflerine Çeviri ve Sözlük: Ebru Özgün, Buğra O. Uluyüz), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları: 2699.

SÜREYYA EVREN'İN "POSTMODERN BİR KIZ SEVDİM" VE "UR LOKANTASI"ADLI ROMANLARINDA GÖRÜLEN SÖZ DİZİMSEL BAZI TESPİTLER¹

SOME SYNTACTIC DETERMINATIONS IN SÜREYYA EVREN'S NOVELS
"POSTMODERN BİR KIZ SEVDİM" AND "UR LOKANTASI"

Serdal KARA*

Serap ERÜLKEN SOYKAN**

Özet

Postmodern akım her alanda büyük değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Edebiyatta da bu değişimin derin izlerini hem şekilsel hem de içerik olarak görmekteyiz. Postmodern yapıtlarda dil, kimi yerde söz dizimi kurallarına aykırı bir şekilde kullanılabilir. Postmodern romanlarda geleneksel kuralların dışına çıkılarak yapılan bu kuralsızlık eylemi aslında postmodernizmin başlıca ilkesidir. Klasik roman yapısının yıkıldığı bu eserlerde söz dizimi de gerek kelime grupları gerek cümle çeşitleri gerek cümle öğeleri farklı bir görünüş sergileyip bu akımdan payına düşeni alır. Bu çalışmamızda Süreyya Evren'in postmodern romanlarından "Postmodern Bir Kız Sevdim ve Ur Lokantası" adlı eserlerinde görülen bazı söz dizimsel tespitler üzerinde durulmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalara farklılık, özgünlük ve postmodern romanın her alanda olduğu gibi söz dizimi açısından oluşturduğu gelenek dışı eğilime dair örneklere de metinde yer verilmektedir. Süreyya Evren'in eserlerinde postmodern edebiyatın hemen hemen bütün özellikleri görülmektedir. Bu özelliklerden biri de bilinçli bir tercih olarak yazarın dilde sergilediği aykırı tutumdur. Özellikle ironik anlatımın yoğun olduğu pastij ve parodilerde bu tutum, birçok örnekte görülmektedir. Bunun bilinçli bir tercih olduğu, yazım kurallarına aykırı bir şekilde yazılan sözcüklerin kullanıldığı bağlamdan anlaşılmaktadır. Bütün bunlar postmodernizme uygun bir tavrın göstergeleridir. Eserlerden hareketle tespit edilen özellikler örneklerle gösterilmiş, en doğru biçimde izah edilmeye çalışılmıştır. Makalemizin sonuç bölümünde elde edilen bulgular genel hatlarıyla değerlendirilip açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Postmodern roman, Söz Dizimi, Postmodern Bir Kız Sevdim, Ur Lokantası.

¹ Bu makale Doç. Dr. Serdal KARA'nın danışmanlığında Serap ERÜLKEN SOYKAN'ın MAÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Doç. Dr. Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, serdalkaraa@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0133-7767>.

** Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Yüksek Lisans Mezunı serapyasar2010@hotmail.com, Artuklu/Mardin ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7404-057X>.

Abstract

Postmodern movement has caused great changes in every field. We see the deep traces of this change in literature, both in form and in content. In postmodern works, language can sometimes be used contrary to syntax rules. In postmodern novels, this act of rulelessness, which is done by going beyond the traditional rules, is actually the main principle of postmodernism. In these works, where the classical novel structure is destroyed, the syntax, both word groups, sentence types and sentence elements display a different appearance and take its share from this trend. In this study, we focus on some syntactic determinations seen in Süreyya Evren's postmodern novels, "Postmodern Bir Kız Sevdim ve Ur Lokantası". The studies in this field include examples of difference, originality, and the unconventional tendency created by the postmodern novel in terms of syntax, as in every field. Almost all the features of postmodern literature can be seen in the works of Süreyya Evren. One of these features is the author's contrary attitude to language as a conscious choice. This attitude is seen in many examples, especially in pastiges and parodies where ironic expression is intense. It is understood from the context in which words written contrary to the spelling rules are used that this is a conscious choice. All these are indicators of an attitude suitable for postmodernism. The features identified from the works were shown with examples and tried to be explained in the most accurate way. In the conclusion part of our article, the findings obtained are evaluated and explained in general terms.

Keywords: Postmodern novel, Syntax, Postmodern Bir Kız Sevdim, Ur Lokantası.

Giriş

Edebî eserler, dilin en iyi şekilde işlenip yansıtıldığı malzemelerdir. Bu nedenle, dilin özelliklerini bütün yönleriyle ortaya koymada edebî eserlerden yararlanır. Son yılların her alanda en çok tartışılan konularının başında postmodernizm gelir. Postmodernizm üzerine pek çok yazılar yazılıp, tartışmalar yapılmaktadır. Ancak bu kavram ne kadar çok eleştiriye, çalışmaya, tartışmaya malzeme olsa da tam anlamıyla bir netlik kazanamamıştır. Postmodernizm ve postmodern romanın genel bir bakış açısının ortaya konulmaya çalışıldığı çalışmamızda söz dizimsel incelemeler çerçevenin dışına çıkılmadan verilmeye çalışıldı.

"Postmodern Bir Kız Sevdim ve Ur Lokantası" adlı romanlardan hareketle yapılan bu incelemede söz dizimi ile ilgili özellikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu özellikleri ortaya koyabilmek amacıyla edebî eserler başlangıç noktası olarak ele alınmıştır. Eserlerden verilen örneklerle tespitler somutlaştırılmıştır. Çalışmamız, modern roman ile postmodern romanın söz dizimsel açısından karşılaştırılmasına zemin hazırlamıştır.

Son dönem edebiyatımızda postmodernizm, postmodern roman ve romancı dikkat çekici bir kimliğe bürünmüştür. Bu nedenle Süreyya Evren bu akımın son dönem Türk edebiyatında önemli temsilcilerinden biri olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, yazarın üslubunu tanıma konusunda da faydalı olacaktır. Dil yapısından hareketle yazarın kurduğu cümlelerin yapısını, seçtiği kelimelerin postmodern ifade anlayışıyla nasıl bütünleştiği daha iyi anlaşılabilir.

İncelediğimiz Eserlerde Görülen Söz Dizimsel Tespitler

1. Postmodern dil bilinçli bir tavrın ürünüdür. Postmodern yazar, modern yazarın sistematik, genel geçer unsurlara uygun düzenli dilini bilinçli bir şekilde bozmaya çalışır. Yazar “bilinçli olarak eğlendirici/sürükleyici görünümlü öğelerle donatır metnini.” (Ecevit, 2016: 74).

Burada asıl amaç modernizmin diğer unsurlarında olduğu gibi dil unsurunda da modernizme aykırı bir tutum sergilemek, modernizmin kurallarını yıkmaktır. Bu yüzden de yazarlar “geleneksel, akademik söylem tarzlarını reddederler; cüretkâr ve kışkırtıcı hitap biçimleri” kullanırlar (Rosenau, 1992: 28).

Gerçeği sembolik ifadeler kullanarak anlatan bu romanlarda geleneksel söz dizimi kuralları yıkılmıştır. Yazar, söz dizimindeki bu postmodernizmin gerektirdiği farklılığı bilinçli bir şekilde eserlerine yansıtmıştır. İncelediğimiz romanlarda şekil ve anlam birlikteliği olan cümlelerin yanında şekil ve anlam açısından kısa, kopuk ifadeler ve cümleler de kullanılmıştır. İncelediğimiz metinlerden hareketle bu konuda tespit ettiğimiz örnekler şöyle gösterilebilir:

“İlkokuldayız, sürekli SScb ile Abd ilişkileri tartışılıyor, arkadaşlarla olsun öğretmenlerle olsun, ağzımızdan düşmeyen Almanlar, Ruslar, İngilizler, sınıfın duvarlarında hep haritalar, ben ne zaman aklıma yeni bir fikir düşürsem bunu nereden okudun diye soruyorlar, ben de bir gazete parçası bulmuştum yolda, orada yazıyordu diyor, derdim, sonra bu tutunca azıtıyorum ve gazetelerde 200 metrelik yeni tırlar çıktığına dair haberler gördüğümü anlatıyorum -şimdi belki gerçekten 200'lük tır var... annemi bağış vermediği için götürdüklerini biliyorum ama sesim çıkmaz...” (UL: 25).

“ Çarpışma! Polis ‘fasulye torbası’ denilen saçmalarla / yaralılar #Arnavut kuşbazlar; kuş yemi çuvalları, kafesler ve kutularla sokağın girişine barikat kurdular % kimse bağırmandan...” (UL: 15,16).

2. Postmodern eserlerde dil oyunlarına da çokça başvurulur. Sonuçta “postmodernistlerin kural tanımazlık, belirsizlik, tutarsızlık, mekanik olanın dışına çıkma vs. gibi pek çoğu göreceli çağrışımlar uyandıran yaklaşımlarında hep dil mekanizması karşımıza çıkar” (Emre, 2006: 103).

Çünkü dilbilimsel bakış (Ferdinand de Saussure ve takipçileri) esas alındığında, postmodern eserlerde amacı/mesajı karşılayan *gösterilen* değil, bu amacı/mesajı işaret eden *gösteren* (ses, şekil, resim vb.) ön plana çıkar. Bu yüzden dilin ifade ettiği mesajdan ziyade, bu dilin unsurlarının bir araya getirildiği yapı daha önemlidir. Hatta “postmodernistlere göre dil dışında hiçbir şey yoktur” (Murphy, 2000: 53).

“Postmodern roman için hiçbir unsur dil kadar önemli değildir. Hatta

postmodern metinler dili sergileyebilmek, dili kullanabilmek, dille bir arada olabilmek amacıyla oluşturulur.” demek yanlış olmayacaktır. (Özot, 2014: 973-987). Postmodern yapıtlarda amaç gösterilen değil iletiyi gösteren şekillerdir. Bu şekil grafik, resim vb. şekilde kullanılır.

Modern romanlarda pek görülmeyen ve postmodernizmin yansıması olan sözcük ve söz dizim kuralları bu eserlerde geniş yer tutmaktadır. Her ifade kendi bağlamı içinde değerlendirilir. Yazar, çağrışım yaparak metin oluşturmaya çalışmıştır. Anlam kesinliği yok gibidir, “artık kastedilmeyen anlamlar ortalıkta dolaşmaya başlamıştır” (Uçan, 2008: 477)

“Dili söylemle çoğulcu hale getiren postmodernistler mesela kelimelerle göstermek isterler. Kelimelerin yetmediği yerde resimlerle, işaretlerle göstermeye çalışırlar. Yazıyı adeta okunan değil de seyredilen bir sahne haline getirirler.” (Demirtaş, 2015: 14).

Aşağıdaki örnekte, birden fazla anlam çağrıştırılarak eserlerde bunların nasıl kullanıldığı gösterilmiştir. Bir reklam panosunu andıran ifadeler kullanılmıştır. Bunu yaparken geleneksel gramer kurallarının da dışına çıkmıştır. Metinde İngilizce, Türkçe sözcükleri bir arada kullanarak İngilizceyi iyi konuşamayan kişilere ironik bir şekilde gönderme yapılmıştır. (UL: 23-24-25)

Örnek:“ --The end of Dava—ortaokuldayız.” (UL: 23)

“ BENİ OKUMAYI BIRAKIN MİCROSOFT READ SİZİN
YERİNİZE OKUYOR
MİCROSOFT
HAYATINIZI KOLAYLAŞTIRIR (UL,s.66)

3. Romanlarda 72 satır süren tek cümle metin kesitleri söz dizimi açısından dikkate değerdir. (PBKS: 84-85-86)

4. “Ur Lokantası” adlı eserde birçok farklı puntoların kullanıldığı görülmektedir. Kullanılabilecek en büyük ve en küçük punto uygulanmıştır. Yazar bazı sayfalarda sadece 12 sözcük kullanırken (s.91), bazı sayfalarda ise 465 sözcük (s.32) kullanmıştır. Aynı sayfada farklı iki puntunun kullanıldığı da görülmektedir.

“kalkıyordum ve aradan bir yerden işe gidip geliyordum. Maaşıma zam istemeyi düşünüyordum ve zam istemek için uygun sözcükleri arıyordum. Uygun sözcüklerin masanın üzerinde bir yerde olduğundan kuşkulandım ve ite kaka oturma odasına girdim.Masanın üzerindeki kağıtları kitapları

gazeteleri ders notlarını telefon numaralarını bardakları kalemleri hep kaldırıp attım. Laleri karabiberleri fotokopi makinelerini el fenerlerini bıraktım. Uyuyan sözcükler beliriverdi. Uyuyan sözcüklerin üzeri örtülür. En iyisi sabahı beklemek. Sabaha kadar sözcükler uyanır. Şişen göbeğin şişen damarlarından gelen hırıltılarını dinleyerek uyuyordum. Sabah oldu. Gözler açılıp ovuş -göbek her noktadan duvara değerken küçük aralıklardan küçük güvercinler ve serçeler odaya doluştular.Hepsi çok açlar. Ekmek bekliyoruz. Verecek hiçbir şey yoktu. Çaresiz uykucu sözcükleri uyanmadan doğradım ve parça parça kesip kuşlara dağıttım. Kuşlar sözcükleri yuttu. Küllerinden yeniden doğan fönix durmaksızın sözcükleri gagalıyor ve midesini şişiriyordu. Büyük göbek bir yandanküçük küçük fönixlerin küllerinden yeniden doğan göbekleri delikleri kapattı. Ben bir köşeye sıkışıyordum. Sayın biletçi bir kültablasının altından çıktı ve alaattin'in sihirli lambası gibi bana bir bilet kesti. Elimde biletimi tutuyor ve kurtulmayı bekliyordum. Kuşların üç boyutlu gözlükler taktıklarını ve bana baktıklarını dehşetle izliyorum. Kuşlar elimdeki bilete bakıyorlar ve ağızları sulanıyor. Biletimdeki sözcükler onlara üç boyutlu görünüyor ve yemek için gagalarını uzatıyorlar. Bilet tümüyle sözcüksüz kaldı. Üzüntüyle annemi çağırdım. (Yuhalamalar). Güvercinlerden birinin gözlerinin içinden ilkokul öğretmenim çıkageldi. Bana biletçinin el yazısını taklit etmenin normalde çok ayıp olduğunu ama bu olağanüstü durumda yardım elini uzatacağını belirtti. Edebileceği yardım. Biletçinin el yazısını ve makinenin teknik yazılarını taklit etmeye uğraşıyorduk. Uğraştık epey. Ve sonuca yaklaşmıştık. Ama birden gözlendiğimizi anımsadım. En başından beri gözleniyorduk. Kameralara kaydedildiğimizden emindim. Kondüktör geldiğinde onu rehin almaya karar verdim. Tek çıkış yolu buydu. Öğretmenim sahte-bileti tamamladıktan sonra bana iyi dersler diledi ve güvercinin gözlerine geri döndü. Cep telefonuyla şirketi arayıp yanlışlıkla tutuklandığımı en iyi olasılıkla akşam üstü veya yarın sabah gelirim bilemiyorum. Çok soğuk. Annemin göbeği büyüdükçe içerisi soğumaya başladı. Kalorifer petekleri etkisiz hale gelmişti...Türk kahvesi alır mısınız? Çok yorgunum. Herkes üstüme üstüme geliyor. Kahkaha efekti. İçerisi iyice havasızlaştı. Havasızlık beynime dokunuyordu. Fenalaştım. Bayılacak gibi olup simulakrlar görmeye başladım. Gördüğüm simulakr'da üç simurg kuşu yani yüz yirmi hüthüt kuşu bir arada uçuşuyorlardı. Bu kadar hüthüt kuşunun bir arada olmasından bunun bir simulakr olduğunu anlamalıydım. Hüthüt kuşlarının tümü silahlıydı. Organize bir birlik gibiydiler. Gözlerime doğru bir sorti yaptılar ve bütün odayı bombaladılar. Güvercinleri göremez oldum. Annemin göbeği çeşitli yerlerinden yara aldive yavaş yavaş inmeye başladı. Her yer toz, duman ve irin olmuştu -kan, ter ve gözyaşı. Patlayan bomba parçacıklarından biri kafama saplandı ve ” (s.32)

“ Disko

Artist - pist

Kemik frekansı

Kemikte elektronik

Kemikte rap

Kemik kemiğe rap” (s.92)

5. “ Ur Lokantası” adlı eserde grafikler de kullanılmıştır. Bu grafikler bir bilgiyi örneklendirmek ya da somutlaştırmak için değil ironi katmak için bulunmaktadır.(UL: 10)

“ aletin, nesnenin ne olduğunu isteksizce merak eder ve Müzik koyulaşır ve Pis FM’in sloganı duyulur: öcünüzü almak istiyorsanız / hayalgücünüzü açık tutun!/Pis FM,95.3”

ya	pisliğiniz bol olsun...
ya	pisuvarsanatırsa , Pis FM de kanatır...
ya	kapınızın önünü temiz tutun radyonuzu pis...
Aida	onun bir kariyeri var, o Pis FM dinliyor...
ABBA	Pis Fm, sadece pisliğin simgesi...

6. Konuşma dilindeki telaffuz uzatmaları ekteki ünlülerin tekrarlanmasıyla gerçekleşmektedir.

Örneğin: İTALYAN SİRKİ GELİYOOOR (UL: 35)

7. Kopuk ve parçalı bir olay örgüsünün mevcut olduğu bu eserlerde cümleler iç içe geçmiştir. Kurallı cümle yapısıyla başlayan paragraf, giderek bozulan bir cümle yapısıyla son bulmaktadır. Bu durum her iki eserinde de mevcuttur.

“Kapsın kapsın iyi olur, diye bağırınca öbür tavuklar kararlılığımı yavaş yavaş yitiriyorum yazdığın her kelime ilerde aleyhine delil olarak kullanılabilir demek ister gibi bakıyor Süheyla yüreğimdeki hayvan sevgisini azaltıyor bu bakışlar o arada Ali geldi

ALİ Süheyla’ya doğru

Ah! Şahane görünüyorsun Süheyla

ALİ küçük bir an için bana bakar

N’aber”

8. İncelediğimiz metinlerde fiil çekimlerinde en çok kullanılan kip ekinin geniş zaman kipi (-r) olduğunu görmekteyiz. Cümlelerde geniş zamanın kullanılması, anlam çeşitliliğini sağlamaktadır.

“ Geniş zaman ile ilgili Fikriye Yılmazoğlu tarafından 2013 yılında yazılan makalede Türkiye Türkçesinde geniş zamanı ifade etmek amacıyla kullanılan “-Ar, -Ir, -r” ekleri ve bu eklerin olumsuz ya da soru cümlelerinde kullanımları, temel işlevleri olan geniş bir zamanı ifade etme anlamlarının yanında cümle içerisinde farklı anlamlarda da kullanıldığı, söz konusu ekin farklı anlamlarda kullanılmasında çeşitli dil bilgisi işaretleyicileri (zarflar vs. gibi) ya da tonlama ve vurgu gibi unsurların da etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.”(Demirci ve Kırmıt, 2016: 51)

“ Kral Baal elini uzatır ve Kırıl Nahar'ı ayağa kaldırır. Yukarı Mısır tanrıçası dişi akbaba gelir, oldukça eski tıp yöntemleriyle Kırıl Nahar'ı iyileştirir.”(PBKS: 81)

“ Savaşanlarda savaşmayı bırakırlar, çember daraltan bir halka gibi, her iki ordu ketleme tepkisi göstererek donakalır.” (PBKS: 80)

9. “ Postmodern bir kız sevdim” adlı eserde “ Evet, şair efendi, o genç kız...” cümlesi 120 farklı şekilde yazılmıştır. Bu durumu permütasyonla izah edilmiş ve edebiyatın permütasyonla ilgisi olmadığı da açıklanmıştır.

Yukarıda verdiğimiz cümlede her sözcüğü bir rakamla eşleştirmiştir. “ Evet 1, şair 2, efendi 3, o 4, genç 5, kız 6” ve “ 1*2*3*4*5 eşittir 120” Bu kelimelerin 120 değişik sıralanış biçimini alt alta yazmaya karar verdi” şeklinde açıklama yapmıştır. (s. 28,29,30,31)

01 (a ,b ,c, d, ,e) Gençkız Gençkız Gençkız Gençkız Gençkız (s.28)

18 (c, a, e, d, b) Efendi Evet Gençkız O Şair (s.29)

55 (e, a, c, d, b) Gençkız Evet Efendi O Şair (s.30)

92 (e, a, b, d, c) Gençkız Evet Şair O Efendi (s.31)

10. Yazar aşkın ömrünü altmış saniyeye sığdırmıştır. Bir dakikanın bütün saniyelerini sıralamıştır. “1,2,3,4,5,6,7.....”(PBKS: 39)

11. Yazar, “ Postmodern bir kız sevdim” adlı romanda 109 – 112 sayfaları arasında romanın anlatımı devam ederken anlatım akışı kesilerek “ İsim Taarruzunda İsalet Eden Bombalar ” başlığı altında birçok insan, nesne,ülke, kavram ,eser, sanatçı vs. adları yazmıştır.

Ayrıca yazar, bazen romanın akışını kesip ünlü bir şairin şiirini paylaşır ve şiiri şekil, fonetik, semantik açılardan incelemeye başlar.(PBKS: 54) Bu durum söz dizimi açısından anlamsal kopukluğa neden olmaktadır.

“ İsim Taarruzunda İsabet Eden Bombalar

Kerime Nadir, Nadir Nadi, Yaşar Nabi...Cumartesi, Asi Gençlik...”

12. Yazar, romanın bazı bölümlerinde akışı keser ve romanın mesajlarını sıralamaya başlar. (PBKS: 58-59)

Romanın herhangi bir yerinde anlatılan konuyla ilgili anlam ilişkisi olmayan kesik bir gazete haberi verilir.(UL: 101)

13. Postmodern romanlarda görülen metinlerarasılık ve kopuklu söz dizimi romanda bilinç akımı tekniğinin kullanıldığı bir göstergesidir. Tamamlanmayan, eksiltili ifadelerin modern insanın bilişsel karmaşasını yansıttığı söylenebilir. Bu durum postmodernist akımın söz dizimi üzerindeki bilinçli tavrını ortaya koymaktadır.

14. Bir sözcüğü yatay, dikey ve çeşitli şekillerde yazılması da postmodern edebiyatın yansımasıdır. Söz dizimsel olarak farklı bir yaklaşımın etkisini göstermektedir. (PBKS: 144)

bal

bal

bal bal BaL BaL baL

bal

bal

bal

bal

15. İncelediğimiz metinlerde paragraf düzeni karmaşıktır. Paragraf geçişleri hem şekilsel hem de semantik açıdan karmaşık ve dağınıktır. Her iki durumda da belirli bir çizgiden söz edilemez.

16.“*Bu tür metinlerde dil, bir iletişim aracı olmaktan çok “amaç” olarak ele alınmıştır. Nesnelere, nesnelere arasındaki ilişkileri, özne nesne arasındaki bağı kuran ve betimleyen bir anlatı aracıdır. Çok renkli tabloları şiirsel bir edayla resmeden niteliğe sahiptir. Postmodern anlatılarda anlatım teknikleri çeşitlenmiştir.*” (İşıksalan, 2007: 437)

Modernist eserlerde sergilenen dilden farklı bir dil ve üslup kullanıldığını net bir şekilde ifade edebiliriz. Eserlerde yer yer semantik açıdan belirsizliğin arttığını söylemek mümkündür.

“ **Disko**

Artist - pist

Kemik frekansı

Kemikte elektronik

Kemikte rap

Kemik kemiğe rap” (s.91)

17. Bağdaşımalar, benzetmeler, arka arkaya gelen, birbirinden tamamen bağımsız cümleler metnin imgeli üslubunu kuvvetlendirmiştir.

“Zühre büyük bir çölde, kayıp bir kentte, tek başına yaşamaktadır. Yanına erkek yaklaştırmaz. Erkekler hayvanlardır bilirsiniz. Zühre kendi kendini dölleyerek doğum yapabilen tek kadın olduğundan kentin ermişi, büyücüsü ilan edilmiştir. Zühre bütün gününü tarot kartlarıyla fal açarak geçirir. Ekibimiz Tahir'i aramaya çıkar. Anadolu karış karış gezilir. Tahirsiz bir Zühre filmi herkesi sıkılmaktadır. Derken bizi gazeteci dostum Ahmet Cemil kurtarır. Bir marangoz ararken Tahir'in marangozhanesine girer, Tahir'i görür görmez tanır, hemen ona durumu açar. Tahir ilgisiz davranır. 'Biz Zühre'yle yıllar önce ayrıldık kendi kendimizi dölleyerek çoğaltıyoruz.” (PBKS: 31-32)

18. Her iki eserde de kesik cümlelerin kullanımı geniş yer tutmaktadır. Postmodern romanlarda mizahı canlı tutmak amacıyla kesik cümle örnekleri çok görülmektedir. Yükleme tamamlanmış kurallı cümle geleneği yerine, postmodern romanlarda görüldüğü gibi kesik cümleler tercih edilmekte ve ironik söylemin zihinde tamamlanma işlemi okuyucuya bırakılmaktadır.

“Kesik tümce söze duyusallık kazandırır, imgelem gücümüzü çalıştırır. Kesilen tümcenin eksik bırakılan ögenin anlamını imgelem gücümüzle tamamlarız. Yüklemin bulunmayışı, tümceyi anlamsız bırakmaz, tersine, anlamı daha etkili kılar.” (Dizdaroğlu,1976,s.274)

- “ Küstah diri...”(PBKS: 19)
- “ –toz bulutu...vın...” (UL: .94)
- “ – birkaç çocuk...” (UL: 93)
- “ -sıraya bol gelen...”(UL: 79)
- “-sırada gevşeyen...” (UL: 79)
- “ ...leylekler, kabartmalar, dizgiciler, kitap fuarları, balıklar, kaplumbağalar ve mektuplar...” (UL: 109)
- “ büyük gürültü...” (UL: 109)
- “ Pis Fm, sadece pisliğin simgesi.” (UL: 10)
- “- evet her şeye..”(UL: 87)
- “- hepimizin tek tek ceplerinden mi..” (UL: 86)
- “ işte böyle...” (PBKS: 65)
- “ ...söylem gibi, söylenim gibi...”(PBKS: 74)
- “ ...ruhsal enerjin de kadınsı oldukça...” (PBKS: 77)
- “ ...nesi eksik, bence yaşam...” (PBKS: 99)

19. Yazar, her iki eserinde ünlem grubunu çok kullanmıştır. Söz dizimi açısından cümle kuruluşuna katılmayan bu kelime grubu (Karahan, 2017: 71)

yazarın ironik tutumunu kuvvetlendirmiştir.

- “ **Ah o genç kız!**” (PBKS: 27)
- “ **Ah!** Tahir ile Zühre için...”(PBKS: 43)
- “Tahir, “**Ah! Kadınlar!** Aynısınız.” sandalyesinde kaykılarak, **ah! diyaloglar!** aynısınız.” (PBKS: 45)
- “Oysa mesele aşktı be!**Ah! Ah!** “(PBKS: 63)
- “Şair Süleyman, **canım sevgilim!** “(PBKS: 65)
- “Süheyla, **canım benim!** “(PBKS: 76)
- “Açıklama: **Ey kalem!** “(PBKS: 103)
- “ **Ah!** Şahane görünüyorsun Süheyla.” (PBKS: 114)

Sonuç

Postmodernizm, akım olarak dünya edebiyatında bilimsel bir söylem oluşturamamıştır. Postmodern romanların inceleme teknikleri edebiyat dünyasında çalışılmamış bir alandır. Bu nedenle postmodernizm ile ilgili çalışmalar modern edebi metotlarla araştırmalarda kullanılmaktadır. Bu çalışmada postmodernizmin kısıtlı akademik araştırmalarıyla metinlerimizi değerlendirmeye çalıştık. Postmodernizm ideoloji, kuralcılıktan çok insanoğlunun dünya karşısındaki tutumuyla ilgilenir. Geleneği yıkma bu akımın amacını oluşturmuş gibidir. Bu söylemler ışığında söz diziminin de sınırlarını aşmayarak bazı sorulara cevap bulmaya çalıştık.

“Postmodern bir kız sevdim ve Ur Lokantası” adlı eserlerinde postmodern romanın gerektirdiği bütün farklılaşmalar ve kopuşlar ortaya konmuştur. Yer yer yapı bakımından geleneksel yapı dışında farklı cümleler olmasına karşın Süreyya Evren’in dili gramer açısından Türkçenin kurallarını yansıtmaktadır. Romanları, kişilerin eylemleri üzerine kurulmuştur. Cümleleri, sıralı, uzun cümlelerin kullanımına dair iyi örneklerdir. Birinci romanda (Ur Lokantası) cümleler hayli kısa ve düzensiz bir yapı ortaya koyarken, sonraki eserde (Postmodern Bir Kız Sevdim) cümleler giderek uzamaya başlamış; daha düzenli, sistemli, kurallı bir cümle yapısı ortaya konmuştur.

Romanlarında kullanılan uzun sıralı cümleler, basit cümlelerin virgül, noktalı virgül veya bağlaçlarla birbirine bağlanmasından meydana gelmektedir. Romanlarda Türkçe çok etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bu etkili dil yüklemlemlerle sağlanmıştır. Zarf tümleçleri de romanlarda sık tekrar edilen bir diğer öge olmuştur. Ayrıca romanlarında masalımsı bir hava olmasına rağmen cümleler realist, güncel bir atmosfer biçiminde kullanılmıştır. İlk bakışta fark edilemese de dikkatli incelendiğinde ifadelerin derin, yoğun söylemleri temsil ettiğini görmek mümkündür. Bu durum, yazarın üslup kaygısının olmadığı eserlerinde açık bir şekilde kendini hissettirir. Bu kaygının olmaması tamamen

üslup ve söz diziminin bozulmasına neden olmamıştır. İncelenen eserlerinin bir bölümü günlük bir bölümünün hatıra gibi edebi türleri çağrıştırmaları yazarın postmodern tekniğinin belirli bir edebi türün kriterlerine bağlı kalmaması anlayışını kuvvetlendirmiştir.

Bu çalışmada postmodern romanlarda görülen modern akımdan farklı söz dizimsel kullanımlar, incelenen eserlerden yola çıkılarak tespit edilmiş ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmamın bu anlamda alana katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Kısaltmalar

PBKS: Postmodern Bir Kız Sevdim

UL: Ur Lokantası

vb.: Ve benzeri

Kaynakça

- Demirci, M. ve Kırmıt, D. (2016). Tarihi Türk Lehçelerinde Ve Türkiye Türkçesinde Geniş Zaman Üzerine Bir İnceleme, *Route Educational and Social Science Journal*, 3 (3), 51-85.
- Demirtaş, M., (2015). *Postyapısalcı Edebiyat Kuramı*. İstanbul: Otonom Yayıncılık
- Dizdaroğlu, H. (1976). *Tümcebilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ecevit, Y. (2016). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Emre, İ. (2006). *Postmodernizm ve Edebiyat*. Ankara: Anı Yayınları.
- Evren, S. (1993). *Postmodern Bir Kız Sevdim*. İstanbul: Mitos Yayınları.
- Evren, S. (1999). *Ur Lokantası*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- İşıksalan, N. (2007). Postmodern Öğreti ve Bir Postmodern Roman Çözümlemesi: Kara Kitap/Orhan Pamuk, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 419-466.
- Karahan, L. (2017). *Türkçede Söz Dizimi*. 24. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koçakoğlu, B. (2010). *Postmodernizm Sorunsalı ve Türk Anlatısında Geleneksel Tahkiyenin İzleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Murphy, J. (2000). *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri*. (Çev. H. Arslan), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Özot, G. S. (2014, İlkbahar). Postmodern Roman: Kurgu, Dil ve Kişiler Kadrosu, *Turkish Studies*, 9 (6), 973-987.
- Rosenau, P. M. (1992). *Postmodernizm ve Toplum Bilimleri*. (çev. T. Birkan), İstanbul: Ark Yayınları.
- Uçan, H. (2008). J. Derrida ve Dil Bağlamında Postmodernizm, *Hece Dergisi*, “Düşüncede, Edebiyatta, Sanatta Postmodernizm Özel Sayısı”, (477), Ankara.

YEREL GAZETELERDE MUHTEVA: MARDİN VİLAYET GAZETESİ 15. SAYI ÖRNEĞİ

CONTENT IN LOCAL NEWSPAPERS:
EXAMPLE OF THE 15TH ISSUE OF THE MARDİN PROVINCIAL NEWSPAPER

Adnan OKTAY*
Hatice UZUNKAYA**

Özet

Basın-yayın faaliyetleri, Cumhuriyet'e kadar istenilen düzeyde gelişme gösterememiştir. Cumhuriyet sonrasında birçok ilde devlet eliyle vilayet matbaaları kurulmuştur. Matbaanın illerde kurulmasıyla birlikte vilayet gazetelerinin yayınlanması kolaylaşmış, zamanla yerel basın çalışmaları da güçlenmiştir. Yerel basın organları bulunduğu yörenin sorunlarını dile getirmiş, halkı çeşitli yönlerden aydınlatma görevini üstlenmiştir. Bu tür çalışmalarda ilgili dönemdeki toplumun sosyal, siyasi, ekonomik gelişmeleriyle kültürel faaliyetleri yakından incelenmiştir. Bu yönüyle özellikle taşra basını, sosyal araştırmalarda vazgeçilmez temel kaynaklardan biri olarak değerlendirilmektedir. Kent yaşantısından askeri gelişmelere, bilimsel çalışmalardan haşeratla mücadeleye, mahkeme ilanlarından kan davalarına kadar birçok husus hakkında gazetelerden bilgi elde etmek mümkündür. Bu yönüyle gazeteler birer tarihî belge niteliğine sahiptir.

Yapılan araştırmada 1927-1933 yılları arasında yayınlanmış olan Mardin Vilayet Gazetesinin 15. ve 47. sayıları orijinal nüshalarıyla birlikte tespit edilmiştir. Bu çalışmada Mardin Vilayet Gazetesinin 15. sayısının muhteva incelemesi yapılarak gazetesinin tanıtılması amaçlanmıştır. Arap harfleriyle yayınlanmış olan bu sayının transkripsiyonlu metni makalenin sonunda verilmiştir. Gazetenin bu sayısı muhteva açısından incelenerek ait olduğu döneme ayna tutulmaya çalışılmıştır. Ele alınan Mardin Vilayet Gazetesinin 15. sayısında toplumsal olaylardan şehrin sosyo-kültürel yapısına kadar birçok konuyla ilgili bilgi elde etmek mümkündür. Çalışma yapılırken karşılaştırma, analiz ve transkripsiyonlu metin okuma yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mardin, basın-yayın, matbaa, Vilayet Gazetesi, muhteva.

* Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: adnanoktay3@hotmail.com; ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-4196-3842>.

** Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, e-posta: haticeuzunkaya3@gmail.com ; ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-9712-2124>.

Abstract

Pressactivities could not develop at the desired level until the Republic. After the Republic, provincial printing houses were established in many provinces by the state. With the establishment of the printing house in the provinces, the publication of the provincial newspapers became easier, and the work of the local press became stronger in time. Local media organs have expressed the problems of the region where they are located and undertook the task of informing the public from various aspects. In such studies, the social, political, economic developments and cultural activities of the society in the relevant period were closely examined. In this respect, especially the provincial press is considered as one of the essentialbasic resources in social research. Newspapers provide information on many issues from urban life to military developments, from scientific studies to insect control, from court notices to blood feuds. In this respect, newspapers are as historical documents.

In the research, the 15th and 47th issues of the Mardin Provincial Newspaper, which continued its publication life between 1927 and 1933, were determined together with their original copies. In this study, it is aimed to introduce the newspaper by examining the content of the 15th issue of the Mardin Province Newspaper. The transcribed text of this issue, which was published in Arabic letters, is given at the end of the article. In addition, this issue of the newspaper was examined in terms of content and the period it belonged to was tried to be explained. In the 15th issue of the Mardin Provincial Newspaper, it is possible to obtain information on many subjects from social events to the socio-cultural structure of the city. During the study comparison, analysis and transcription text reading methods were used.

Keywords: Mardin, press, printing, Provincial Newspaper, content.

Giriş

“Muhteva, bir şeyi tutmak, içinde bulundurmak, içerik” anlamlarına gelmektedir. TDK sözlüğü içerik için “sözlü veya yazılı anlatımda verilmek istenen öz, düşünce, duygu ve imgelerin bütünü” anlamını vermiştir. Buna göre muhteva bir metnin özünü, metinde verilmek istenen düşünceyi ve metindeki imgelerinin bütünü kapsamaktadır. Bugün özellikle edebiyat sahasında yapılan eser incelemelerinde metnin şekil, üslup, muhteva, dil ve imlâ açısından incelemesi yapılmaktadır. Böylece temelde metnin çok yönlü olarak anlaşılması, günümüze aktarılması, okuyucunun anlayacağı bir seviyeye getirilmesi hedeflenmektedir. Eser incelemelerinde muhtevaya yer verilmesinin sebepleri arasında metnin eski olması, dilinin arkaik kelimeler içermesi, dilin ve sosyal hayatın ciddi kültürel değişimler geçirmesi, metnin spesifik bir konudan ya da alandan bahsetmesi gibi sebepler sayılabilir.

Eski dönemlerde yazılmış olan eserler, tarihî belge niteliğindeki vesikalar, eski Türk diliyle yazılmış eserler yanında Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış Arap harfli metinler, muhteva incelemesinin yapılması için kıymete haiz belgelerdir. Türk edebiyatının klasiklerinden olan *Orhun Abideleri*’nden *Dîvânü Lügâti’t-Türk’e*, *Kutadgu Bilig*’den Mevlânâ’nın *Mesnevi*’sine, Nâbî’nin *Münşeât*’ından Şeyh Gâlib’in *Hüsn ü Aşk*’ına kadar birçok eserin muhteva incelemesi yapılmış, böylece metnin içeriğinin günümüz okuyucusu için daha anlaşılır hâle getirilmesi için çaba sarf edilmiştir.

Eski bir eserin muhteva incelemesinin yapılması, sadece edebî

metinlerle sınırlı değildir. Özellikle tarihî metinler başta olmak üzere bahsedilen sebeplerden ötürü coğrafya, tıp, hendese gibi alanlarda yazılmış eserlerin de muhteva incelemesi yapılmıştır. Bunlar arasında Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinden Kâtip Çelebi'nin *Kitâb-ı Cihânnümâ*'sına, *Târîh-i Nâimâ*'dan vakanâmelere kadar birçok eserin çeşitli açılardan incelemesi yapılmıştır. Muhteva incelemeleri yapılarak bu tür eserlerin en doğru şekilde anlaşılması sağlanmıştır. Muhteva ile ilgili yapılan bütün çalışmalar ciddi bir literatürel hacme sahiptir.

Muhteva incelemesi yapılan eserlerden bahsederken gazetelerden de burada bahsetmek gerekir. Özellikle ilk dönem gazetelerinden *Takvîm-i Vakâyi*, *Cerîde-i Havâdis*, *Tercümân-ı Ahvâl* ve *Tasvîr-i Efkâr* gibi gazeteler hem Osmanlı'daki Türkçe gazeteciliğin hem de Türk basın tarihinin önemli yayınları arasında yer almaktadır. Bu gazetelerden başka her ne kadar ilk yıllarda az olsa da özellikle 1895-1915 yılları arasında irili ufaklı birçok dergi/mecmua niteliğindeki gazetenin çıkarıldığı bilinmektedir. Şüphesiz bunda bir taraftan II. Abdülhamit döneminin istibdad devri olarak anılan kaotik yılların ardından gelen II. Meşrutiyet'le özdeşleşen özgürlük denemesinin verdiği alışılmadık rahatlığın etkisi büyüktür. Özellikle II. Meşrutiyet'ten sonraki serbestlik döneminde 200'den fazla gazetenin yayınlandığı tespit edilmiştir (Oktay, 2018: 9).

Makalenin merkezinde yer alan basın, ilk önce sadece gazete ve dergileri içermektedirken zamanla belirli bir zaman diliminde basılan, her çeşit haber ve fikri topluma ulaştıran birbirinden farklı yayın faaliyetleri olarak tanımlanmıştır¹. Başlangıçtan günümüze kadar basın toplumlara aydınlatma, olup bitenden haberdar etme işlevini görmüştür. İnsanlar çevresindeki ve dünyadaki olay ve gelişmelerden haberdar olmak, olup biteni anlamak, anlamlandırmak ve aktarmak ihtiyacı hissetmiştir. Bu minvalde özellikle Cumhuriyet'ten sonra yaygınlaşan matbaalarla yerel basın faaliyetleri hız kazanmış ve halkın toplumsal, siyasi, ekonomik gelişmelerden hızlı ve kesintisiz bir şekilde haberdar olması sağlanmıştır.

Sürelî yayınlar bir taraftan toplumun siyasi ve sosyal yapısından etkilenmiş öte taraftan da toplumu etkileme misyonu edinmiştir. Hâliyle geçmiş dönemin günlük yaşantısına; toplumu etkileyen sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik olayların izlerine sürelî yayınlar özelinde gazeteler vasıtasıyla ulaşabilir. Öyleyse enformasyon ihtiyacının giderilmesi amacıyla girilen faaliyetler sonucunda gazetecilik başta olmak üzere basın-yayın faaliyetleri ortaya çıkmıştır denilebilir. Basın-yayın faaliyetlerinin gazetecilikten farklı olarak çok yakından ilişkili olduğu bir diğer önemli bir alan da matbaacılıktır.

¹ Güneş, Firdevs, (1990). Basın Yoluyla Halk Eğitimi, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, S. 2, s. 103-112.

1. Osmanlı'da Matbaacılık

Sert bir basmakalıp izinin genellikle kâğıt gibi yumuşak maddeler üzerine basılması yani tab' edilmesi işlemine matbaacılık denilmektedir. Osmanlı'da ilk matbaa İbrahim Müteferrika ile Said Mehmed Efendi tarafından 1726 yılında Sultan III. Ahmet'in fermanıyla kurulmuştur. Kurucusunun adı ile anılan Müteferrika Matbaası'nda, 1745 yılından İbrahim Müteferrika'nın ölümüne kadar çoğu tarih, coğrafya, gramer ve lügat türünde olmak üzere toplam on yedi kitap basılmıştır. İlk yıllarda matbaalarda siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm gibi dinî eserlerin basılmasına izin verilmemiştir.

Müteferrika Matbaası'nda kullanılan harfler yaklaşık olarak günümüzün 18 punto harf büyüklüğüne tekabül etmektedir. Said Mehmed Efendi ile İbrahim Müteferrika, İstanbul'da Sultan Selim semtinde İbrahim Müteferrika'nın evinde kurdukları ilk matbaayı "Dârü't-Tıbaati'l-Âmire" adıyla faaliyete geçirmişlerdir. Bu matbaayı 1795'te kurulan "Mühendishane Matbaası" ile 1802'de kurulan "Üsküdar Matbaası" takip etmiştir. Bir diğer önemli matbaa da Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın 1822 yılında Kahire'de kurduğu "Bulak Matbaası"dır." Özellikle II. Mahmut zamanında da baskı işlerine önem verilmiştir. 1831 yılında Üsküdar'da açılan basımevi, padişahın emri ile Beyazıt'taki Kaptan Paşa Hamamına nakledilmiş, bu matbaanın bitişiğinde "Takvîm-i Vakâyi"ni basmak için "Takvimhâne-i Âmire" basımevi kurulmuştur.

Matbaacılığın gelişmesinde basın ve yayın alanındaki gelişmelerin büyük katkısı olmuştur. Basının gelişmesi ile birlikte birçok matbaa kurulmuş, yerel basının faaliyet göstermesi ve her vilayette matbaa kurulması matbaacılığın yaygınlaşmasını ve gelişmesini sağlamıştır.

2. Osmanlı'da Basın

Osmanlı döneminde matbaa 1726 yılında kurulmasına rağmen Osmanlı'da ilk gazete 1831 yılında II. Mahmut tarafından çıkarılan "Takvîm-i Vakâyi" adlı gazetedir. İzmir ve İstanbul'da Fransız ağırlıklı gazeteler, Osmanlı'nın bir eyaleti olan Mısır'da iki ayrı gazete çıkarılmışsa da *Takvîm-i Vakâyi*'nin İstanbul'da Türkçe olarak basılması ona ilk Osmanlı gazetesi olma özelliğini kazandırmıştır. Bu gelişmeyle birlikte Osmanlı Devleti'nde gazetecilik resmen başlamıştır. *Takvîm-i Vakâyi* devlet eliyle ve devlet matbaasında haftalık olarak yayın hayatına başlamıştır. *Takvîm-i Vakâyi* devlet tarafından yapılan reformları halka bildirmek, bu reformları

² Beydilli, İstanbul'da kurulan ilk matbaanın 1492 yılında Yahudi iki kardeş tarafından kurulduğunu belirtmiştir. Detaylı bilgi için bk. Beydilli, Kemal, (2003). "Matbaa", *TDVİA*, Ankara, C. 28, s. 406-407.

³ İbrahimov, Osman, (2016). Osmanlı Devleti'nde İlk Basın Yayın Faaliyetleri ve Tuna Gazetesi, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars, S. 5, s. 82-94.

halka benimsetmek ve halkı bilgilendirmek amacıyla kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin birçok farklı etnik kökene sahip olan tebaası için gazete çok dilli (Arapça, Farsça, Fransızca, Ermenice, Rumca) olarak basılmış, böylece bütün Osmanlı halkı gelişmelerden gazete vasıtasıyla haberdar olmuştur. Dönemin bir diğer basın-yayın faaliyeti de William Churchill tarafından çıkarılan yarı resmî gazete olan 1840 tarihli *Cerîde-i Havâdis*'tir. 1860 tarihi ise Osmanlı gazeteciliği için bir dönüm noktası olmuştur. Âgâh Efendi ve Şinâsî tarafından çıkarılan *Tercümân-ı Ahvâl* özel teşebbüsle çıkarılan ilk gazetedir. Bu tarih itibari ile basın- yayın faaliyetleri ile gazetecilik, devlet tekelinden çıkarak özelleşmiş 1862'de Şinasi tarafından kurulan *Tasvîr-i Efkâr* ile güçlenerek gelişmiştir. Osmanlı basın hayatı yeni çıkan gazeteler aracılığıyla her geçen gün çeşitlenerek gelişmiş ve bu durum birçok fikrin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ülke genelinde gazeteciliğin gelişmesiyle birlikte taşra ile merkez arasında haberleşmeyi sağlamak amacıyla devletin kurduğu vilayet matbaaları da faaliyete girmiş ve bu matbaalarda "Vilayet Gazeteleri" çıkarılmaya başlanmıştır. Bu matbaalarda devlet eliyle çıkarılan gazeteler daha sonra çeşitli sebeplerden dolayı özelleştirilerek yayın hayatına devam etmiştir⁴.

3. Vilayet Gazeteleri

Tanzimat'ın ilanından sonra mahallî idarelerle ilgili ilk düzenleme Sultan I. Abdülaziz döneminde 7 Kasım 1874 tarihinde çıkarılan nizamnâme ile yapılmıştır. Bu nizamnâme ile eyalet sistemi kaldırarak vilayet sisteminin temeli atılmıştır. Tanzimat Döneminde vilayetlerin oluşturulması sürecinde kültürel alanda yapılan en önemli yenilik her vilayete bir matbaanın kurulmasıdır. Vilayet matbaa ve gazeteleri, resmî bildirimleri duyurmakla birlikte yerel idarenin uygulamalarını da desteklemiştir. Vilayet matbaalarının kurulması bölge gazeteciliğinin doğmasını sağlamış, yönetici ve halk arasında iletişim kuran bir bağ olmuştur⁵.

Vilayet gazetelerinin muhtevası genellikle yasalar, yönetmelikler, resmî atamalar, iktisadi faaliyetler gibi resmî haberler çerçevesinde olmuştur. Bununla birlikte edebî yazılar ve tarihî olaylara da içerikte yer verilmeye çalışılmıştır. Vilayet gazetelerinde sağlık, kadın hakları, çalışkanlık, ulusal dayanışma gibi konularda bilinç kazandırmaya yönelik yazı ve haberlerin de yer aldığı görülmüştür. Bu bakımdan vilayet gazeteleri toplumu birçok yönden aydınlatma, halkı bilgilendirme gibi amaçlara hizmet etmiştir.

Vilayet gazeteleri, genellikle haftalık olarak 2 veya 4 sayfa olarak 500

⁴ Benek, M. Nazım, (2016). Osmanlı'da Basının Doğuşu ve II. Meşrutiyet'e Kadarki Gelişimi, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Siirt, C. 4, S. 6-7, s. 27-39.

Arap harfli Osmanlı dönemi gazeteleriyle ilgili olarak ayrıca bk. URL-1: Yazar Yok, (t.y.) *Osmanlıca Gazeteler*, <http://www.osmanlicagazeteler.org> adresinden 30 Ağustos 2021 tarihinde alınmıştır.

⁵ İbrahimov, Osman, (2016). Osmanlı Devleti'nde İlk Basın Yayın Faaliyetleri ve Tuna Gazetesi, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars, S. 5, s. 82-94.

civarında tirajı bulunan ve görsel malzeme kullanılmadan basılan gazetelerdir. Vilayet gazetelerinin bir kısmı kısa ömürlü olurken bir kısmı da Cumhuriyet sonrasına kadar varlığını sürdürmüştür. Cumhuriyet'in ilanından sonra vilayet gazeteleri, matbaaların satılması kararıyla birlikte özelleştirilmişlerdir. Bu gazetelerin en önemli özelliği, Anadolu'da yerel gazetecilik kültürünü oluşturup bu tür faaliyetlerin yaygınlaşmasını sağlamış olmalarıdır. Özelleştirilen vilayet gazete ve matbaalarının etkisiyle yerel gazetecilik faaliyetleri hız kazanarak gelişmiştir⁶.

4. Mardin Basını ve Vilayet Gazetesi

Cumhuriyet Dönemi'nden önce Mardin'de basın-yayın çalışmaları Süryaniler tarafından yapılmıştır. Bu çalışmaların temelinde matbaa kullanımının büyük etkisi olmuştur. Mardin'de ilk matbaa-basın makinesi 1845 yılında Süryani Kadim Patriği II. Yakup tarafından getirilen küçük bir makineden ibarettir. Böylece 1845 yılından itibaren Mardin basınında ilk adım atılmıştır. 1872 yılında Patrik IV. Bıtrıs tarafından Londra'dan getirilen makine ile iki büyük matbaa, Deyrülzafaran Manastırı'nda kurulmuştur. İlk etapta Mardin şehrinin basın ihtiyacı bu matbaa ile giderilmiştir. *Hikmet* adlı dergi, Metropolitliğin ilk aylık dergisi olarak bu matbaada basılmıştır. M. H. Dolapönü, 1950 yılında bu iki matbaa makinesini Deyrülzafaran Manastırı'ndan şehir merkezine taşımıştır. Deyrülzafaran Manastırı'nda kullanılan bu iki matbaa, şehrin ilk matbaaları olmuştur. Öte yandan 1926-1927 yılında Mümin Bey tarafından Mardin'e üçüncü matbaa makinesi getirilmiştir. Bu makine daha sonraki yıllarda Mehmet Siret Bayar'a devredilmiştir (Dolapönü, 1972:195).

Cumhuriyet Dönemi'nde baş gösteren ekonomik sıkıntılarla teknolojik yetersizlikler basın-yayın faaliyetlerinin geç başlamasına sebep olmuş, bundan dolayı basın-yayın faaliyetlerinin gelişimi olumsuz etkilenmiştir. Öyle ki, Türkiye'de çıkan ulusal gazeteler ancak birkaç gün sonra gecikmeli olarak Mardin'e ulaştırılabilmıştır. Gazetelerin Mardin'e geç ulaşması gazete içeriğinin güncelliğini yitirmesine sebep olmuş, bu da şehrin yerel basın ihtiyacını ön plana çıkarmıştır⁷.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Anadolu'nun birçok vilayetinde olduğu gibi Mardin'de de basın-yayın çalışmalarına önem verilmiştir. Bu anlamda 1927 yılında ilk kez Türkçe baskı yapan matbaa Mardin'e getirilerek vilayet matbaası kurulmuştur. 1927 yılında kurulan matbaada ilk sayısı 9 Ocak 1927 tarihinde yayımlanan "Mardin Vilayet Gazetesi" yayın hayatına başlamıştır. Haftalık olarak yayınlanan Vilayet Gazetesi ilk yılında perşembe günleri⁸ daha

⁶ Şeker, Mustafa, (2005). Yerel Gazeteler ve Resmî İlan, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, Konya, S. 1, s. 101-115.

⁷ Fedai, Aysel, (2018). Cumhuriyet Dönemi Mardin Basınından Bir Örnek: Ulus Sesi Gazetesi, *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu: 19-21 Ekim 2016, Elazığ*, Ankara, s. 1902.

⁸ *Mardin Gazetesi*, S. 15, 26 Mayıs 1927.

sonraki yıllarda ise pazartesi günleri çıkarılmıştır⁹. Mardin Vilayet Gazetesi 1930 yılına kadar yayın hayatına devam etmiş, yayın hayatına verimli bir şekilde devam edemeyen gazetenin kaderi, gazete ve matbaa müdürlüğüne Siret Bayar'ın getirilmesiyle değişmiştir¹⁰. Fakat bu da gazeteyi özellikle içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan kurtaramamıştır. Kısıtlı imkânlar sebebiyle yayın hayatına devam edemeyen gazete matbaası 1933'te vilayet matbaalarının birçoğunun satılmasının kararlaştırılmasıyla özelleştirilmiştir. Bu özelleştirme sürecinde Müdür Siret Bayar tarafından Mardin Matbaası ve Vilayet Gazetesi satın alınmış, "Ulus Gazetesi" adıyla neşredilerek yayın hayatına devam etmiştir¹¹.

4.1. Vilayet Gazetesinin Kimlik ve Yayın Bilgileri

Tanzimat'tan sonra mahallî idare kanununda yapılan değişikliklerle her vilayette bir matbaanın kurulmasına karar verilmiştir. Valiliklere bağlı olarak kurulan bu matbaalarda şehrin kırtasiye ihtiyaçlarına ilaveten takvimler, salnameler ve bilimsel eserler de basılmıştır. Böylece Anadolu'da birçok il merkezinde resmî vilayet gazetelerinin yayınlanması için zemin oluşmuştur (Haykır, Yavuz-Handan, 2014: 1165).

Cumhuriyet döneminde Mardin'de ilk gazete, 9 Ocak 1927 tarihli ilk sayısıyla yayın hayatına başlayan haftalık Mardin Vilayet Gazetesidir. Yapılan araştırmada bütün çaba ve arayışlara rağmen Mardin Vilayet Gazetesinin sadece iki sayısına ulaşılabilmektedir¹². Bunlardan biri Milli Kütüphanede diğeri de Hakkı Tarık Us Koleksiyonundakıyıtli olan sayılardır. Mardin Vilayet Gazetesinin ulaşılan sayılarının künyeleri şunlardır:

- a. *Mardin Vilayet Gazetesi*, 26 Mayıs 1927, S. 15, Arşiv no: 1979 SÇ 20, Milli Kütüphane, Ankara.
- b. *Mardin Vilayet Gazetesi*, 9 Kânûnusânî 1928, S. 47, Arşiv no: 1439, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Hakkı Tarık Us Kütüphanesi/ Koleksiyonu, İstanbul.

⁹ *Mardin Gazetesi*, S. 47, 9 Kânûnusânî 1928.

¹⁰ Fedai, Aysel, (2018). Cumhuriyet Dönemi Mardin Basınından Bir Örnek: Ulus Sesi Gazetesi, *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu: 19-21 Ekim 2016, Elazığ*, Ankara, s. 1902.

¹¹ Haykır, Yavuz, (2011). Cumhuriyet Dönemi Taşra Basınından Bir Örnek: Midyat Gazetesi, *Uluslararası Midyat Sempozyumu: 7-9 Ekim 2011, Midyat-Mardin*, s. 198.

¹² Bu çalışmaya konu olan gazetenin bütün sayılarına ulaşmak için uzun süren detaylı bir araştırma yapılmıştır. Bu amaçla çok sayıda kuruluş ve kişiyle iletişime geçilip görüşmeler yapılmıştır. Araştırmaya öncelikle Mardin il ve ilçelerinden başlanarak Diyarbakır, Ankara, İstanbul gibi illerle devam edilerek araştırma derinleştirilmiştir. Resmî ve özel kurumların yanında yayıncılık faaliyetleriyle işgal eden bazı şahıslarla da görüşülmüştür. Bunlar arasında Atatürk Kitaplığı, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi (Osmanlıca Arşiv), Deyrulzafaran Manastırı Arşivi, Diyarbakır İl Kütüphanesi, Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eserler Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us Katalogu, Mardin Artuklu Üniversitesi Kütüphanesi, Mardin İl Halk Kütüphanesi, Mardin Valilik Arşivi, Midyat Belediyesi Arşivi, Milli Kütüphane, TBMM Kütüphanesi (Sürelî Yayınlar Arşivi) yer almaktadır. Ayrıca alanla ilgili akademisyen-yazar, yerel gazeteciler, koleksiyonerler, Mardin Süryani Kırklar Kilisesi Papazı Gabriel Akyüz ve bazı siyasilerle görüşülmüştür.

9 Ocak 1927 tarihinde ilk sayısı çıkan ve yayın hayatına 1933 yılına kadar devam eden gazetenin tahmini olarak yayınlanmış 250 sayısından sadece iki sayısına ulaşılabilmesi edebî, tarihî ve kültürel araştırmalarımız açısından büyük bir eksiklik olarak kabul edilmiştir.

4.2. Gazetenin Şekil Özellikleri

Mardin Vilayet Gazetesinin eldeki sayıları iki ve dört sayfadan ibarettir. Bu minvalde elimizdeki iki nüshadan bu çalışmaya konu olan 15. sayı iki sayfa; 47. sayı ise dört sayfadır. Diğer sayılara ulaşamadığı için bu sayıların sayfa sayısı ve diğer hususları hakkında herhangi bir fikir beyan edilmemiştir.

Gazetenin 15. sayısının birinci sayfasında Mardin ismi ortada olacak şekilde yazılmış, sağ tarafında matbaa ve adres bilgileri, sol tarafında ise “Abone Şerâiti” başlığı altında bazı ilkelere yer verilmiştir. Bu ilkelerin altında gazetenin yayın tarihi, günü, fiyatı ve sayısı yazılmıştır. Künyesi simetrik bir şekilde verildikten sonra gazetenin ilk sayfası 5 sütuna ayrılmıştır. İkinci sayfada gazetenin sağ üst tarafında “Sahîfe: 2”, orta kısmında “Resmî Mârdîn”, sol tarafında ise “Sayısı: 15”, sayfa sonunda ise “Mârdîn Vilayet Matba‘ası” yazılmıştır. Bu sayfada yer alan “Ziraat Bankası Müdüriyyetinden” başlığı, sol üst köşeden başlayarak sayfanın yarısını kaplamıştır. Geri kalan kısım ise 5 sütuna ayrılmıştır. Gazete sayfaları resimsizdir. Sayfaların yıpranmış ve yer yer yırtılmış olması okumayı güçleştirmiştir. Gazetenin ilk sayfası ulusal ve yurt içi haberlerine yer verirken ikinci sayfası tamamen şehir haberlerine yer vermiştir.

Bir diğer nüsha olan 47. sayı dört sayfadan ibarettir. Gazete adı, sayısı, yayın tarihi, günü ve fiyatı biçimsel olarak 15. nüshayla aynı özellikleri taşımaktadır. Birinci sayfanın sonunda “Mâ-ba’dı var” yani “Devamı var” yazılarak sayfanın devamının olduğu belirtilmiştir. İkinci, üçüncü ve dördüncü sayfaların başında sayfa numaraları belirtilmiş, dördüncü sayfanın sonunda “Mârdîn Vilayet Matba‘ası” yazılmıştır. Yer yer yıpranmalar gözlenmiş ve özellikle ikinci sayfadaki yazıların silik olması okumayı güçleştirmiştir.

Gazetenin 47. sayısının içeriğine bakıldığında birinci sayfada yeni çıkarılan kanunlardan bahsedilmiştir. İkinci sayfada ise maaş düzenlemelerinden vilayet haberlerine, mevsim özelliklerinden evlenme ve nişan haberlerine kadar vilayete ilgili çeşitli birçok habere yer verilmiştir. Üçüncü sayfada “Gazetemiz” başlığı altında gazetenin ikinci yaşına girdiği haberi verilmiştir. Sayfanın devamında yurt haberleriyle şehir haberlerine karışık bir şekilde yer verilmiştir. Dördüncü sayfada ise Mardin ve kazaları başta olmak üzere Türkiye’nin nüfus bilgileri yanında icra mahkemesi kararlarına yer verilmiştir.

Gazetenin 15.sayısı perşembe günü yayınlanmışken 47. sayısı pazartesi

günü yayınlanmıştır. Gazetenin yayın hayatına başlama tarihi olarak 9 Ocak 1927 tarihi kabul edilirse haftalık yayınlandığı hesap edildiğinde 15. sayının yayınlanmış olduğu tarih olan 26 Mayıs 1927 tarihine kadar toplamda 21 sayının yayınlanmış olması gerekirdi. Ancak 26 Mayıs 1927 tarihinde gazetenin ancak 15. sayısı yayınlanabilmiştir. Bu da gazetenin bazı haftalarda yayınlanmadığını göstermektedir. 6 sayılık bir eksikliğin olması, haftalık olarak yayınlanma iddiasında olan gazetenin çeşitli sebeplerden dolayı yayınlanamadığına işaret etmektedir. Dönemin olumsuz koşullarını da dikkate alarak başta ekonomik sıkıntılar olmak üzere ulaşım, iletişim, haberleşme, yazı eksikliği gibi sebepler, gazetenin yayınlanamamasının temel sebepleri arasında zikredilebilir.

47. sayının 9 Ocak (kânûnusânî) 1928 Pazartesi günü yayınlanmış olması, gazetenin yayın hayatına başladığı ilk tarih olan 9 Ocak (kânûnusânî) 1927 tarihine denk getirilmesiyle ilişkilendirilebilir. Ancak gazetenin 47. sayısında jenerik kısmında yer alan “*Her hafta pazar-irtesi günleri çıkar.*” ibaresi, gazetenin artık pazartesi günü yayınlandığını göstermektedir. Ancak yayın planının ne zamandan beri pazartesi gününe alındığı bilinmemektedir. Bununla beraber 15. sayıdan 47. sayıya kadar sadece bir sayılık bir açığın bulunması, gazetenin bu süre zarfında oldukça istikrarlı bir şekilde yayın hayatına devam ettiğini göstermektedir.

4.3. Gazetenin Amacı ve Muhtevası

Burada incelenen Mardin Vilayet Gazetesinin 15. sayısının birinci sayfasında ulusal ve yurt içi haberlerine, ikinci sayfasında ise şehir haberlerine yer verilmiştir. Yurt içi haberleri içinde özellikle dönemin siyasi ve ekonomik faaliyetleri ön plana çıkarılmıştır. Bununla birlikte sağlık, edebiyat ve yargı haberlerine de yer verildiği görülmüştür. Gazetede yer alan Mardin şehir haberleri arasında daha çok doğum, ölüm, evlenme ve mahkeme kararlarına yer verilmiştir. Gazetenin 15. sayısının detaylı muhteva incelemesi aşağıya çıkarılmıştır:

Gazetenin 15. sayısının jeneriğinde işletmenin Hükümet Konağının yanındaki Vilayet Matbaasından idare edildiği belirtilmiştir. Bir yıllık abonelik ücreti 300 kuruş olan gazete, her hafta perşembe günü yayınlanmaktadır. Gazete resmî Vilayet Gazetesi olup adet fiyatı 5 kuruştur.

4.3.1. Mardin İl Genel Meclisi'nin 14. Oturumu

Birinci sayfanın birinci sütununda Mardin İl Genel Meclisi'nin 14. Oturumunun 31 Ocak 1926 Pazartesi günü saat 15:00'te yapıldığı haberine yer verilmiştir. Meclis başkanlığını Vali Tevfik Hadi Beyefendi yapmıştır. Oturuma Mardin (4), Midyat (3), Savur (3), Derik (2), Gercüş (1), Cizre (1) ve Nusaybin (1) azaları katılmıştır. Buna göre oturuma valiyle beraber toplam

16 kişi katılmış olup üyelerin hepsi erkektir. İlk olarak yoklama yapılmış, Savur azası Emin Bey'in toplantıda olmadığı tespit edilmiş, daha sonra meclis açılmış, önceki meclis zabtı Kâtip Üye Hasan Bey tarafından okunmuş, okunan metin aynen kabul edilmiştir. Daha sonra 1927 yılının bütçesinin giderler kısmının müzakeresine geçilmiştir. Bütçe detayları aşağıdaki gibidir:

4.3.2. Birinci Kısım

Bu başlıkta birinci faslın birinci maddesinin detayları verilmiştir. Buna göre 1928 yılına mahsuben toplanacak olan il genel meclisi üyelerinin yevmiyeleri görüşülmüş ve karara bağlanmıştır. Buna göre mecliste 17 üye görev almış olup yevmiyeleri toplam 3.400 lira tutmuştur. Encümen üyeleri için aylık 500, yıllık 5.333 lira tahsis edilmiştir. 1927 yılında 10 gün uzatılan meclis üyelerinin görev uzatma yevmiyeleri 800 liradır. Buna göre birinci maddenin toplamı 9.533 lira tutmuştur.

İkinci maddede hususi muhasebe müdürünün maaşı 30, yıllık 360 lira; müdür yardımcısının maaşı 20, yıllık 240 lira; başkâtip, gelir ve gider kâtibi, yol tahakkuk memuru ve mektep vergisi tahakkuk memurunun her birinin maaşı 15, yıllık 180 lira; evrak memurunun maaşı 10, yıllık 120 lira; hususi muhasebede sorumlu muhasibin maaşı 17, yıllık 204 lira; Midyat, Savur, Cizre, Nusaybin, Gercüş, Derik hususi muhasebesi her bir memurunun maaşı 15, yıllık 180 lira olarak belirlenmiştir. Ayrıca merkeze bağlı köy ve nahiyelerin tahsildarları olan 15 süvarinin her biri için 2 lira; 3 piyadenin her biri için 10 lira olmak üzere aylık 230, yıllık 2.760 lira; mektep vergisi tahsildarları olan 8 süvarinin her biri için 12 lira; 3 piyadenin her biri için 10 lira; aylık 126, yıllık 1.512 lira olmak üzere toplam aylık 583, yıllık 6.996 lira gider olarak hesaplanmıştır.

Üçüncü maddede yazılı olan encümen başkâtibinin maaşı 18, yıllık 216 lira; ikinci kâtibin maaşı 10, yıllık 120 lira olup toplam aylık 28, yıllık 336 liradır. Dördüncü maddede 14 nahiyeye memurunun her biri için 8 lira olmak üzere aylık toplam 112 lira, yıllık ise 1.344 lira maaş belirlenmiş; hayvan yem bedeli olarak da her birine 6'şar liradan aylık 84, yıllık 1.008 lira verilecektir. Mefruşat ve diğer masraflar için yıllık 1.400 lira; resmî dairelerin kira bedeli olarak her biri 5 liradan aylık 70, yıllık 840 lira gider belirlenmiştir. Beşinci maddede belirtilen hususi muhasebe kalemi odacısı için aylık 25, yıllık 300 lira; köy ve nahiyelerin hususi muhasebelerindeki 6 odacı için aylık 90, yıllık 1.080 lira gider belirlenmiştir.

Altıncı maddede belirtilen harcırah ödemeleri için yıllık 2.000 lira; merkez ile köy ve nahiyelerin mefruşatı için 1.000 lira; kırtasiye sarf malzemeleri için 500 lira; aydınlatma ve ısıtma için 300 lira; diğer giderler için 300 lira; telgraf ücreti olarak 300 lira; 10 tahsildarın elbise bedelleri için

yıllık 620 lira; il, kaza ve nahiye müdürlerinin ikameti için inşa ve istimlak edilecek bina bedelleri için yıllık 20.000 lira olmak üzere toplamda 25.020 lira gider belirlenmiştir. Buna göre birinci kısmın toplam gideri 29.177 lira olarak tespit edilmiştir. Ayrıca birinci kısmın genel tahsisatı aylık 1.833, yıllık 21.996 lira olarak hesaplanmıştır.

4.3.3. İkinci Kısım

Bu kısmın birinci maddesinde yazılı olan mühendis maaşı 130, yıllık 1.560 lira; kondüktör maaşı 40, yıllık 480 lira; ikinci kondüktör maaşı 30, yıllık 360 liradır. Aylık toplam 200, yıllık 2.400 liradır.

İkinci maddede yazılı olan imar kâtibi maaşı 15, yıllık 180 lira; ikinci kâtip ve ambarcıdan her birinin maaşı 12, yıllık 144 lira; bir odacı ve bir seyisin toplam maaşı 40, yıllık 480 lira; makinist maaşı 150, yıllık 1.800 lira; makinist yardımcısı maaşı 45, yıllık 540 lira; şoför ve tamirci maaşı toplam 140, yıllık 1.680 lira olarak belirlenmiş olup aylık toplam 402, yıllık 4.864 lira olarak hesaplanmıştır.

Üçüncü maddede belirtilmiş olan genel ve esaslı tamirler için yıllık 10.000 lira; araştırma ve geliştirme için 2.000 lira; çadır alımı için 1.000 lira; yol gideri için 500 lira; okul gereçleri, kırtasiye ve diğer işler için 500 lira; su makinesi için 4.000 lira; imar dairesi tamirâtı için 100 lira; Mardin-Nusaybin yolu ve sanayi üretimi için 15.000 lira; Mardin-Diyarbakır yolu için 15.000 lira; Mardin-Savur yolu için 20.000 lira; Savur-Midyat yolu ile Dicle Köprüsünün yapımı için 20.000 lira; Mardin-İstasyon arası kalan yol inşaatı ile Türkmen Köprüsü inşaatına 10.000 lira; Mardin-Derik yolu için 5.000 lira; Midyat-Cizre yolu için 10.000 lira; fen memurlarının otomobil ve benzini için 4.500 lira; istimlak olunacak binalar için 00 lira; fen memurlarının mesaisi ve hayvan yem bedelleri için 150 lira; Cizre Devbe Köprüsü için 00¹³ lira; makine tamiri ile alet ve parça alımı ve nakliyesi için 1.500 lira gider belirlenmiştir. Toplam 103.566 lira tutmuştur¹⁴.

İkinci kısmın toplamı 125.150 lira olup bu kısma ait olağan tahsisat tutarı 4.674 lira olarak hesaplanmıştır. Bundan başka gelecek günlerde Cizre kazasının vergi tarifesinin bütçe encümenine havalesi hakkında Üye Kâmil Bey'in önergesi meclis tarafından uygun görülmüştür. Ardından 3 Şubat 1927 Perşembe günü toplanmak üzere saat 16.00 itibariyle meclis oturumuna son verilmiştir.

¹³ Orijinal metinde rakam bu şekilde yazılmıştır.

¹⁴ Burada toplama işlemi yanlış hesaplanmıştır.

4.3.4. Son Ajans Haberleri

İlk olarak Amerikan temsilcisi Amiral Bristol'un Uzakdoğu'daki yeni görevine gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldığı haberine yer verilmiştir. Bristol gazetelere verdiği beyanatta şunları söylemiştir: “Bağımsız ve güçlü hükümeti kurmak ve Cumhuriyet’i tesis etmekle Türkiye’ye uygarlık yolunda sosyal ıslahatları getirmeye muvaffak olmak şerefi Gazi Paşa’ya ve onun mesai arkadaşlarına aittir. Geldiğimde dünya haritasından silinmek üzere olan Türkiye, şimdi kolay teslim olmayan bir millet teşkilatına sahip olduğunu göstermiştir.”

Değerli edebiyatçılardan biri olan Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun İstanbul'da vefat haberi de bu kısımda verilmiş olan haberlerden biridir. Türk Ocaklarının merkez ve kültür heyetleri tarafından merhumun ailesine samimi teessür ve taziye mesajları iletilmiştir. Mardin Vilayet Gazetesi de merhumun ailesine taziyetlerini ilan etmiştir.

4.3.5. Devlet İdaresi Hakkındaki Çalışmalar

Millet Meclisi, eski paraların Tayyâre Cemiyetine devredilmesine, Tayyâre Piyango ikramiyelerinin veraset ve intikal vergisinden muaf tutulmasına, harp imalat fabrikalarında görev yapan uzman personele yevmiye verilmesine, 150'lik listesine dâhil olanların vatandaşlıktan çıkarılması ile ardından mal ve miras edinme haklarından mahrum bırakılmasına dair kanunlar ile düşük rütbeli subay yetiştirilmesine dair kanunları kabul etmiştir. Ayrıca Meclis, Lehistan'la konsolosluk; Rusya ve Finlandiya ile ticaret; Macaristan ile ticaret ve geçici ikamet antlaşmaları onaylanmıştır.

Devlet Demir Yolları ve Limanları Genel İdaresi'nin kurulması ve teşekkül edilmesine dair kanun Meclis'te kabul edilmiştir. Bu idare, ek bütçe ile bayındırlık idaresinin teklifi, Reis-i Cumhur'un tasdiğiyle atanacak bir genel müdür tarafından idare edilecektir. Bayındırlık bürosu, Maliye Bakanlığında atanmış 8 kişiden oluşan bir meclis tarafından idare edilecektir. Bu birim mevcut olan ve şimdi inşa edilen ya da gelecekte yapılacak olan Devlet Demir Yolları ve bunların nihayete erdiği limanları işletecek ve yapacaktır. Kurumun genel idare merkezi Ankara'da olacaktır.

Meclis, Tahrîr-i Umûmî Nizâm-nâmesinin 58. maddesini değiştirmiş, bazı kanunların ikinci defa müzakeresini yapmış ve ayrıca genel muhasebe usulü kanununun müzakeresine devam etmiştir.

Adliye ve dâhiliye meclisleri, danıştay başkanı ve üye adaylarını belirlemek için müzakerelerde bulunmuş ve toplantılarını bayram sonrasına ertelemişlerdir.

İlgili arz heyetleri Meclis başkanı tarafından Gazi Paşa adına kabul

edilmiştir. Elazığ, Şanlıurfa ve Saruhan (Manisa) tebrik ve saygı heyetleri Cumhurbaşkanı adına Meclis Başkanı Kâzım Paşa tarafından kabul edilmişlerdir. Heyet daha sonra İsmet Paşa'yı da ziyaret etmiş ve 23 Mayıs 1927 tarihinde Ankara'dan ayrılmıştır. Ayrıca Artvin'den bir arz heyeti Ankara'ya gelmiştir.

Bahriye Vekili İhsan Beyefendi, deniz tatbikatlarına nezaret amacıyla İstanbul'a hareket etmiştir. Samsun'da İş Bankasının açılışını yapan Ticaret Vekili Ankara'ya dönerken Amasya'da durmuş, bazı ticari tetkiklerde bulunmuş ve ardından Çorum'a hareket etmiştir. Öte yandan bazı incelemelerde bulunmak üzere Maarif Heyetinde yer alan Cevâd Naîm, Avnî ve Haydar Beyler Avrupa'ya hareket etmiştir. İzmir'de hastalara yardım cemiyeti (Cemiyet-i Hayriyye) kurulmuş olup bu cemiyet hastalara ücretsiz ilaç verecek ve böylece hastaların tedavisine yardımcı olacaktır.

4.3.6. Çeşitli Haberler

İzmir'de bir evcil hayvan sergisi açılmıştır. Ayrıca Adana'nın ilk buğday mahsulü Mersin'de açık arttırmaya çıkarılmış, İzmir'e sevk edilmiştir. Buğday bedeli sahibi tarafından Tayyâre Cemiyetine bağışlanmıştır. Ayrıca Alaşehir'den İzmir'e getirilen ilk buğday mahsulü de törenle açık arttırmaya çıkarılmıştır.

Erzurum'da bir Türk hanıma laf atan dört zanlı tutuklu olarak yargılanmış ve üçer ay hapse mahkûm edilmiştir. Diğer bir haberde Çin'de savaş faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Buna göre Çin'de güneylilerin taarruzu devam etmektedir. Pekin-Hankov tren yolunun 30 km doğusunda bir şehir işgal edilmiştir. Ayrıca Hankov şehri de tehdit altındadır.

Gazetenin 2. sayfası “Şehir Haberleri” ile başlamıştır. Altında “Sihhî Faaliyetler” başlığı yer almaktadır. 2. sayfanın ilk başlığıyla yayınlanan bu yazıda bu hafta içinde vilayet sınırlarında bulaşıcı hastalığın olmadığı, 9 kişinin tedavi amacıyla hastaneye yatırıldığı, 5'inin şifa bulduğu, 2 fakirin de tedavilerinin evde sürdürüldüğü belirtilmiştir.

18 Mayıs 1927 tarihinden bugüne kadar Mardin vilayet merkezinde 168 çocuğa çiçek aşısı yapılmıştır. Yine hafta içinde oteller, hamamlar ve umumi yerlerdeki eşya tamamen dezenfekte edilmiş, sıtmalılar için kullanılmak üzere Cizre, Derik, Nusaybin ve Savur sağlık merkezlerine 2'şer kilo kenîn gönderilmiştir.

Vilayetin her tarafında yüksek sıcaklıklardan dolayı devam eden çekirge mücadelesinde 13-18 Mayıs tarihleri arasında epeyce çekirge sürfesi itlaf edilmiştir. Mevcut tarihlerde uzatılan çinko hatlarının toplam uzunluğu 438.100 metreye varmıştır. Suriye'de yeteri kadar önlem alınmamasından

dolayı gelen çekirgeler 15 Mayıs'tan itibaren topraklarımızı istila etmiş ancak henüz ciddi bir zarar vermemiştir. Mücadelenin başlangıcından günümüze kadar itlaf edilen çekirge sürfelerinin toplamı 19.105.975 kilo olmuştur.

Çeşitli cinayetler işleyip güneye firar eden ve ikide bir kuzeye gelerek cürümler işlemeye cesaret eden iki suçlu yapılan operasyonla yakalanmıştır. Ancak ele geçirilip merkeze götürülürken firara kalkışan eşkıyalık yapan Cevzât köyünden Abdi Alıko ve Emin Büro'nun ölü olarak ele geçirilmesi hususunda üstün çaba sarf eden Jandarma Komutanı Emin Efendi takdirname ve bir maaş nakdî mükâfatla taltif edilmiştir.

Mardin'e bağlı Gurs'un Melho Köyünden Abdülîmam Köyünde ikamet eden Hüseyin'e gitmek üzere Tel-ermen Köyüne gelen 65 yaşındaki Hacciye adındaki kadın, mezkûr köydeki kilisenin salonunda düşüp vefat etmiştir. Öte yandan bu hafta içinde vilayetin merkez ve köylerinde Müslim ve gayrimüslim olarak toplam 70 doğum ve 20 vefat haberi gelmiştir. Ayrıca şehirde bir düğün akdi ile 3 nişanlanma işlemi gerçekleştirilmiştir.

Numara, dönüm, tarih, köy, mevki, cinsi, mutasarrıf ve hudud bilgisi verilmiş olan Ziraat Bankasına borçlu olan Abdülkadir Beyzade Ahmed Bey'e ait 17 parselin müzayede ile satılacağı ilan edilmiştir. İsteyenlerin 30 gün içinde İcra Dairesine müracaat edebileceği belirtilmiştir.

Genel Matbuat Müdürlüğü tarafından çokça faydalı olduğu belirtilen *Ayın Tarihi* adlı mecmuanın 12. cildinin 36. nüshası yayınlanmıştır. Bu haberin okuyucuya duyurulması Vilayet Gazetesinin kitap ve kültür ile ilgili haberleri de önemseyişini göstermektedir.

Cizre Kazasına bağlı Hayake, Kerkîdor, Heftegân, Vahsid, Selekon ve Mansûrî köylerindeki terk edilmiş ya da devlete kalmış bazı malların iki senelik kira karşılığında haziran ayında kesin ihalesinin yapılmak üzere 20 gün içinde müzayedeye konulacağı Cizre Mal Müdürlüğünden bildirilmiş olup isteyenlerin Vilayet Muhasebesine müracaat etmesi gerektiği belirtilmiştir.

Gasp ve adam yaraladıkları iddiasıyla zanlılardan Halid Muhammed Osman, Hasekü Memlûkü ve Muhacir Mehmed'in Milli Sınırlar dışında Hamdunî Köyünde ikametleri sebebiyle tebligat mümkün olmamış, tebliğin gazete ilanıyla yapılması kararlaştırılmış, ilgili mahkeme oturumu perşembe gününe ertelemiş, ilgili celp yazısı örneği mahkeme idaresine gönderilmiş olduğu hususları Asliye Mahkemesi Başkanlığı tarafından ilan edilmiştir.

4.3.7. Mardin Asliye Mahkemesi Başkanlığından

İki köylü arasındaki tarla kiralama ile ilgili anlaşmazlığın detaylı bir şekilde anlatılıp karara bağlandığı Mardin Asliye Mahkemesi kararı ve

bununla ilgili işlemler Vilayet Gazetesinde ilan edilmiştir. 22.000 kuruşluk davasından dolayı Mardinli Nemeszâde Hüseyin Câhid Efendi imzasıyla Mardin Asliye Mahkemesi hukuk bürosuna Davalı Daîmî köylü Mahmûd b. Sûfi Şeymûs hakkında dava dilekçesi verilmiştir. 8 Şubat 1927 tarihli dilekçe için gerekli işlemler yapıldıktan sonra davanın mahkemesinin 23 Mart 1927 Çarşamba günü yapılması hakkında iki taraf adına davetiye evrakları yazılıp gönderilmiştir. Bahsedilen günde mahkeme heyeti oluşmuş, Davacı Hüseyin Efendi mahkemeye gelmiş ancak Davalı Mahmûd gelmemiştir. Mübaşirin yaptığı tetkikte bahsedilen şahsın sınırın güneyine gittiği anlaşılmıştır. Bu durum, kendisine tebliğ edilemeyip iade edilen mahkemeye davet evrağının arkasındaki açıklamadan anlaşılmıştır. Harcı Davacı tarafından ödenmek üzere gazete yoluyla bahsi geçen Mahmûd adına ilan yoluyla tebligat yapılmasına ve mahkemenin 4 Mayıs 1927 Çarşamba günü saat 9'da yeniden toplanmasına rey birliğiyle karar verilmiştir. Bahsedilen günde de mahkeme heyeti kurulmuş, Davacı Hüseyin Efendi gelmiş, Davalı Mahmûd'un ise gazeteye ilan yoluyla tebligat yapıldığı hâlde mahkemeye gelmediği mübaşirin beyanıyla anlaşılmıştır.

Davacının talebiyle Davalının gıyabında mahkemenin icrasına karar verilmiştir. Davacı Hüseyin Efendi'nin aynı tarihte kaydı yapılmış olan davaya esas dilekçesi okunmuştur. Özetle 1925 yılında Daîmî köyünde yaptığı zirai faaliyetlerden elde edilen 200 ölçek buğday ile 250 ölçek arpayı mezkûr köylü Mahmûd b. Sûfi Şeyhmûs ödememiştir. Ödeme geciktiğinden dolayı durumun mahkeme edilmesi ve bahsedilen zahirenin aynen ya da bedeli olan 22.000 kuruşun tahsil edilmesi talep edilmiştir.

Gereği müzakere edilirken Davacı Mardinli Nemes-zâde Hüseyin Câhid Efendi tarafından mahkemeye hitaben verilen dilekçede 1925 yılı içinde Daîmî köyünde elde ettiği hasıllattan her ölçeği 60 kuruş olan 200 ölçek buğday ve her ölçeği 40 kuruş olan 250 ölçek arpanın aynen veya bedelleri olan 22.000 kuruşun Mahmûd b. Sûfi Şeyhmûs'tan alınıp kendisine ödenmesini talep etmiştir.

Sınırın güneyinde bulunmasından dolayı Mardin Gazetesi vasıtasıyla ilan yoluyla gerçekleştirilen tebligata rağmen mahkemeye gelmemiş olan Davalının gıyabında muhakeme edilmesine dair Davacının talebine binaen muhakeme yapılmıştır. Davalının gıyabında icra kılınan mahkeme sonunda Davacının bu babdaki davasının ispatından acziyetle Davalının itirazı mümkün olmakla beraber bahsi geçen buğday ve arpanın aynen ya da bedeline mahsuben tahsil edilmesi istenmiştir.

Bu olay Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesi tarihinden önce gerçekleşmiştir. Bu yüzden eski kanunun hükümlerine tabidir. Bahsi geçen kanunun yürürlüğe girmesi hakkındaki kanunun birinci maddesinin

açıklanmasından dolayı ilave kanununun 18. maddesine uygun olarak işlem yapılmıştır. Davalının itirazıyla alakalı olarak Davalıya olan 200 ölçek buğday ve 250 ölçek arpanın misliyle Davalı şahıstan tahsil edilip Davacı Hüseyin Efendi'ye teslimine karar verilmiştir. Mahkeme masrafı olan 779 kuruş Davalı Mahmûd'a borç olarak yazılmıştır. Karara itiraz mümkündür. Bu husus hakkında 4 Mayıs 1927 tarihinde gıyaben ve oy birliğiyle hüküm ve karar verilmiştir. Bu bölümde sadır olan mahkeme belgesinin onaylı suretinin mahkeme idaresine bildirilmesi istenmiştir. Bundan dolayı tebliğ makamında kaim olmak ve uygun zaman zarfında itiraz ve temyiz olmadığı takdirde mezkûr hükmün kesinlik kazanacağı nazarıyla bakılacağı gereği ilan olunmuştur.

4.3.8. Yer İsimleri

Gazetenin 15. sayısında geçen yer isimleri incelenmiş ve günümüzdeki adları ve bağlı oldukları il ve ilçelerle birlikte verilmiştir. Vilayet merkezi olarak geçen yerler arasında Diyârbekir (Merkez, Diyarbakır) ve Mârdîn (Merkez, Mardin) isimleri geçmektedir. İlçelerden Midyât (Midyat, Mardin), Nusaybîn (Nusaybin, Mardin), Savur (Mardin), Dirîk (Derik, Mardin), Cizre (Şırnak) ile Gercüs (Gercüş, Batman) zikredilmiştir.

Köylerden Cevzât (Cevizlik, Artuklu, Mardin), Göllü (Artuklu, Mardin), Gurs (Yenice, Kızıltepe, Mardin), Harzem (Kızıltepe, Mardin), Melhû (Sevimli, Kızıltepe, Mardin), Telermen (Kızıltepe, Mardin), Selekon (Kuyulu, İdil, Şırnak), Vahsid (Telkabin, Başverimli, Silopi, Şırnak) isimleri zikredilmiştir. Ayrıca Hayâke, Kerkîdor, Heftegân, Mansûrî¹⁵ köyleri (Cizre, Şırnak), Harâb el-Mâl (Kızıltepe, Mardin) ve Resmi Hemem (Kızıltepe, Mardin) adlı köylerin de zikredildiği tespit edilmiştir.

Sonuç

Osmanlı dönemi matbaa ve gazetecilik hareketlerinin başlaması ve gelişerek yaygınlaşmasıyla birlikte ulusal ve yerel haberleşme alanında büyük bir atılım gerçekleşmiştir. Osmanlı'da ilk matbaa kurulduktan ancak uzun bir süre sonra gazetecilik hareketleri başlamış olsa da devletin vilayet matbaalarını açıp vilayet gazetelerini desteklemesiyle birlikte hem ulusal hem de yerel basın faaliyetleri yaygınlaşarak gelişmiştir.

Yayıncılaşan basın-yayın faaliyetlerinin muhtevası yapılan her yeni çalışmada biraz daha gün yüzüne çıkmaktadır. Muhteva çalışmalarıyla beraber bir taraftan gazetecilik, basın ve yayım sektörünün ilgi alanlarıyla beraber gazetecilik faaliyeti yürüten şahsiyetlerin kaygı, amaç ve hedefleri gün yüzüne çıkmıştır. Öte yandan toplum özelinde okuyucu kitlesinin talep

¹⁵ Eski zamanlarda Mansûriyye olarak bilinen ve Cizre-Şırnak'a bağlı olan köyün yeni adı "Yalımköy"dür.

ve ilgi alanlarının da basın-yayın aracılığıyla aydınlanması mümkün olacaktır.

Osmanlı'da ilk matbaa 15. asrın sonlarında kurulmuştur. Ancak matbaanın Sultan fermanıyla resmen kurulması için 18. asrın gelmesi beklenmiştir. İbrahim Müteferrika kurduğu matbaada ömrünün sonuna kadar toplam 17 eser yayınlamıştır. 1795 yılında kurulan Mühendishane Matbaası'ndan sonra 1802'de Üsküdar Matbaası kurulmuştur. Ayrıca 1822 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Kahire'de kurduğu Bulak Matbaası burada zikredilmesi gereken önemli işletmelerdendir. Üsküdar'daki matbaada basılan ilk gazete *Takvîm-i Vekâyi* (1831) olmuştur. Bu durum, matbaanın gelişimi ile gazeteciliğin gelişiminin birbirini tetikleyip besleyen bir ikili olduğunu göstermiştir. Çıkan bu ilk gazete ile Mardin Vilayet Gazetesinin amaçlarının aynı olduğu tespit edilmiştir. William Churchill (*Cerîde-i Havâdis, 1840*) ile Âgâh Efendi ve Şinâsî Efendilerin (*Tercümân-ı Ahvâl, 1860*) çıkardığı gazeteler, yerli ve yabancı özel teşebbüsün de gazeteciliğe ilgi duyduğunu göstermektedir.

Sultan I. Abdülaziz döneminde eyalet sisteminin yerine vilayet sistemi ikame edilince birçok amaca binaen vilayet matbaa ve gazetelerinin kurulmasının da önü açılmıştır. Vilayet gazetelerinin içeriği genellikle yönetmelikler, yasalar, iktisadi faaliyetler, resmî atamalar gibi resmî haberler çerçevesindedir. Yer yer edebî ve kültürel yazılar yanında tarihî olaylara da yer verilmiştir. Haftalık yayınlanan bu gazeteler 2-4 sayfalık yaklaşık olarak 500 adet tirajla yayınlanmıştır.

Vilayet gazetelerinin içeriğini oluşturan devletin yasa, karar ve düzenlemeleri, iktisadi faaliyetleri, yargı kararları ve halkı ilgilendiren günlük birçok konunun gazetelerde yer bulmasıyla halk hem gazeteden etkilenmiş hem de gazeteyi etkileyerek gelişimine katkıda bulunmuştur. Yerel basın, geleneksel toplumun kültürel açıdan etkilenmesi ve değişmesinde önemli rol oynayarak ulusal ve yerel olay ve gelişmelerin duyurulması ve topluma ulaştırılmasını kolaylaştırmıştır. Basının toplumu/kitleyi aydınlatma ve eğitme görevi vardır. Mardin Vilayet Gazetesi de bu misyonla hareket etmiştir. Bu yönüyle bir bakıma sosyal hayatın fotoğrafını Mardin Vilayet Gazetesi üzerinden okumak mümkündür.

Mardin'de ilk basın-yayın faaliyeti Süryani cemaati tarafından gerçekleştirilmiştir. İlk matbaa Süryani Kadim Patriği II. Yakup tarafından 1845'te kurulmuştur. 1872 yılında ikinci matbaa makinesi Patrik IV. Bitris tarafından Londra'dan Mardin'e getirilmiştir. Deyrülzafaran Manastırı'na kurulan bu matbalar şehrin basın-yayın ihtiyacını karşılamıştır. Yayınlanan ilk mecmua *Hikmet mecmuası* olup metropolitlik desteğiyle çıkarılmıştır.

1926-27 yılında Mümin Bey tarafından Mardin'e bir matbaa makinesi

daha getirilmiştir. Bu matbaanın Mardin'e gelmesinden sonra 9 Ocak 1927 tarihinde Perşembe günü Mardin Vilayet Gazetesinin ilk sayısı yayınlanmıştır. Bu gazete Mardin'de ilk Türkçe baskı olma özelliğini de taşımaktadır. 1930 yılına kadar devam eden gazete için Siret Bayar'ın müdürlüğe gelmesi önemli bir destek olmuştur. Ancak 1933 yılında ekonomik sıkıntılar sebebiyle Mardin Matbaası ve Vilayet Gazetesi Müdür Siret Bayar tarafından satın alınmış, Ulus Gazetesi olarak yoluna devam etmiştir.

İlk sayısı 9 Ocak 1927'de çıkarılan ve 1933 yılına kadar yayın hayatına devam eden Mardin Vilayet Gazetesi, dönemin sosyal, siyasi ve kültürel yapısı hakkında okuyucuya bilgi vermektedir. Bu çalışmada ele alınan sayının muhtevasına bakıldığında toplumun birçok açıdan bilgilendirildiği, ulusal ve yerel bütün gelişmelerden haberdar edildiği görülmüştür. Fakat uzun süre basılan gazetenin nüshalarının ilgili mahfillerde korunamamış olması yanında günümüze kadar ulaşamamış olması ya da yaptığımız bütün çaba ve araştırmalara rağmen tarafımızdan tespit edilememiş olması, edebiyat, dil, tarih ve kültürel araştırmalarımız açısından büyük kayıp olarak görülmüştür.

Mardin Vilayet Gazetesi, Mardin'in ilk gazetesi ve ilk Türkçe yayınıdır. Gazetenin 15. ve 47. sayıları tespit edilebilmiştir. Tespit edilen nüshalar Milli Kütüphane ile Beyazıt Devlet Kütüphanelerinde kayıtlıdır. Gazetenin yaklaşık 250 sayısının olduğu tahmin edilmektedir. 47. sayıda gazetenin pazartesi günü çıkarıldığı ifade edilmiştir. Gazetenin 15. sayıya kadar istikrarlı bir şekilde çıkarılmadığı anlaşılmıştır. Ancak 15. sayıdan sonra gazetenin istikrara kavuştuğu geçen süre ve nüsha sayısından anlaşılmıştır.

Gazetenin 47. sayısının içeriğine özetle değinilecek olursa gazetede yeni çıkarılan kanunlar, maaş düzenlemeleri ve vilayet haberleri yanında mevsimsel durumlar, evlenme ve nişan haberleri gibi birçok habere yer verilmiştir. Gazetenin ikinci yaşına girdiği hakkındaki haber, sevindirici bir haber olarak verilmiştir. Sayfanın devamında yurt haberleriyle şehir haberlerine karışık bir şekilde yer verilmiştir. Son sayfada Mardin ve ilçeleri başta olmak üzere Türkiye nüfus bilgileri ile İcra Mahkemesi kararlarına yer verilmiştir.

Mardin Vilayet Gazetesinin 15. sayısının muhtevasında diğer vilayet gazetelerine benzer bir içerikle karşılaşmıştır. Gazetede yer alan yazılarda Mardin İl Genel Meclisinin toplantısı, toplantıya katılan üyeler, meclis üye sayısı, mecliste alınan kararlar gibi birçok detaydan bahsedilmiştir. Alınan kararlarda 1927 yılı Mardin vilayet bütçesinin karara bağlandığı görülmüştür. Ajans haberlerinden Amiral Bristol'un Türkiye'deki beyanatından Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun vefatına; Millet Meclis'inin yasama faaliyetlerinden İzmir'de evcil hayvan sergisinin açılışına; Adana'da yılın ilk buğdayının müzayedeye çıkarılması sürecinden dört zanlının bir Türk hanıma laf

atmalarından dolayı cezalandırılmalarına; Çin'de savaş haberinden Mardin'deki halk sağlığı işlemlerine; Mardin'de 168 çocuğa çiçek aşısının yapılmasından umumi yerlerin dezenfektasyonuna; sıtma hastaları için kenin gönderilmesinden çekirge istilasıyla mücadeleye; suçluların takibi, cezalandırılmasından düğün, doğum ve ölüm haberlerine; Mardin İcra Dairesi hükümlerinin ilanından *Ayın Tarihi* adlı derginin tanıtımına; devlet arazilerinin kiralanmasından Mardin Asliye Mahkemesinin iki köylü arasındaki nizama binaen almış olduğu kararın detayına kadar birbirinden farklı niteliklere sahip yazıların gazetede yayınlandığı tespit edilmiştir.

Bugün eski isimleri değişmiş ya da unutulmuş yaklaşık yirmi tane ilçe ya da köy gibi yerleşim merkezinin gazetede zikredildiği görülmüştür. Eserde bahsedilen köy ve kentlerdeki sosyal yaşantıdan kültürel faaliyetlere; yargı kararlarından bulaşıcı hastalıklarla mücadeleye kadar birçok hususla ilgili olarak bilgi verildiği görülmüştür. Bu sebeple vilayet gazetelerinin araştırmacılar tarafından elde edilip incelenmesi/işlenmesi gerektiği gün gibi ortadadır.

Kaynakça

- Benek, M. N. (2016). Osmanlı'da Basının Doğuşu ve II. Meşrutiyet'e Kadarki Gelişimi, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, (7), 27-39.
- Beydilli, K. (2003). Matbaa, *TDVİA*, Ankara, 28, 105-110.
- Demir, M. B. (2020). 16. Yüzyıl Mardin Sancağındaki Köy İsimleri, *Mardinlife Gazetesi*, (5 Temmuz), 15 Eylül 2021 tarihinde <https://www.mardinlife.com> adresinden alınmıştır.
- Dolapönü, M. H. (1972). *Tarihte Mardin: Itr el-Nardin fî Târîhi Merdîn*, İstanbul: Hilal Matbaacılık.
- Fedai, A. (2018). Cumhuriyet Dönemi Mardin Basımından Bir Örnek: Ulus Sesi Gazetesi, *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu, 19-21 Ekim 2016, Elazığ*, (Merve Uğur, Ed.), 1897-1921.
- Güneş, F. (1990). Basın Yoluyla Halk Eğitimi, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, İstanbul, (2), 103-112.
- Haykır, Y. (2012). Cumhuriyet Dönemi Taşra Basımından Bir Örnek: Midyat Gazetesi, *Uluslararası Midyat Sempozyumu, 7-9 Ekim 2011*, Mardin: Artuklu Üniveristesi Yayınevi.
- Haykır, Y. ve Haykır, H. (2015). Elazığ Basın Tarihi (1883-1960), *Tarihten Günümüze Elazığ Uluslararası Kongresi, 17-19 Kasım 2014*, Elazığ, (Ash Akdoğanbulut İnsan; Duygu Türker, Ed.), Ankara: Diyanet Vakfı Matbaası, 1165-1193.
- İbrahimov, O. (2016). Osmanlı Devleti'nde İlk Basın Yayın Faaliyetleri ve Tuna Gazetesi, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars, (5), 82-94.
- Kocaoğlu, B. (t.y.) *Ayin Tarihi Mecmuası*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ayin-tarihi-mecmuasi/>
- Mardin Vilayet Gazetesi*, (26 Mayıs 1927). (15), Arşiv No: 1979 SÇ 20, Ankara Milli Kütüphane.
- Mardin Vilayet Gazetesi*, (9 Kânûnusânî 1928). (47), Arşiv No: 1439, İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu.
- Oktay, A. (2018). *Gazelden Gazeteye: Âmid-i Sevdâ: İnceleme-Metin*, Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Şeker, M. (2005). Yerel Gazeteler ve Resmî İlan, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, Konya, (1), 101-115.
- TC. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, (1937). *Genel Nüfus Sayımı (20 İlkteşrin 1935): Köyler Nüfusu, Katî ve Mufassal Neticeler*, 59,

İstanbul: Hüsütabiat Basımevi.

URL-1, TDK. (t.y.), *Güncel Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, <https://sozluk.gov.tr> adresinden 15 Ağustos 2021 tarihinde alınmıştır.

URL-2: Yazar Yok, (t.y.) *Osmanlıca Gazeteler*, <http://www.osmanlicagazeteler.org> adresinden 30 Ağustos 2021 tarihinde alınmıştır.

MARDİN VİLÂYET GAZETESİ: METİN

[S1, Jenerik]

(1) Maḥba'a ve Maḥall-i İdāresi¹⁶: (2) Hükümet Konağı yanında "Vilāyet Maḥba'ası". (3) Gazeteye ve maḥba'aya 'ā'id işler için maḥba'a müdiriyyetine (4) mürāca'at edilmelidir.

Mārdīn

(1) Abone Şerā'iti: (2) Posta parası da dāhil olduğu hâlde seneligi (300) ğuruşdur. (3) Resmī telefon ve telgraf adresi (4) [Resmī Mārdīn]. (5) 26 Mayıs 1927-24 Zilkā' de 1345. Her hafta Penç-şenbe günleri çıkar. Resmī Vilāyet Gazetesidir. Dānesi: 5 ğuruş, Şayısı:15.

[S1, s1]¹⁷ (1) Mārdīn Vilāyet Meclis-i 'Umūmisi

(2) İntihāb Devresi: [4] (Mārdīn Hükümet Konağında Dā'ire-i Maḥşūşasında). İn' iḳād: [14]

(3) 31 Kānūnuşānī 926, Pazar-irtesi-Sā'at:15

(4) Re'īs: Vālī Tevfīḳ Hādī Beg-efendi

(5) A'zā: 'Abdülkerīm Beg, Mārdīn

(6) A'zā: Rızā Beg, Mārdīn

(7) A'zā: ākıllı Mūsā Beg, Mārdīn

(8) A'zā: Ḳalāv Mūsā Beg, Mārdīn

(9) A'zā Ḥasan Beg, Midyāt

(10) A'zā: Tevfīḳ Beg, Midyāt

(11) A'zā: Mūsā Ziyā Beg, Midyāt

12) A'zā: Kāmil Beg, Şavur

(13) A'zā: Emīn Beg, Şavur

(14) A'zā: İshāḳ Beg, Şavur

(15) A'zā: Rıf'at Beg, Dirik

(16) A'zā: 'Abdülkâdir Beg, Dirik

(17) A'zā: Ḥüsni Beg, Gercüs

(18) A'zā: Ḳāsım Beg, Cizre

(19) A'zā: Muḥyi'd-dīn Beg, Nuşaybīn

(20) 31 Kānūnuşānī 927 Pazar-irtesi günü (21) sā'at on dördte Meclis-i 'Umūmī, Vālī Tevfīḳ (22) Hādī Beg-efendi'niñ riyāseti altında ictimā' (23) ederek a'zālarıñ yoḳlaması lede'l-icrā (24) yalnız Emīn Beg me'zūn ve dīgerleri mevcūd (25) [...] añlaşılmaḳla meclis (26) küşād ve zabt-ı sābıḳA'zā

¹⁶ Gazetenin üstünde el yazısıyla yazılmış çeşitli kelime ve sayılar bulunmaktadır. Sağ üst köşesinde kırmızı kalemle "Mārdīn", altında "26-27/5/927", "10/20", "... .. vefātı", hemen sol tarafında ortaya doğru siyah kalemle "1979 ŞÇ 5420" altında Latin alfabesiyle "Mardin", sol üst köşede ise "10 TL" yazılmıştır.

¹⁷ Sayfa ve sütun numarası köşeli parantez içinde **kalin** olarak gösterilmiştir. Örnek: [S1, s1]. Bu numara "Birinci sayfanın birinci sütunu" anlamına gelmektedir. Her sütunda satır numarası 1'den başlamıştır.

Katib Hasan (27) Beg tarafından okunarak ‘aynen kabül olundu. (28) Ba‘de, rûz-nâmeye dâhil 927 senesi (29) bûdçesiniñ meşârif kısmınıñ müzâkeresine (30) geçildi.

(31) Birinci Kısım

(32) Birinci faslıñ **Birinci Mâddesinde** muharrer (33) 928 senesine maḥsûben ‘aḳd-i ictimâ‘ edecek (34) Meclis-i ‘Umûmî a‘zâlarının yevmiyesi on yedi (35) a‘zâ olmak i‘tibâriyle 3.400, encümen (36) a‘zâları muḥaṣṣaṣâtı şehri 500 senevî (37) 5.333¹⁸ ve 927 senesinde on gün temdîd (38) edilen Meclis-i ‘Umûmî a‘zâlarının temdîd (39) yevmiyesi 800, Birinci Mâddenin yekûnı (40) 9.533 lira.

(41) **İkinci Mâddesinde** muharrer muḥâsebe-i ḥuṣûṣiyye (42) müdir ma‘âşî şehri 30 senevî 360, (43) müdir mu‘âvini şehri 20 senevî 240, (44) başkâtib şehri 15 senevî 180, (45) vâridât ve maşraf kâtibi şehri 15 senevî (46) 180, yol mükellefiyeti taḥaḳḳuḳ me‘mûri şehri (47) 15 senevî 180, mekteb virgüsi (48) taḥaḳḳuḳ me‘mûri şehri 15 senevî 180, (49) evrâḳ me‘mûri şehri 10 senevî 120, (50) muḥâsebe-i ḥuṣûṣiyye muḥâsib-i mes‘ûli şehri 17 (51) senevî 204, Midyât muḥâsebe-i ḥuṣûṣiyye (52) me‘mûri şehri 15 senevî 180, (53) Şavur muḥâsebe-i ḥuṣûṣiyye me‘mûri şehri 15 (54) senevî 180, Cizre muḥâsebe-i ḥuṣûṣiyye (55) me‘mûri şehri 15 senevî 180, (56) Nuşaybîn muḥâsebe-i ḥuṣûṣiyye me‘mûri şehri (57) 15 senevî 180, Gercüs muḥâsebe-i [S1, s2] (1) ḥuṣûṣiyye me‘mûri şehri 15 senevî (2) 180, Dirik muḥâsebe-i ḥuṣûṣiyye me‘mûri (3) şehri 15 senevî 180, merkez (4) ve mülḥaḳât taḥşildârları sūvârî on beş (5) ‘adedbeheri on ikişerden; piyâde üç ‘aded (6) beheri onar liradan olmak üzere şehri 230 (7) senevî 2.760, mekteb virgüsi (8) taḥşildârları kezâ sekiz sūvârî on ikişer; (9) üç piyâde onar liradan şehri 126 senevî (10) 1.512 lira. Yekûn şehri 583 (11) senevî 6.996 lira.

(12) **Üçüncü Mâddesinde** muharrer encümen baş (13) kâtibi ma‘âşî şehri 18 senevî 216, (14) ikinci kâtib şehri 10 senevî 120 (15) lira. Yekûn şehri 28 senevî 336 lira.

(16) **Dördüncü Mâddesinde** muharrer nevâḥî nüfus (17) me‘mûrları on dört ‘aded beheri sekizer liradan (18) şehri 113 senevî 1.344 lirama‘âş (19) ve beheri altışar liradan ḥayvân yem bedeli (20) maḳḳû‘an şehri 84 senevî 1.008; (21) mefrûṣât ü müteferriḳa senevî 1.400; dâ‘ire-i (22) resmiyye icârbedeli beheri beşer liradan şehri (23) 70 senevî 840 lira.

(24) **Beşinci Mâddesinde** muharrer muḥâsebe-i ḥuṣûṣiyye (25) kalemi oḫacı maḳḳû‘an şehri 25 (26) senevî 300, mülḥaḳât muḥâsebe-i ḥuṣûṣiyye (27) oḫacıları altı ‘aded şehri 90 senevî (28) 1.080 lira. Yekûn şehri 140 (29) senevî 1.680 lira.

(30) **Altıncı Mâddesinde** muharrer ḥarcırâḥ senevî (31) 2.000, merkez ve mülḥaḳât için (32) mefrûṣât 1.000, kırtâsiye ve evrâḳ-ı maḳbû‘a (33) ve defâtir 500, tenvîr ü teşhîn 300, (34) müteferriḳa 300, telḡrâf ücûrâtı 300,

¹⁸ Buradaki rakamın 6.000 lira olması gerekmektedir.

(35) on taḥşıldārīn elbise bedeli senevī 620, (36) vilāyet ü kazā vünevāhī müdürleriniñ iḳāmeti (37) için inşā ve istimlāk olunacak binā bedeli (38) senevī 20.000 lira yekūn, senevī (39) 25.020 lira.

(40) Birinci kısmıñ yekūnı:29.177 lira. (41) Birinci kısmıñ taḥşışāt-ı fevka'l-ādesi: (42) Şehrī1.833 senevī 21.996 lira.

(43) İkinci Kısım

(44) İkinci kısmıñ Birinci Māddesinde muḥarrer (45) mühendis ma'āşı şehrī 130 senevī (46) 1.560, ḳondüktör şehrī 40 senevī (47) 480, ikinci ḳondüktör şehrī 30 (48) senevī 360 lira. Yekūn şehrī 200 (49) senevī 2.400 lira.

(50) İkinci Māddesinde muḥarrer nāfi'a kātibi şehrī (51) 15 senevī 180, ikinci kātib (52) ve enbārcı şehrī 12 senevī144, (53) bir oḫacı, bir sāyis maḳtū'an şehrī 40 senevī [S1, s3] (1) 480, makinist şehrī 150 senevī (2) 1.800, makinist mu'āvinikezāmaḳtū'an (3) şehrī 45 senevī 540, şoför (4) ve ta'mirci iki 'aded şehrī 140 senevī (5) 1.680lira.Yekūnşehrī 402 (6) senevī 4.864 lira.

(7) ÜçüncüMāddesinde muḥarrer ta'mirāt-ı mütemādiyye (8) ve esāsiyye senevī 10.000, istikşāfāt (9) 2.000, çadır mubāya'asına 1.000 (10) ḫarcırāh 500, levāzım-ı hendeseye ḳırtāsiye, (11) maḫrūḳāt ü müteferriḳa 500, şu makinesi, (12) 4.000, nāfi'a dā'iresiniñ ta'mirātına 100, (13) Mārdin-Nuşaybīn yolu şose ve i'mālāt-ı (14) şınā'ıyyesine 15.000, Mārdin-Diyārbekir (15) 15.000, Mārdin-Şavur 20.000, (16) Şavur-Midyāt yoluyla Dicle Köprisiniñiñ mālīne (17) 20.000, Mārdin-İstasyon yolunuñ baḳıyye-i (18) inşā'atıyla ta'mirātına ve Türkmen Köprisi[S1, s4] (1) inşā'atına 10.000, Mārdin-Dirik yoluna (2) 5.000, Midyāt-Cizre yoluna 10.000, (3) me'mürin-i fenniye otomobil ve benzin mubāya'asına (4) 4.500, istimlāk olunacak binā bedeli (5) 00, me'mürin- i fenniyeñiñ mesā'isine'ā'id (6) ḫayvānyem bedeli 150, Cizre Devbe (7) Köprisine 00, makine ta'miri edevāt (8) mubāya'a ve naḳlıyyesine 1.500, lira. Yekūn (9) 103.566 lira.

(10) İkinci kısmıñ yekūnı: 125.150 lira. (11) İkinci faşla 'ā'id taḥşışāt fevka'l-āde: (12) 4.674 lira olarak ḳabül olunduḳdan (13) şoñra rüz-nāme-i ātiye: Cizre ḳazāsınıñ (14) oḳtruva ta'rifesiniñ bñdçe encümenine ḫavālesi (15) ḫaḳḳında A'zā Kāmil Begiñ taḳririñiñ idḫālī (16) muvāfiḳ görñldi.

(17) 3 Şubat927 Penç-şenbe günü ictimā' (18) etmek üzere sāt onaltıda celseye (19) nihāyet verildiḳi cānib-i riyāsetden tefhīm ḳılındı.

[S1, s5] (1) Şoñ Ajans Ḫaberleri

(2) AmiralBristol'uñ Beyānāt ve Mufāraḳatı

(3) Ameriḳan mümeşşili Amiral Bristol Aḳşā-yı Şarḳ'daki yeñi vazīfesine iltihāk için bugün (4) İstanbul'dan mufāraḳat etmişdür. Amiral gazetelere beyānātında: (5) Müstakil ve zī-nüfuz-ı ḫükümet teşkil ve cumhūriyeti te'sis ile Türkiye'ye (6) medeniyyet sāhasında ictimā' işlāḫatı

idhâle muvaffak olmak şerefi Gâzî Paşa'ya (7) ve rüfekâ-yı mesâ'îsine 'â'iddir. Geldigimde harîta-i' âlemden silinmek üzre olan (8) Türkiye, şimdi kaviiyü's-şekîme bir millet teşkilâtına mâlikdir.

(9) Hâzîn Bir Ziyâ'

(10) Kıymetli üdebâmızdan Müftî-oğlı Ahmed Hikmet Beg-efendi İstanbul'da vefât etmiştir. (11) Türk Ocakları merkez ü harş hey'etleri tarafından şamîmî te'eşşür ü ta' ziyyetedilen muhterem 'â'ilesine (12) "Resmî Mârdîn" dañi ' arz-ı ta' ziyyet eder.

(13) Büyük Millet Meclisinde

(14) Millet Meclisi eski pullarıñ Tayyâre Cem'iyetine devrini ve Tayyâre piyanço ikrâmiyeleriniñ verâset (15) ü intikâl virgüsinden istiñnâsına, i' mâlât-ı harbiyye fabrikalarında çalışan mutehâşşîş zâbitâna yevmiyye (16) i' tāsına yüz ellilik listesine dâhil olanlarıñ tâbi' iyyetden iskâtına ve ba' de-mâhakk-ı temellük ü tevârüşden (17) mahrûmiyyetini mutazammını kânûnlarla küçük zâbit yetiştirilmesi kânûnunu kabûl etmiştir.

(18) Lehistân' la şeh-benderlik, Rusya, Fillandya ile ticâret, Macaristân' la ticâret ve ikâmet-i yevmiyye (19) mukâveleleri taşdıñ edilmiştir.

(20) Millet Meclisi; Devlet Demir Yolları ve Limanları İdâre-i' Umûmiyyesi ihdâşü teşkiline 'â'id (21) kânûnı kabûl etmiştir. İdâre müllhak bir bûdçe ile ve nâfi' anıñ teklîfi hey'et-i vekîleniñ ve Re'îs-i (22) Cumhûr' uñ taşdıñı ile ta' yin ü tebdîl edilecek bir müdir-i' umûmî tarafından idâre olunacağı ve nâfi' a (23) bürosı mâliyye vekâletinden ta' yin edilmiş sekiz kişiden ' ibâret bir meclis idâresi olacaktır. Bu idâre (24) mevcûd ve hâl-i inşâda bulunan ve âtiyyen yapılacak olan Devlet Demir Yollarını ve bunlarıñ muntehâ oldukları (25) limanları işledecek ve yapacaktır. Şahşiiyyet-i hükmiyyeyi hâ' iz bulunacak olan idâre-i' umûmiyyeniñ (26) merkezi Anqara'da olacaktır.

(27) Tahrîr-i ' Umûmî Nizâm-nâmesiniñ elli sekizinci mâddesi ta' dîl edilmiş ve ba' zı kânûnlarıñ (28) ikinci müzâkeresi ikmâl ve uşul-i muhâsebe-i ' umûmiyye kânûnunun müzâkeresine devâm edilmiştir.

(29) Şûrâ-yı Devlet Re'îs ü A' zâlarıñ Teşbîti

(30) ' Adliyye ve dâhiliyye encüm[en]leri şûrâ-yı devlet re'îsi ve a' zâ nâmzedlerini tefriğ için müzâkerâtda (31) bulunmuşlar ve ictimâ' larını bayram ertesiyeye ta' lîk etmişlerdir.

[S1, s6] (1) Ta' zîmât Hey'etleri

(2) Gâzî Paşa Hâzretleri nâmına meclis re'îsimiz (3) tarafından kabûl buyurulmuşlardır. (4) El-' azîz, Urfa, Şaruñân ' arz-ı ta' zîmât (5) hey'etleri Re'îs-i Cumhûr Hâzretleri nâmına (6) meclis re'îsi Kâzım Paşa Hâzretleri tarafından (7) kabûl edilmişlerdir. (8) Hey'et ' İsmet Paşa Hâzretlerini de ziyâret (9) ederek 23-5-927'de Anqara'dan mufârakat (10) etmişlerdir.

(11) Artvin'den bir hey'et 'arz-ı ta'zīmāt maqşadıyla (12) Anqara'ya gelmişdir.

(13) Baħriyye Vekili İhşan Beg-efendi

(14) Baħriyye vekili İhşan Beg-efendi baħri (15) manevralara nezāret için İstanbul'a hareket (16) etmişdir.

(17) Ticāret Vekilimiziñ 'Avdeti

(18) Şamsun'da İş Bankasını küşād eden (19) ticāret vekilimiz Anqara'ya esnā-yı 'avdetde Amasya'da (20) tevaqquf ederek ticārī tedkikātde bulunmuş (21) ve Çorum'a hareket etmişdir.

(22) Ma'ārif Hey'etiniñ Avrupa'ya Hareketi

(23) Tedkikātde bulunmaq üzere ma'ārif [...] (24) müdiri Cevād Na'im Terbiyye a'zāsından 'Avni (25) ve Haydar Begler Avrupa'ya hareket etmişlerdir.

(26) Bir Cem'iyet-i Hayriyye

(27) İzmir'de hastalara yardım cem'iyeti teşekkül (28) etmiş ve cem'iyet meccānen 'ilāc verecekve hastalarıñ (29) tedāvisini kolaylaştıracaktır.

(30) Sergi Küşadı

(31) İzmir'de bir Hayvānāt-ı Ehliyye sergisi (32) açılmışdır.

(33) Yeñi Buğday Mağşülleri

(34) Ašana'nın ilk buğday mağşüli Mersin'de (35) müzāyedeye konmuş, İzmir'e sevķ olunmuşdur. (36) Buğday bedeli şāhibi tarafından Tayyāre Cem'iyetine (37) teberru' edilmişdir.

(38) Ala-şehir'den İzmir'e getirilen ilk buğday (39) mağşüli de merāsikle müzāyedeye konmuşdur.

(40) Harf-endāzlık ve Mağkūmiyyet

(41) Erzurüm'da bir Türk hanımına harf-endāz (42) -lıkda bulunan dört maznūnuñ muħākemeleri (43) mevķūfen cereyān etmiş ve üçer ay hapse (44) mağkūm edilmiřlerdir.

(45) Çin'de Muħārebe Fa'āliyetleri

(46) Çin'de cenūblılarıñ ta'arruzı devām ü inkişāf (47) eylemekdedir. Pekin-Hanķovşimendiferiniñ (48) otuz kilometre şarķında bir şehir işğāl edilmişdir. (49) Diğerk tarafından Hanķov tehdid altındadır.

Şahife, 2, Resmī Mārdin, Şayısı, 15

[S2, s1] (1) Şehir Haberleri

(2) Şihhi Fa'aliyetler

(3) Bu hafta zarfında vilâyet mıntıkası dâhilinde (4) emrâz-ı sâriye yokdur [...] ¹⁹ (5) Hasta-hânesi poliklinikde 30 (6) [...] ²⁰ tokuz kişi berây-ı (7) tedâvî hasta-hâneye yatırılmış beş [hasta]şifâyâb (8) olarak yol verilmiş ve iki fakîr hastanında (9) hânelerinde mu'âyeneleri icrâ kılınmıştır.

(10) 18 Mayıs 927 târihinden bugüne kadar (11) merkez-i vilâyetde 168 çocuğa çiçek (12) aşısı ta'tbik edilmiştir. (13) Bu hafta zarfında otel, hammâmlar ve 'umûmî (14) mahallerdeki eşyâ tamâmen tebhîr-hânedâ ta'thir (15) edilmiştir. (16) Şıtmalı fuqarâlara tevzi' edilmek üzere (17) Cizre, Dirik, Nuşaybîn, Şavur hükümet (18) tabâbetlerine ikişer kilo kenîn gönderilmiştir.

(19) Çekirge Mücadelesi

(20) Vilâyetiñ her tarafında kemâl-i germî ile devâm (21) etmekde olan çekirge mücadelesinde 13 Mayıs (22) [9]27 târihinden 18 Mayıs [9]27 akşamına kadar (23) 6.787.250 kilo çekirge sürfesi itlâf (24) edilmiştir. (25) Mezkûr târihlerde temdîd edilen çinکو (26) ha'tlarınıñ mecmû' -ıtlı 438.100 metreye (27) bâliğ olmuştur. (28) Sûriye hudûdunda çekirge mücadelesine ehemmiyet (29) verilmemesi yüzünden uçkun hâlinde gelen çekirgeler (30) Mayısın 15'inden i'tibâren arâzimizi istilâ (31) etmiş ise de lehü'l-hamd henüz mühim bir hasârât (32) yapamamıştır. (33) Vilâyet mıntıkasında bidâyet-i mücadeleden 18 Mayıs (34) 927 târihine kadar itlâf edilensürfelerin (35) mecmû' -ı miqdârı (19.105.975 kilodan (36) 'ibâretidir.

(37) Mükâfât

(38) Muhtelif cinâyâtı irtikâb ile cenûba firâr (39) ve ikide bir şimâle gelerek cerâ'im îkâ'ına ictisâr (40) eden ve yapılan teşebbûş üzerine der-dest ve (41) merkeze götürülmekte oldukları bir sırada (42) firâra taşaddî eyleyen eşkıyâdan Cevzât²¹ Karyeli (43) 'Abdî' Alıko ve Emin Büro'nuñ meyyiten istişâlleri (44) huşûsunda himmet ve gayreti mesbûk jandarma (45) birinci mülâzımı Emin Efendi taq'dîr-nâme ve bir (46) ma'âş nisbetinde mükâfât-ı naqdiyye ile tal'tif (47) edilmiştir.

(48) Kazâ'en Vefât

(49) Mârdîn'e merbû't Gurs'uñ²² Melho²³ Karyesinden (50) olup ' Abdü'l-imâm Karyesinde muqîm Hüseyn nezdine (51) gitmek üzere Tel-ermen Karyesine gelen tahmînen (52) altmış beş yaşında Hâciyye nâmındaki

¹⁹ Satırın üstü soyulmuştur. Soyulan parça yan tarafa yapıştırılmıştır.

²⁰ Bu kısımda karışıklık vardır.

²¹ Mardin'in Artuklu ilçesine bağlı bir mahalle olup yeni adı "Cevizlik" tir.

²² Mardin'in Kızıltepe ilçesine bağlı olan köyün yeni adı "Yenice" dir."

²³ Mardin'in Kızıltepe ilçesine bağlı bir köydür. 1957 yılında "Melho" adıyla muhtarlık olan köyün adı 1985 yılında "Sevimli" olarak değiştirilmiştir. Mardin'in köyleri ile ilgili olarak ayrıca bk. Demir, Mehmet Bedi, (2020). 16. Yüzyıl Mardin Sancağındaki Köy İsimleri, *Mardinlife Gazetesi*, (5 Temmuz), 15 Eylül 2021 tarihinde <https://www.mardinlife.com> adresinden alınmıştır.

kadın (53) mezkûr kıryede mevcûd kilisenin şalonunda (54) düşerek vefât eylemiştir.

(55) Tevellüdât ve Vefeyât

(56) Bu hafta zarfında vilâyetiñ merkez ve kırâsında (57) Müslim ve ğayr-i Müslim olarak yetmiş tevellüdât (58) ve yigirmi vefeyât vukû' atı icrâ kılmıştır

(59) Evlenme Mu'âmelesi

(60) Bu hafta zarfında bir ' aqd ve üç nişanlanma (61) mu'âmeleleri ikmâl edilmiştir.

[S2, s2] (1) Zirâ' at Bankası Müdüriyetinden

[Satır (2)]	Numro	Ve Dönümi	Târîhi	Kırye ve Mevki' i	Cinsi	Mutaşarrıfi	Hüdüdü
(3)	13	66	Kânûnuşânî 336/1920	Hârâbu'l- mal' Kıryesi	Nışf şusuz tarla	' Abdülkâdir Beg-zâde Aħmed Beg	Şarķan ve şimâlen tarîķ ğarben Telermen sınırı cenüben merķüm tarlası
(4)	14	66	Kânûnuşânî 336/1920	Hârâbu'l- mal' Kıryesi	Nışf şusuz tarla	' Abdülkâdir Beg-zâde Aħmed Beg	Şarķan ve ğarben tarîķ şimâlen merķüm tarlası cenüben resm- iĤammâm sınırı
(5-6)	15	360	Kânûnuşânî 336/1920	Hârâbu'l- mal' Kıryesi	Nışf şusuz tarla	' Abdülkâdir Beg-zâde Aħmed Beg	Şarķan Ğurs tarîķi ğarben Ĥarzem ' İsâ cenüben Gölli'den Telermen'e giden tarîķ şimâlen Ĥarzem sınırı ve degirmen tarîķi
(7-8)	13	24	Teşrin-i evvel 341/1925	Göllü Kıryesi Koş Tarîķi	Şusuz tarlanıñ 48 hişşeden 8 hişşesi	' Abdülkâdir Beg-zâde Aħmed Beg	Şarķan hüdüd-ı şâbiteden beş ĥatvelik dere şimâlen Zaħķi'Veled-i Säre vereşesi ğarben Baħü Serħo vereşesi cenüben Ĥennâ Şemmü vereşesi tarlalarıyla maħdüdü

(9-10)	14	12	Teşrin-i evvel 341/1925	Göllü Telfiz Tarihi	Şusuz tarlanın 48 hisşeden 8 hisşesi	‘ Abdülkadir Beg-zāde Aḥmed Beg	Şarḳan ḲomīBaḥdū vereşesi şimālen Metī Asyā vereşesi ġarben İlyābeş vereşesi cenūben İlyā‘ aş tarlalarıyla maḥdūd
(11-12)	15	12	Teşrin-i evvel 341/1925	Göllü Cenūbu’l- ‘akreb	Şusuz tarlanın 48 hisşeden 8 hisşesi	‘ Abdülkadir Beg-zāde Aḥmed Beg	Şarḳan Dervīş Nu‘ mā vereşesi şimālen Mercān ‘ İsa ve Ḥasekī Maḳas Ḥennā vereşeleri ġarben ḥudūd-ı şābiteye on ḥaṭvelik dere cenūben ‘ Abdāh Şem‘ ün vereşesi tarlalarıyla maḥdūd
(13-14)	16	12	Teşrin-i evvel 341/1925	Göllü Ramādyat Tarihi	Şusuz tarlanın 48 hisşeden 8 hisşesi	‘ Abdülkadir Beg-zāde Aḥmed Beg	Şarḳan Baḥū ‘ İsa ‘ Abdāh vereşesi ve beş ḥaṭvelik dere şimālen Necme- zāde Medīne Ḥanım vereşesi ġarben ‘ İsa Şemmās eş-Şüyū‘ vereşesi cenūben Cercodḳovereşesi tarlalarıyla maḥdūd
(15-16)	17	12	Teşrin-i evvel 341/1925	Göllü Koş Tarihi	Şusuz tarlanın 48 hisşeden 8 hisşesi	‘ Abdülkadir Beg-zāde Aḥmed Beg	Şarḳan tariḳ ve Baḥī Muṭlī vereşesi şimālen İbrāḥīm Maḳas eş-Şüyū‘ vereşesi ġarben Ḥācī ‘ İsa Ceylanī vereşesi cenūben Baḥī Muṭlī ve Ya‘ ḳūb ‘ Adū vereşesi tarlaları
(17-18)	18	8	Teşrin-i evvel 341/1925	Göllü Mārdin Tarihi	Şusuz tarlanın 48 hisşeden 8 hisşesi	‘ Abdülkadir Beg-zāde Aḥmed Beg	Şarḳan Zaḥḳī veled-i Zaḥḳo vereşesi şimālen yigirmi ḥaṭvelik dere ġarben Mārdin tarihi cenūben eş-Şüyū‘ Ḳurmīvereşesi tarlalarıyla maḥdūd

(19-20)	19	12	Teşrin-i evvel 341/1925	Göllü Cebel Tarihi	Şusuz tarlanın 48 hisşeden 8 hisşesi	‘ Abdülkâdir Beg-zâde Aḥmed Beg	Şarḳan Türḳmen tarihi şimalen Ḳavmî Secd ğarben Kökikis İshâḳ vereseleri cenüben eş-Şüyü‘ Ḳurmî veresesi tarlaları
(21-22)	20	16	Teşrin-i evvel 341/1925	Göllü Ḳoş Tarihi	Şusuz tarlanın 48 hisşeden 8 hisşesi	‘ Abdülkâdir Beg-zâde Aḥmed Beg	Şarḳan beş hatvelik dere şimalen Ḳoş tarihi ğarben Zahḳikis İshâḳ cenüben eş-Şüyü‘ Ḳurmî vereseleri tarlalarıyla maḥdûd
(23-24)	21	16	Teşrin-i evvel 341/1925	Göllü Tömḳi Tarihi	Şusuz tarlanın 48 hisşeden 8 hisşesi	‘ Abdülkâdir Beg-zâde Aḥmed Beg	Şarḳan Lülî ‘ Udvânî veresesi şimalen Mercân ‘ İsâ ğarben Tömekisinori ve Şinühoş veresesi cenüben Zahḳî Sârâ ve Hacı Hannâ veresesi tarlalarıyla maḥdûd
(25-26)	22	16	Teşrin-i evvel 341/1925	Göllü Kürüma Tarihi	Şusuz tarlanın 48 hisşeden 8 hisşesi	‘ Abdülkâdir Beg-zâde Aḥmed Beg	Şarḳan Bahü ‘ İsâ ‘ Abdâh veresesi Zahḳî Sârâ ğarben Ḳas Dâvûd veresesi tarlaları cenüben Gerümîtarihi
(27-28)	23	16	Teşrin-i evvel 341/1925	Göllü Kürüma Tarihi	Şusuz tarlanın 48 hisşeden 8 hisşesi	‘ Abdülkâdir Beg-zâde Aḥmed Beg	Şarḳan Cebür Maḳas Hannâ yeri şimalen eş-Şüyü‘ Ḳarmîğarben Müsâ Hû veresesi tarlaları cenüben Germîtarihi
(29-30)	24	16	Teşrin-i evvel 341/1925	Göllü Ramâdyat Tarihi	Şusuz tarlanın 48 hisşeden 8 hisşesi	‘ Abdülkâdir Beg-zâde Aḥmed Beg	Şarḳan İlyâ‘ Aş ve Bahü ‘ İsâ ‘ Abdâh veresesi şimalen Bahî Evs ğarben Bahî Muḫlicenüben beş hatvelik dere

(31-32)	11	24	Teşrin-i şani 340/1924	Telermen arz- ²⁴ ud-dere	Şusuz tarlanın 240 hisşeden 140 hisşesi	‘ Abdülkâdir Beg-zâde Aḥmed Beg	Şarḳan Beruhlu tarlası şimâlen Telermen’den resm-iḤammâm Ḳaryesine giden ṭarîḳ ğarben Dâvûd Ğazâl cenûben Evs-gîr tarlaları
(33-34)	12	16	Teşrin-i şani 340/1924	Telermen arz-Melâmenç	Şusuz tarlanın 240 hisşeden 140 hisşesi	‘ Abdülkâdir Beg-zâde Aḥmed Beg	Şarḳan Ḥarâbü’l-mâ’ sinori şimâlen Çerçi Muro tarlası ğarben Telermen’den Mârdîn’e giden ṭarîḳ cenûben Dâvûd b. Dâvud tarlası

(35) Mârdîn Zirâ’at Bankasına medyûn Mârdîn’de muḳîm ‘ Abdülkâdir Beg-zâde Aḥmed Beg’iñ zimmetindeki [...] ḳarşı maḥcûz bulunan mevḳi’ü cinsi ve ḥudûdî bâlâda muḥarrer Emîn [...] ḳıṭ’ a emvâl-i ğayr-i (36) menḳulesi bi’l-müzâyede bey’ edileceginden tâlib olan ve daha ziyâde ma’lûmât almaḳ isteyenleriñ müzâyede müddeti olan otuz gün zarfında icrâ dâ’iresine mürâca’at etmeleri i’lân olunur.

[S2, s3] (1) **Āşâr-ı Münteşire:**

(2) **Ayın Tarihî**

(3) Maṭbû’ât-ı Müdiriyyet-i Umûmiyyesi tarafından (4) pek zengin ve şâyân-ı istifâde bir münderecâtla (5) neşr edilen bu mecmû’anın²⁵ 12’nci cildiñ 36’ncı (6) nüshası intişâr etmiştir. Ḳârî’in-i kirâma (7) muṭâla’ası ḥâşşaten tavşiyе olunur.

(8) **Mâliye Muḥâsebeciliginden:**

(9) Cizre ḳazâsına tâbi’ Ḥayâke Ḳaryesi

(10) Cizre ḳazâsına tâbi’ Kerkîdor Ḳaryesi

(11) Cizre ḳazâsına tâbi’ Heftegân Ḳaryesi

(12) Cizre ḳazâsına tâbi’ Vaḥşid²⁶ Ḳaryesi

(13) Cizre ḳazâsına tâbi’ Selekon²⁷ Ḳaryesi

(14) Cizre ḳazâsına tâbi’ Manşûri²⁸ Ḳaryesi

²⁴ Mardin’in Kızıltepe ilçesinin ilk isimlerinden biridir.

²⁵ Bu mecmua ile ilgili detaylı bilgi için bk. Kocaoğlu, Bünyamin, (t.y.) *Ayin Tarihi Mecmuası*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ayin-tarihi-mecmuasi/>.

²⁶ Şırnak’ın Silopi ilçesine bağlı “Başverimli” beldesidir. Yaygın olarak “Telkabin” adıyla bilinir.

²⁷ Şırnak’ın İdil ilçesine bağlı olan köyün yeni adı “Kuyulu”dur.

²⁸ Eski zamanlarda Mansûriyye olarak bilinen köyün yeni adı “Yalımköy”dür. (Cizre, Şırnak)

(15) Emvâl-i metrûke ve maḥlûleye ‘â’id olup bâlâda (16) muḥarrer ḳurânîñ iki senelik bedel-iicârî üç (17) Ḥazîrân’da ihâle-i ḳaṭ’iyyesi icrâ ḳılınmaḳ üzere (18) yigirmi gün müddetle müzâyedeye ḳonıldığı Cizre (19) Mâl Müdürlüğinden bildirilmekle buraca ṭalibi zuhûrî ḥâlinde muḥâsebe-i vilâyete mürâca‘at (20) eylemeleri lüzûm-ı i‘lân olunur.

(21) Maḥkeme-i Aşliyye Riyâsetinden:

(22) Aḥz ü cerḥ etdikleri iddi‘âsıyla *maznûnu‘aleyhim* (23) olan Ḥâlid Muḥammed Oşmân ve Ḥasekü memlûkü ve Muhâcir Mehmed’iñ (24) Ḥudûd-ı Millî ḥâricinde Ḥamdûnî Ḳaryesinde sâkin (25) oldukları ḥâsebiyle kendülerine tebliġât îfâsı mümkün (26) bulunmadığından tebliġâtıñ i‘lânen îfâsı ḳarâr-gîr olmuş (27) ve yevm-i muḥâkeme 30 Ḥazîrân 927 Perşembe gününe (28) ta‘lîḳ olunarak bu bâbda şâdir olan celb müzekkereleriniñ (29) nüşhalarında maḥkeme dîvân-ḥânesine ta‘lîḳ edilmiş (30) olduğu i‘lân olunur.

[S2, s4] (1) Mârdîn Maḥkeme-i Aşliyye Riyâsetinden:

(2) Esâs Numrosı:461; Ḳarâr Numrosı:490.

(3) 22.000 ġuruş da‘vâsından dolayı (4) Mârdînli Nemes-zâde Ḥüseyn Câhid Efendi (5) imzâsıyla Mârdîn Maḥkeme-i Aşliyyesi ḥuḳûk (6) kısmına müdde‘â-‘aleyh Da‘îmî Ḳaryeli Maḥmûd b. (7) Şûfî Şeyḥmûs ḥakkında müteḳaddim 8 Şubat 927 (8) târiḥli istid‘ânıñ mu‘âmele-i lâzimesi ba‘de’l-icrâ (9) ḥuşuş-ı mezkûruñ icrâ-yı muḥâkemesi için (10) işbu 927 senesi şehr-i Mart’iñ 23’üncü (11) Çehâr-şenbe günü yevm-i muḥâkeme bi’t-ta‘yîn-i ṭarafeyn (12) nâmına da‘vetiye varaḳaları estâr ve tesyâr (13) ḳılınmış idi. Yevm-i mu‘ayyen-i mezkûrda Hey’et-i (14) Maḥkeme bi’t-teşkil müdde‘î Ḥüseyn Efendi maḥkemeye (15) gelmiş isede müdde‘â-‘aleyh Maḥmûd gelmediği bi’n-nidâ-i (16) mübâşir ṭarafından ḥaber verilmesine mebnî lede’t-tedḳîḳ (17) merḳûm Maḥmûd’unḥaṭṭıñ cenûbuna gitdiği bilâ-tebliġ (18) i‘âde ḳılınan da‘vetiye varaḳası zâhrındaki (19) meşrûḥâtdan añlaşılmagla ḥarcı müdde‘î (20) ṭarafından verilmek üzere ġazete vâsıtasıyla (21) merḳûm Maḥmûd nâmına i‘lânen tebliġât icrâsına (22) ve muḥâkemeniñ 4 Mayıs 927 Çehâr-şenbe günü (23) sâ‘at ṭokuz râddesine ta‘lîḳine müttefaḳanḳarâr (24) verilerek tefhîm ḳılınmışdı. Yevm-i mu‘ayyen-i mezkûrda (25) Hey’et-i Maḥkeme bi’t-teşkil müdde‘î Ḥüseyn Efendi (26) maḥkemeye gelmiş isede müdde‘â-‘aleyh Maḥmûd’a ġazete (27) vâsıtasıyla i‘lânen tebliġât îfâ edildiği ḥâlde (28) gelmediği bi’n-nidâ-i mübâşir ṭarafından ḥaber verilmesine (29) mebnî müdde‘îniñ talebiyle ġıyâbında muḥâkemeniñ icrâsına (30) ḳarâr verilerek ba‘de’t-tefhîm ‘alenen muḥâkemeye mübâderetle [S2, s5] (1) müdde‘î Ḥüseyn Efendi imzâsıyla verilen ve ‘aynı (2) târiḥde mu‘âmele-i ḳaydiyyesi icrâ ḳılınmış olan (3) esâs-ı da‘vâ‘arzuḥâlî ḳırâ’at etdirildikde (4) ḥulâşası 341/1925 senesi zarfında Da‘îmî (5) Ḳaryesinde icrâ eylediği zer‘iyyâtdan²⁹ müteḥaşşıl (6) ikiyüz ölçek buġday ile ikiyüz elli ölçek (7) arpa şerîki bulunan ḳarye-imezkûreli Maḥmûd (8) b.Şûfî Şeyḥmûs yedinde bırakılmış isede (9) te’diyesinden imtinâ‘ etdiginden celbiyle muḥâkemeleriniñ (10) icrâsı ve

²⁹ zer‘iyyâtdan: “ze” harfiyle yazılmıştır MN (Matbu Nüsha)

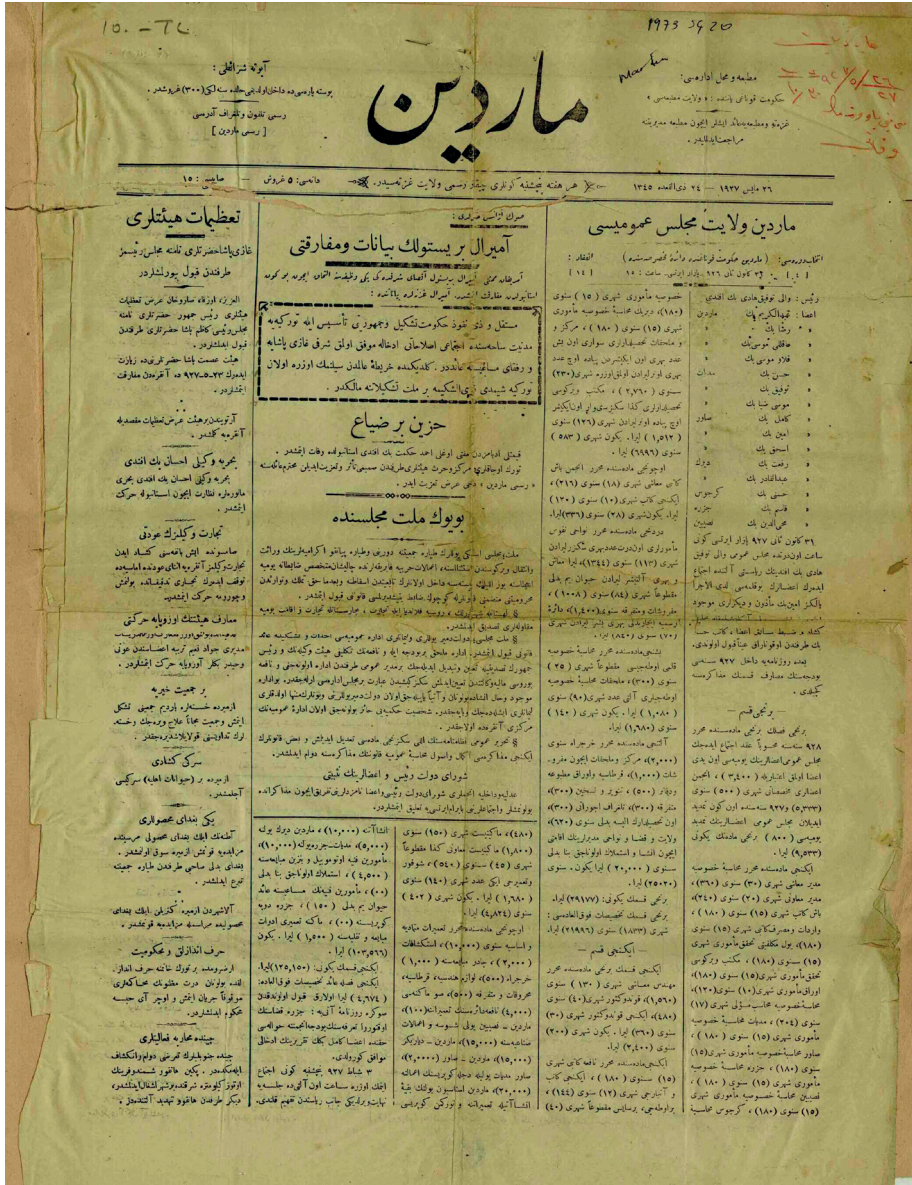
zahâ'ir-i mezkûreniñ 'aynen (11) veyâhûd bedelleri olan ma' denî yigirmi iki (12) biñ ğuruşuñ taşşîli talebinden 'ibâret oldığı (13) görüldi. Müdde'î Hüseyin Efendi'nin şüret-i (14) da' vâsı şoruldukdâ kırâ'at olunan istid'âsınıñ (15) münderecâtını şifâhen tekrârla berâber yedinde sened (16) olmayupmüdde'â- 'aleyhiñ 'inde'l-i' tirâz-ı yeminden (17) nükülüne ta' lîken müdde'âya zahâ'iriñ 'aynen taşşîlini (18) taleb ve hâric diyeceği kalmadığını söylemekle (19) maħkemece de şâyân-ı tedkîk başka bir cihet (20) kalmadığından hitâm-ı muħākeme tefhîm kılındı.

(21) İcâbı lede'l-müzākere müdde'î Mârdînli Nemes-zâde (22) Hüseyin Câhid Efendi tarafından maħkememize (23) hitâben verilen istid'âda 341/1925 senesi zarfında (24) Da'îmî Karyesinde icrâ eylediği zer' iyyâtdan³⁰ (25) muteħaşşıl beher ölçegi ma' denî altmış ğuruş (26) hesâbıyla iki yüz ölçek buğday ve beher ölçegi (27) ma' denî kırk ğuruş hesâbıyla iki yüz elli (28) ölçek arpanıñ 'aynen veyâhûd bedelleri olan (29) *min haysi'l-mecmû'* ma' denî yigirmi iki biñ (30) ğuruşuñ kendüsinden taşşîline karar verilmesi (31) taleb ü iddi'â eylemekle hatıñ cenûbunda bulunduğ [S2, s6] (1) cihetle Mârdîn Gazetesi vâsıtasıyla i' lānen (2) icrâ kılınan tebliğâta rağmen maħkemeyegelmemiş (3) olan müdde'â- 'aleyhiñ ğıyâbında muħākeme icrâsına (4) dâ'ir müdde'îniñ vâki' olan talebine binâ'en ğıyâbında (5) icrâ kılınan muħākeme neticesinde müdde'îniñ bu (6) bâbdaki da' vâsınıñ işpâtından izhâr-ı 'acze (7) müdde'â- 'aleyhiñ 'inde'l-i' tirâz yeminden nükülüne (8) ta' lîken mezkûr buğday ve arpanın yâ'aynen veyâ (9) bedelen taşşîlini taleb etmiş ve hâdişe Kânûn-ı (10) Medeni'nin mevki'-i mer' iyyete vaz'ı târihinden (11) muqaddem vâki' olduğu hasebiyle eski kânûnuñ (12) aħkâmına tâbi' bulunduğ kânûn-ı mezkûruñ (13) şüret-i taṭbîki haqqındaki kânûnuñ birinci (14) maddesiniñ şarâhati iktizâsından bulunmuş olmağla (15) uşul-i hukûkiyyeye müzeyyel kânûnuñ on sekizinci (16) maddesine tevfiķen ve müdde'â- 'aleyhiñ 'inde'l-i' tirâz (17) yeminden nükülüne ta' lîken müdde'âya olanikiyüz (18) ölçek buğday ve ikiyüz elli ölçek arpanıñ (19) mişlen müdde'â- 'aleyh merķumdan bi't-taṣṣil müdde'î (20) Hüseyin Efendi'ye teslimine ve maşârif-i muħākeme (21) olan yedi yüz yetmiş toķuz ğuruşuñ müdde'â- (22) 'aleyh Maħmûd'a taḥmîline kâbil-i i' tirâz olmağ üzere (23) 4 Mayıs 927 târihinde ğıyâben ve müttefaķen hükm (24) ü karar verilmiş ve bu bâbda şâdir olan i' lāmıñ (25) şüret-i muşaddaķası maħkeme divân-hânesine ta' lîk (26) edilmiş olduğundan tebliğ maķâmında kâ'im olmağ (27) ve müddet-i mu'inesiniñ zarfında i' tirâz u temyîz vâki' (28) olmadığı taķdîrde i' lām-ı mezkûr kesb-i (29) kaṭ' iyyet etmiş nazarıyla bakılacağı luzümü i' lān (30) olunur. (31) [Mârdîn-Vilâyet Maṭba'ası]

³⁰ zer' iyyâtdan: "ze" harfiyle yazılmıştır MN

EKLER

EK-1: 1927 tarihli Mardin Vilayet Gazetesi (Sayı:15, Sayfa:1)

MARDİN

1927 36 20
 مطبوعه و عالى ادارسى
 مكورق توپاس اىندى : ۱۰ ولایت مطبعسى
 قهرقه مطبوعهخانه ايدى ايون مطبوعه مودرنه
 مراحمه الخايير

MARDİN VILAYET MECLİSİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

مردین قانس مودرنه : (مدیری مودرنه قانس مودرنه) ۱۹۲۷
 ۱۹۲۷

دین : ول قوقچاقلی شک افندی
 اعدا : قیبالیکویچ پان مودرنه
 • وفائی ایپ : مودرنه
 • قیلال موسی بیگ : مودرنه
 • حوسین بیگ : مودرنه
 • توقیق بیگ : مودرنه
 • موسی خیا بیگ : مودرنه
 • کمال بیگ : مودرنه
 • امین بیگ : مودرنه
 • اسحق بیگ : مودرنه
 • زینت بیگ : مودرنه
 • عیاضقانی بیگ : مودرنه
 • حوسین بیگ : مودرنه
 • حیرم : مودرنه
 • عیاش بیگ : مودرنه

AMIRAL İSTİSNA İYİ HAYAT

Amiral İstisna İyî Hayatın Tarihçe ve Hizmetleri

Amiral İstisna İyî Hayatın Tarihçe ve Hizmetleri...
 Amiral İstisna İyî Hayatın Tarihçe ve Hizmetleri...
 Amiral İstisna İyî Hayatın Tarihçe ve Hizmetleri...

ZİN BİZİMİN

ZİN BİZİMİN...
 ZİN BİZİMİN...
 ZİN BİZİMİN...

BOYUK MİLT MECLİSİNDE

BOYUK MİLT MECLİSİNDE...
 BOYUK MİLT MECLİSİNDE...
 BOYUK MİLT MECLİSİNDE...

DÖLLET DİNİ VE İHTİŞATİ

DÖLLET DİNİ VE İHTİŞATİ...
 DÖLLET DİNİ VE İHTİŞATİ...
 DÖLLET DİNİ VE İHTİŞATİ...

TEGİZİT HİŞTİLERİ

TEGİZİT HİŞTİLERİ...
 TEGİZİT HİŞTİLERİ...
 TEGİZİT HİŞTİLERİ...

TEGİZİT HİŞTİLERİ

TEGİZİT HİŞTİLERİ...
 TEGİZİT HİŞTİLERİ...
 TEGİZİT HİŞTİLERİ...

TEGİZİT HİŞTİLERİ

TEGİZİT HİŞTİLERİ...
 TEGİZİT HİŞTİLERİ...
 TEGİZİT HİŞTİLERİ...

TEGİZİT HİŞTİLERİ

TEGİZİT HİŞTİLERİ...
 TEGİZİT HİŞTİLERİ...
 TEGİZİT HİŞTİLERİ...

TEGİZİT HİŞTİLERİ

TEGİZİT HİŞTİLERİ...
 TEGİZİT HİŞTİLERİ...
 TEGİZİT HİŞTİLERİ...

EK-3: 1928 Tarihli Mardin Vilayet Gazetesi (Sayı: 47, Sayfa:1)

AHMET MİTHAT EFENDİ'DEN BİR BALKAN DRAMI: GÖNÜLLÜ ROMANI

A BALKAN DRAMA BY AHMET MİTHAT EFENDİ: GÖNÜLLÜ NOVEL

Levent BİLGİ*

Özet

Ahmet Mithat Efendi'nin Gönüllü romanı tezli bir romandır. Balkanlardaki azınlıkların isyanı ve bunların karşısında Türklerin durumunu anlatır. Aslında Müslümanlar ve Hristiyanlar beraber iyi ilişkilerle yaşamaktadırlar. Fakat dış tahrikler sonunda bölgedeki bazı Hristiyanlar Türklere eziyet etmeye başlar. Türkler de teşkilatlanıp bu zulümlere karşı koymaya başlarlar. Roman bölgenin önemli ailelerinden olan Recep Köso etrafında döner. Recep hem Hristiyanların eziyetleriyle mücadele eder. Hem de aşık olduğu Hristiyan kızı Filomene ile evlenmeye çalışır. Roman Recep ve Filomene'nin kavuşma mücadeleleri ve Türk Yunan çatışmaları ile devam eder. Osmanlı'nın bölgeye hakim olması ve Recep'in Filomene ile evlenmesi ile sona erer. Roman Osmanlılık ideolojisinin etkisi altında yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat Efendi, Rumeli, göç, aşk.

Abstract

Ahmet Mithat Efendi's Volunteer novel is a novel with a thesis. It tells about the rebellion of the minorities in the Balkans and the situation of the Turks against them. In fact, Muslims and Christians live together on good terms. However, as a result of external provocations, some Christians in the region begin to persecute the Turks. The Turks organized themselves and started to oppose these oppressions. The novel revolves around Recep Köso, one of the important families of the region. Recep also struggles with the persecution of Christians. He also tries to marry the Christian girl Filomene, whom he falls in love with. The novel continues with the reunion struggles of Recep and Filomene and the Turkish-Greek conflicts. It ends with the Ottoman domination of the region and Recep's marriage to Filomene. The novel was written under the influence of the ideology of Ottomanism.

Keywords: Ahmet Mithat Efendi, Rumelia, immigration, love.

* Doç. Dr., Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, leventbilgi@gmail.com, ORCID:0000-0002-7683-3258.

Giriş

Bütün bir Tanzimat ve Servet-i Fünun devirlerini ve hatta Meşrutiyet devrinin de ilk yıllarını eserleriyle dolduran Ahmet Mithat Efendi'nin birden çok sıfatı var: Gazeteci, hikâye ve roman yazarı, tarihçi, ilahiyatçı, felsefeci... O, bütün bu alanlarda ciltler dolusu eseri bulunan, edebiyattan coğrafyaya, müzikten dinler tarihine hemen her konuda kalem oynatmış ve okuyucularını her alandan haberdar etmek isteyen bir gazeteci, bir ansiklopedist. (H.Durgun-F. Gökçek, 2018:5)

Mithat Efendi Tercüman-ı Hakikat'ı bir mektep gibi çalıştırmış bir çok gazeteci ve yazarın yetişmesine vesile olmuştur. Onun için gazete ve edebiyat aynı zamanda fikirlerini yaymak için bir vasıta. Eserleriyle çocuklardan kadınlara kadar toplumun bütün kesimlerine hitap etmeye çalışmış, geniş bir okuyucu kitlesi tarafından takip edilmiştir. İlk nüshası 27 Haziran 1878 yılında çıkan Tercüman-ı Hakikat'ı 28 Aralık 1912'deki ölümüne kadar çıkarmaya devam etmiştir. (Tekin, 2011:407)

“Ahmet Mithat, çevresindeki gençleri, okuyucuları tenkit ediyor, teşvik ediyor; taklit olsun, iyi olsun, kötü olsun, yazın diyor. Hele kadın yazarları daha çok teşvik ediyor.” (H.Durgun-F.Gökçek, 2018:17)

Ahmet Mithat Efendi bir yandan gençleri yazmak için teşvik etmiş, bir yandan da kendisi otuz iki roman telif etmiştir. (Okay,1995:302-303)

Ahmet Mithat Efendi'nin Gönüllü¹ Romanı yazarın tezli romanlarından birisidir. Tanzimat ile beraber Osmanlı coğrafyasına pek çok düşünce çeşitli vesilelerle girmiştir. Ahmet Mithat Efendi başlarda hürriyetçi ve istibdat karşıtı bir tavır sergilemiş ancak devleti elinde tutanların tepkisi ile karşılaşmıştır. Zamanla bu duruşunu değiştiren yazar hakim ideolojiye uygun düşünmeye ve yazmaya başlamıştır. Devletin resmi politikası olan “Osmanlıcılık” Ahmet Mithat Efendi'nin de ideolojisi haline gelmiştir. Din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün Osmanlı tebasının eşit yurttaşlık haklarına sahip olmasını savunan Osmanlıcılık, Osmanlı kimliğini bir tür anayasal vatandaşlık haline getirmeye çalışmaktadır; Abdülhamid'in kabul ettiği Kanun-ı Esasi'nin de ana çerçevesini belirler. Abdülhamid ve hatta İttihatçılar Osmanlıcılık düşüncesi ile Ulusçuluk fikirlerini ve ayrılıkçı anlayışları bastırmaya çalışmışlardır.

Rumeli'nin fethi ile beraber o bölgelere Müslüman Türkler yerleştirilmeye başlanılmıştır. Yüzyıllar boyunca bu topraklarda yaşayan Türkler zamanla coğrafyayı benimsemiş ve Balkanların asli unsurları haline gelmişlerdir. Öyle ki pek çok şehirlerde ve ilçelerdeki nüfus gayr-i Müslimlerin sayısından fazladır. Yaşanan birliktelikler, doğumlar, ölümler,

¹ Ahmet Mithat Efendi, Gönüllü, Tercüman-i Hakikat, Nr:5870/669-5932/732, 21 Ağustos 1313-Teşrinievvel 1313 (1896-1897). Kitap halinde Ahmet Mithat, Gönüllü, Kırkambar Matbaası, Dersaadet, 1314, (1898).

sevinçler, felaketler Türkleri o bölgeye bağlamış, toprakları vatan haline getirmiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin Gönüllü romanı 1897 Türk-Yunan savaşının yaşandığı Teselya'da geçmektedir. Gönüllü romanı 1897 Türk Yunan Savaşı'nın bitmesinden kısa bir süre sonra tefrika edilmiştir.

1. Rumeli, Yenişehir

Ahmet Mithat'ın Gönüllü romanı Abdülhamid döneminde Rumeli,'de geçer. 19 bölümden oluşur. Yenisehir bölgesinde Türk, Arnavut, Bosnak ve Rumlar beraber yaşarlar. Rumeli'nin hâkimi olan Türklerle diğer gruplar birlik, beraberlik ve iyi komşuluk ilişkileri içinde yaşarlar. Bunların hepsi Osmanlıdır ve dış tahrikler olmadığı müddetçe aralarında bir problem yoktur. Ahmet Mithat Efendi Osmanlılık ideolojisi çerçevesinde romanda Osmanlı idaresindeki milletlerin birbirleriyle dostça yaşadıklarını söyler:

“Efendim Rumeli'de Türklük, Arnavutluk, Boşnaklık, Bulgarlık, Rumluk, Ulahlık, Çingenelik, hatta Yahudilik bile ahlakça, âdetçe birbirine bir sûret-i garîbede mezc olunarak bir halitâ-i acîbe husule getirmiş olduğu gibi bu ihtilâl lisanca dahi vukua gelmiştir.” (Mithat, 1314:10)

Rumeli'de şehirlerde Türkler çoğunlukken, köylerde farklı milletler çoğunluktadır. Buradaki Türkler kültür seviyesi olarak ileri insanlardır. Hatta kadınlar, kızlar bile okurlar. Recep Köso bölgenin önemli ailelerinden birinin oğludur. Babası o 15 yaşında iken vefat etmiştir. Annesi Çelebi Molla ve iki kız kardeşi ile çiftliklerinde yaşarlar. Recep Köso'nun annesi kitap okuyan, oğlunun aldığı gazeteleri takip eden ve Molla ünvanını alan bir kadındır. Yunanlıların kışkırtmaları sonucunda bölgede çatışmalar başlar. “Bego” adı verilen Recep Köso yaşadığı yerde gençleri organize ederek bir direniş kuvveti oluştururlar.

Dış tahriklerden önce Yunanlılarla Türkler arasında öyle ciddi problemler yoktur. Her milletten insanlar burada beraber iyi komşuluk yaparlar. Birbirlerine gider gelir, yemeklerine, düğünlerine davet ederler. Filomene ile Recep de böyle ortamlarda tanışır. Recep, komsularından Sankur Yankos'un kızı Filomene'ye aşık olur. Filomene de onu sever. Sık sık buluşur beraber güzel vakit geçirirler. Babasının kızı vermemesi üzerine Recep arkadaşlarıyla kızı kaçıtır. Yankos'un kızını vereceğini söylemesi üzerine Filomene eve döner. Yankos bir müddet kızını vazgeçirmeye, bir Yunanlı ile evlendirmeye çalışır. Filomene'nin tekrar kaçmaya hazırlanması üzerine Yankos kızını Kalabaka Manastırlarından birine kapatır. Recep Filomene'yi bulamayınca ümitsizliğe düşer. Ancak Filomene kendisini bekleyen hizmetçi Petros'u para ile razı ederek Recep'e haber gönderir. Recep Manastır'a gelerek üç hafta Filomene ile beraber kalır. Ancak bunu duyan Sankur kızını zorla eve kapatır.

Artık Recep ile görüşürmez. Osmanlı ordusu bölgeden çekilmektedir. Recep bir an önce bir karar vermelidir. Aşkının peşine düşmeyi bırakıp kaybedilmek üzere olan vatan için bir şeyler yapmalıdır.

Önceleri bir Osmanlılık çatısı altında birleşmiş olan milletler beraber ve mutlu bir şekilde yaşarlarken dış tahriklerle ayaklanan Yunanlılar önce Girit'e saldırırlar. Rumeli'de Yunanlılar artık "Zito Polemus!" yani "yasaşın savaşı"(Mithat, 1314: 28) diye bağırmaaya başlarlar. Etniki Eteryaya denilen bir cemiyet de Yunanlıları savaşı için organize eder ve kışkırtır. Ayrıca bu cemiyetin neşir organları olan gazeteler de her gün halkı tahrik ederler. Bu gazetelerde Manastır, Selanik ve Edirne'nin alınacağı günlerin yakın olduğu yazılıdır:

"Efkâr-ı Yunaniyyede görülen galeyana mukabil Hükümet-i Seniyye-i Osmaniiyenin dahi kemal-i intibah ve ihtiyat ile davranarak hududa dogru fevc fevc asker sevk eder." (Mithat, 1314: 29)

Ahmet Mithat Efendi bu ifadeleriyle hükümetin ve Abdülhamid 'in uygulamalarını tasvip ettiğini gösterir. Bu arada karışıklıklar bir türlü bitip tükenmez. Karşılıklı ölümler ve savaşı ortamı her yerdedir. Rus tehlikesi karşısında Berlin toplantısında Teselya, Batılı devletlerinin baskısıyla Yunanistan'a verilir:

"Yunan idaresi ise ahali-i İslamiyye için katlanılabilecek idarelerden olmamasından dolayı ahalişi sair vilayât-ı sâhaneye hicret eyedikleri sırada Recep Köse dahi Serfiçe taraflarına hicret eylemiştir." (Mithat, 1314: 37)

Yunanlıların niyeti Yanya ve Manastır'a kadar birçok bölgeyi almaktır. Bunu bilen halk çareyi göçmekte bulur. Ancak yazarın ifadesiyle "himmet-i bülend-i mertebet-i cenâb-ı padisahî" (Mithat, 1314:40) ile bu emeller Teselya ile sınırlandırılmıştır. Roman boyunca yazar her vesile ile hükümeti ve padişahı övmekten geri durmamıştır.

Çelebi Molla ailesinin Serfiçe'ye göçme sebeplerinden biri de Recep Köso'nun bölgedeki önemli Yunanlı ailelerden biri olan Sankur Yankos'un kızı olan Filomene'yi sevmesi ve kaçırmasıdır. Teselya'nın Yunanistan'a verilmesiyle Yankos ailesinin itibarı ve etkisi artacaktır. Bu evliliğe karşı çıkan Yankos'un Recep'e bir zarar vermesi mümkündür. Çelebi Molla bu sebeple de Yenişehir'den göçmek ister:

"Gidelim Recep gidelim! Su memleketten çıkalım gidelim. Bunu bana vaat et. Hemen şimdi vaat et. Hem de yemin ile temin et." demesiyle Recep bilâ-tereddüt ve lâ ihtiraz:

-Gidelim anacığım! Vallahi billahi gidelim. Sen ne emredersen harf be harf onu icra edeceğim. Vallahi billahi onu icra edeceğim. Diye validesini temine müsarrat gösterdi...Çelebi Hanım Teselya'nın tahliyesi üzerine orada İslam'a rahat kalmayacağı için bu hicret teklifinde bulunuyordu." (Mithat, 1314: 131)

Serfiçe'ye göçen Recep burada iş kurar ve eşrafı arasına karışır ve Filomene'den ümidini kesince burada bir Müslüman kız ile evlenir.

Filomene de Andrea Kostopolo adlı bir Yunanlıyla zorla evlendirilmiştir. Recepten de bir çocuğu olmuştur. Filomene'nin babası ve evlendirdiği adam o bölgede etkili Yunanlılardır ve kötü karakterli insanlardır. Anlatıcı Yunanlıların orada kalan Türklere, hattâ kendi milletinden olan Türk dostu Yunanlılara bile kötü muamele yaptıklarını satır aralarında belirtir. Yunan Osmanlı savaşı çıkınca Türkler bölgeyi yeniden ele geçirirler. Andrea'nın Filomene'yi öldürmeye çalışması üzerine Recep Filomene'yi kurtarır. Bir asker de Andrea'yı öldürür. Recep karısından izin alarak Filomene ile orada evlenir.

"Ahmet Mithat bilhassa dinî müsamaha, başka dinden olanların inanç ve ibadetlerinde hür olmaları konusunda İslâm ve Osmanlı usul ve örfünün, Batı'nınkinden her zaman üstün olduğunu ifade eder. Müslüman bir erkeğin ihtida etmemiş hıristiyan bir kızla evlenebileceği, bu durumda karısının ibadetlerini yerine getirmesinde ona yardımcı olacağı motifi de birkaç romanında (Paris'te Bir Türk, Demir Bey) işlenmiştir. Buna karşılık bazı romanlarında da (Süleyman Muslî, Kafkas) aynı konuda hıristiyanların katılığı dile getirilir." (Okay, 1989:100-103)

Filomene'nin oğlu Marko'nun aslında Recep'in çocuğu anlaşılır. Marko annesi ile beraber Müslüman olur, Osman Halis adını alır. Bu arada Teselya tekrar fethedilir. Recep eskiden yaşadığı bu toprakların ne kadar değişmiş olduğunu düşünür.

"Yenişehir kasabasına girip de vaktiyle ahali-i müslimesi, ahali-i gayr-ı müslimeden birkaç kat ziyade olan bu şehirde şimdi ahali-i müslime pek az kalarak onların dahi hâl ü zaman icabınca nefes alabilecek cür'ette bulunamadıklarını gören Recep'in derununda nasıl kaynar sular cereyan eylediğini ne kadar tafsil eylesek yine tarif edebilmiş olamayız." (Mithat, 1314: 176)

Recep Filomene'yi alarak Serfiçe'ye geri gönder.

2. Göç (Serfiçe)

Ahmet Mithat'ın Gönüllü romanında Teselya'daki karışıklıklar Türkler arasında göç fikrini iyice canlandırır. Artık kimse buralarda yaşamak istemez. Göçme imkânı olanlar hemen eşyalarını hazırlamaya başlarlar.

“Tahliye havadisinin şuyuu üzerine Yenişehir'de birçok familyalar Yunan hükümet ve askerinin vürudundan evvel hicretle bu beliyeyi gözlerinin görmemesine karar vermişlerdi de bu kararda bulunanların birincilerinden birisi de Çelebi Molla idi.” (Mithat, 1314: 132)

Çelebi Molla ailesi taşınılabılır eşyalarını hemen hazırlamaya baslar. Memleketlerinde kalan mal ve mülklerinin idaresini güvenilir bir vekile bırakırlar. Recep göç için gerekli malzemeleri alır:

“Bes altı gün zarfında levâzım-ı seferiye dahi ikmâl olunarak familya halkı ve eşya sekiz sirem arabasına bilirkâb ve't tahmil simale yani Serfiçe yoluna doğru hareket olundu ki Çelebi Molla'nın validesi Serfiçe'den gelmiş bulunmak hasebiyle kadıncağız validesinin memleketine rücûunu su hâl-i igtirâbta yine bir nev medâr-ı tesliyet addeylemistir.” (Mithat, 1314: 133)

Gönüllü romanında Yunanistan'ın Yenişehir bölgesini istila etmesi üzerine Serfiçe'ye göçen ailenin hayatı şöyle geçer: Burada annesi ve iki kız karesi ile yasar. Bu zengin aile Serfiçe'ye göçünce Serfiçeliler “Hakikaten insan güzeli bir hemşehriye nail olduk!” (Mithat, 1314: 39) diye düşünürler.

Recep Köso Yenişehir eşrafındandır. Serfiçe'ye göç sırasında serveti ziyan olmaz. İlk başlarda Yenişehir de bıraktıkları güvenilir adamları arazilerini ekip dikerek kazancı aileye gönderir. Daha sonraları Yunanlıların bu bölgedeki baskıları artınca oradan göçen Türkler arazilerini kontrol etme imkânının zorlaştığını görerek topraklarını satarlar. Recep uzun müddet topraklarını satmamakta direnir. Ancak savaş tehlikesi yaklaşınca o da arazilerini satmak zorunda kalır. Recep ve ailesi Serfiçe de bir çiftlik alarak yerleşirler. Oranın eşrafı da kendilerini tanır. Sık sık çiftliklere zengin ailelerle beraber davet edilirler.

“Yenişehir muhacirleri taht-ı istimlaklarında bulunan araziye gerek vekiller vasıtasıyla ve gerek doğrudan doğruya kendileri ektirip biçirmekten tahassül edecek menafin azalmasına mukabil kıymet-i emlakın terakkisini menâfi-i muntazıralarına daha muvafık bulmaya başladılar. Bugün falanca beyin ve yarın filanca efendinin çiftliği satılmış olduğu havadisi birbirini takip eyliyordu. Vâ-esefâ ki günün birinde Recep Köso'nun emlâki satıldığı havadisi dahi meydana çıkmıştır.” (Mithat, 1314: 139)

Recep Serfiçe'ye göçüp oradaki topraklarını sattıktan sonra Yenisehir ile tek irtibatı sevgilisi Filomene kalır. Ancak Filomene'nin zorla da olsa Andrea Kostopolo ile evlendiğini duyunca bu son bağ da kopar ve çevredekilerce kendisine uygun görülen Yakup Bey'in kızı ile evlenir. Bu arada Recep'in kız kardeşleri de kendilerine münasip bir taliple evlenirler.

Yunanlıların kazanımlarını az görerek Osmanlı topraklarına saldırımları üzerine Osmanlı devleti Yunanistan'a savaş ilan eder. Bunun üzerine Recep Köso annesinden izin alarak gönüllü olarak savaşa gitmek üzere hazırlık yapmaya başlar. Bunu duyan Serfiçe'de yaşayan Yenişehir muhacirlerinden otuz kadarı da hazırlanarak Recep'e katılırlar. Beraber Alasonya'ya giderek orduya girerler. Ordu komutanı Rumcayı iyi bilen Recep'i haber alma maksadıyla bir Rum papazı kılığında Yunanistan içlerine yollar. Recep burada Yunan ordularını izler ve onların durumları, hareketleri hakkında Türk komutanlarına bilgi gönderir. Yenişehir'in kurtarılması sırasında burada Filomene'nin kocasının yaptığı zulümler üzerine bir asker Filomene'nin kocasını öldürür. Recep Filomene'yi de alarak Serfiçe'ye döner. Ahmet Mithat'ın bütün kahramanları gibi Recep Köso da uzağı gören, tedbirli, yanılmayan, bu niteliklerin mükâfatını gören bir şahıstır.

Ahmet Mithat Efendi azınlık sorununu bir siyasi ve ideolojik kavga olarak görür. Bu hassas konuya eserlerinde dolaylı olarak çözüm önerileri sunar. (Solak, 2010: 337)

Sonuç

Ahmet Mithat Efendi'nin Gönüllü adlı romanı dönemin Abdülhamid anlayışına uygun bir bakış açısı ile yazılmıştır. Rumeli'de başlarda Müslümanlar ile gayr-i müslimler beraber komşuluk ve barış ilişkileri içinde yaşamışlardır. Yazar romanda etnik kökeni farklı olanlara karşı olumsuz bir tavır içine girmez. Hatta onlara sempati ile bakar. Hristiyanları ehl-i kitap olarak görür. Hatta zaman zaman vaka akışını keserek itikadi yakınlıkları anlatır. Recep sevdiği kız olan Filomene'yi Müslüman olmaya zorlamaz. Annesi de bir Yunanlı olan Filomene'yi kabul eder.

Ancak bu bölgelerde Osmanlı'nın zayıflamaya başlaması ile Batılı ülkeler Müslüman olmayanları tahrik etmeye başlamışlardır. Ahmet Mithat Efendi'ye göre Türkler ile Yunanlılar aslında dostturlar. Ama dışarıdan içimize sokulan casuslar nifak çıkarmaktadırlar.

Bu hal bölgede bitmek tükenmek bilmeyen huzursuzluklara, kavgalara, savaşlara sebep olmuştur. Bölgedeki Türklerin bir çoğu çıkan bu çatışmalardan kurtulmak için daha iç bölgelere göç ederler. Recep Köso ailesi de bunlardan biridir. Yazar Recep Köso ile Yunanlı Filomene arasındaki aşk ile romana bir romantizm katmıştır. Recep'in annesi Çelebi Molla kitap okuyan, gazete

takip eden kendisini yetiştirmiş bir hanım efendidir. Yazar bu Çelebi Molla ile kendi idealindeki ağır, kültürlü, bilgili, dirayetli Türk kadın tipini ortaya koymaya çalışmıştır. Romanda Recep Köso'da dirayetli, kültürlü, bilgili bir şahsiyettir. Savaş çıktığı zaman hiç tereddüt etmeden orduya katılır. Recep ile Annesi Çelebi Molla Ahmet Mithat'ın ideal tipleridir. Yazar Serfiça'da evlenen Recep'in sevdiği kız olan Filomene ile de evlenmesini uygun görmektedir. Roman boyunca yazar her vesile ile hükümeti, padişahı ve onların uygulamalarını övmekten geri durmamıştır.

Kaynakça

- Durgun, H. Harika ve Gökçek, F. (2018). *Ahmet Mithat Efendi Edebiyat Yazıları 2*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Mithat, A. (1896-1897). *Gönüllü*, Tercüman-i Hakikat Nr:5870/669-5932/732, 21 Ağustos 1313-Teşrinievvel.
- Mithat, A. (1898). *Gönüllü*, *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, İstanbul: Kırkambar Matbaası.
- Okay, O. (1989). Ahmet Midhat Efendi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (2), 100-103.
- Okay, O. (1995). Felâton Beyle Râkım Efendi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (12), 302-303.
- Solak, Ö. (2010). Ahmet Mithat Efendi'nin Gönüllü Romanında Etnik Konumlandırma ve Çok Etnikliliğe Karşı Birleştirici Öneriler, *Bir Kardeşlik Hikâyesi Ali Gaffar Okan Sempozyumu*, 23/24 Ocak, Hendek/Sakarya.
- Tekin M. (2011). Tercüman-ı Hakikat, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (40), 497-498.

TANPINAR'IN DOĞU-BATI SORUNUNA İLİŞKİN YAKLAŞIMLARI

TANPINAR'S APPROACHES TO THE EAST-WEST PROBLEM

Halef NAS*

Özet

Tanzimat'ın ilanıyla hız kazanan batılılaşma sürecinin etkileri 1839'dan sonraki Osmanlı basınında ifadesini bulmuştur. Bu dönemde yayımlanan şiir, roman, hikâye ve birçok gazete köşe yazısında batılılaşmaya dair dikkatlere rastlanır. Batılılaşmanın ne olduğu ve buna nasıl tepki verileceği siyasi ve sosyal değişimlere paralel olarak ortaya çıkan fikir akımlarında tartışılan esas konulardandır. Batılılaşmayla birlikte modernleşmenin başlaması cemiyetimizde daha önce bulunmayan doğulu ve batılı iki farklı yaklaşıma zemin hazırlamıştır. Doğu-Batı düalitesinin Tanpınar'ın yaşadığı döneme nasıl yansıtıldığı, bu ikiliğin medeniyetimize nasıl yerleştiği, ikiliğin esas sebepleri, insana bakan yönü ve sonuçta cemiyet içinde insanın ne tür bir manzara kazandığı gibi sorunlar eserlerinde önemli bir yere sahiptir. Tanpınar'ın Doğu-Batı çatışmasına ilişkin çözüm önerileri bulunmaktadır. Tanpınar çözüme dair tekliflerini siyasi, sosyal, ekonomik, tarihi problemlerin aynasında öne sürmekte ve böylece nedenleri tespitinden sonra bir sonuca ulaşmaya çalışmaktadır. Bu yönüyle sanatçı tarafıyla bildiğimiz kimliğinin ötesinde bir mütefekkir edasıyla konuşmaktadır. Onun ileri sürdüğü fikirlerini bir de şahsiyetinin düşünce adamı kimliğinde aramak eserlerini anlamada yeni bir bakış açısı kazandıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Doğu-Batı, ikilik, toplum, oidipus kompleksi

Abstract

The effects of the westernization process, which gained momentum with the proclamation of the Tanzimat, found its expression in the Ottoman press after 1839. In the poems, novels, stories and many newspaper columns published in this period, attention to westernization can be found. What is and how to respond to the westernization is the main issue discussed in the currents of thought that emerged in parallel with political and social changes. The beginning of modernization with westernization lead up to the way for two different approaches, eastern and western, which did not exist before in our society. Problems such as how the East-West duality was reflected in the period in which Tanpınar lived, how this duality settled in our civilization, the main reasons of the duality, its aspect towards people, and what kind of landscape a person gains in society as a result, have an important place in his works. Tanpınar has suggestions for solutions to the East-West conflict. Tanpınar puts forward his proposals for solution in the mirror of political, social, economic and historical problems and thus tries to reach a conclusion after determining the causes. In this respect, he speaks to the artist side with a thinker beyond his identity

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. hnas@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1637-4897.

as we know it. Searching for his ideas in the identity of the thinker of his personality will give a new perspective in understanding his works.

Keywords: East-West, duality, society, oedipal complex

Giriş

1839’da Tanzimat’ın ilanından sonra Türk edebiyatında işlenen konulara hâkim mesele Batılılaşma olmuştur. 1950’lere kadar Türk romanının temel sorunlarında etkili olduğu söylenen (Moran, 2002: 24). batılılaşma probleminin bugün de devam ettiğini söylemek mümkündür. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın yaşadığı dönemde batılılaşma süreci Doğu-Batı sorunsalı içinde ortaya konmaktadır. Mevzu üzerine Tanzimat’tan Cumhuriyete ve Cumhuriyet sonrası dönemde görüşlerini dile getiren edebiyatçılar her zaman olmuştur. Siyasi, sosyal, hukuki, iktisadi hatta eğitimle ilgili her konuda bu meselenin yansımalarını ve sonuçlarını görmek mümkündür.

Doğu-Batı düalitesi, çatışması elbette tarih içinde Tanzimat’la ortaya çıkmış değildir. Doğulular ve batılılar ayrımı tarih boyunca vardır ve var olmaya devam edecek gibi gözükmektedir. Doğudan Batıya Batıdan Doğuya akınlar, fetihler, yağmalar, iskân faaliyetleri tarihin önemli dönüm noktalarını oluşturmaktadır. Bunlar olurken iki taraf kendine has karakteristik özelliklerini korumuş gözükürken doğulu doğuludur; batılı batılıdır. Ancak bize bakan yönüyle Tanzimat’ın ilanından sonraki gelişmeler içinde bu önermenin hükmünü kurmak zor görünmektedir. Batılı için doğuludan etkilendiği anlamında bir değişimin başladığını söylemek mümkün değilse de en azından doğulunun doğulu olmaktan vazgeçmeye ve batılı olmaya başladığı görülmektedir.

Meseleyi edebiyat zemininde sorunsallaştırmak için Doğu-Batı kavramlarının kullanılması zorunlu değildir. Bazı edebiyatçıların şiir, roman ve hikayelerinde meselenin karakterler ve onların yaşadıkları olaylar bağlamında ele alındığı görülür. Tanpınar’ın eserleri mevzu bakımından önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Tanpınar mevzuyu sadece kurmaca eserlerde değil aynı zamanda deneme ve makalelerinde de irdelemektedir. Doğu-Batı medeniyetlerini kıyaslarken merkeze koyduğu unsur insandır. Tanpınar içinde yaşadığı toplumun bir ferdi olarak da bu ikiliği içinde yaşamış bir ferttir. Dolayısıyla sadece sanatçı kimliğiyle değil mütefekkir yönüyle de mesele üzerinde fikirlerini dile getirmektedir. Genellikle sanatçı kimliğini öne çıkardığımız için ona mütefekkir dememiz garipsenebilir. Gerçi “ilm-i edep” ve “edebiyat” kavramlarının tarih içindeki gelişimine vakıf olanlar Tanpınar’a yakıştırılan “mütefekkir” sıfatını yadırgamayacaktır.

1. Tanpınar'ın Doğu-Batı Sorunu ve İnsan Mefhumuna İlişkin Dikkatleri

Tanpınar, Doğu-Batı sorunsalını irdelerken öncelikle insanı tarife dair değerlendirmelere bakar. Diyalektiğin insanı tarife çalışmasından sonraki örneklere değinir ve Pascal'ın “düşünen saz” dediği insan için “şirin diliyle söylendiği için bu cinsten tecritlerin en güzeli, belki en manalıdır.” der (Tanpınar, 2000a: 21). Lakin bu insan ruhuyla ve idrakiyle büyük ve gene bu yüzden kaderi yenemediği için bîçaredir. Tanpınar'ın lügatinde kader zamanla ilişkilidir ve zamanın karşısında insan daima küçüktür.

İnsan mefhumunu Tanpınar yazılarında sürekli vurgular. Vurgusu da insana dair düşüncelerimizin değişmesiyle alakalıdır. Batıyla karşılaşmadan sonra gelişen Türk edebiyatındaki değişime dikkat çekerken divan şiirinin gerçekliğiyle ihmal ettiği insana dikkat çeker:

Bununla beraber iyi dikkat edilecek olursa pek az devir, bu yarım asır kadar gelecek ihtimallere açık ve onlarla zengindir. Sanki zorladığı bütün kapıları kendisine kapalı bulan insan, yavaş yavaş kendi içinde değişmenin imkanlarını aramaktadır. Bu her şeyden evvel, ne şekilde olursa olsun, ferdin doğuşudur (Tanpınar, 2008: 82-83).

Felsefe ve mantıkta kavramlar doğadan soyutlanarak (tecrit yoluyla) elde edilir. Tanpınar'ın insana yönelik soyutlamasında bir kavrama ulaşılır ancak Doğu ve Batı arasındaki bu anlayışta, bir esasa indirgenecek belli bir farklılık vardır. İlk bakışta göze çarpan farklılık da insanın nesneye (eşya) bakışında kendini gösterir. Buna göre, Şark, maddeyi olduğu gibi kabul eder veya ona ilk rastladığı şekliyle verdiği kimi telkinlerle yetinir. Bazı mükemmelliklere kadar gider. Şarkın geleneğinde bu durum zamanla durup kalıplaşır ve gelenekleşir. Garp ise nesneyi her zaman kurcalar, evirir çevirir. O da eşyaya birtakım mükemmellikler ve hususiyetler ekler ve etraflı bir bilgiye ulaşmaya çalışır. Böylece maddeyi başka bir şey denecek bir noktaya getirir (Tanpınar, 2000a: 24-25). Yani bilgisini ilk haliyle donuklaştırıp gelenekselleştirmez. Tanpınar Şark ve Garp arasındaki karşılaştırmasının sonucunu şu şekilde özetleyecektir:

Şark muhayyilesi eski masalların o tesadüfi mücevher bulucularına benzer. Zümrüt Anka kuşunun kendisini taşıdığı ıssız dağ tepelerinde toplayabileceğini toplar ve o kadarla kalır.

Şairine göre şu veya bu kudrette bir duygu, bir yığın sosyal etkinin ve mutlak bir intellect inkarının eseri olan bir coşkunluk, çok sağlam kaidelere dayandığı için daima usta bir işçilik, eşyanın arasında ilk bakışta yakalanan uygunluklar ve benzerlikler, oyunlar, bir çeşit “örneğine göre”nin ötesine geçmeyen bu çalışmaya kifayet ederdi.

Filhakika muhayyile, bir his veya fikri yahut bir imajı nesiller boyunca tekrara düşmeden bütün imkanları ile yoklamak, mahiyetini değiştirene kadar onunla derinden uğraşmak, bu suretle dili herhangi bir kalıplaşmaya imkân vermeden zenginleştirmek ise, buna Şar şairinin uzun tarihinde pek az rastlanır.

Bu bakımdan Garplıların Şark muhayyilesini övmeleri, bu eserlerde kendi dillerindekilerden çok başka bir şeye, eşyanın tabii halinde kendisine veya hususiyetlerine yahut da tekrarın doğurduğu uygarlık inceliklerine rastlamalarından doğan bir çeşit aldanıştır, denilebilir (Tanpınar, 2000a: 25-26).

Tanpınar, çağdaşı olan yazarlar ve yaşadığı zamana yakın birçok edebiyatçı gibi Doğu ve Batı medeniyetleri arasında kendi şahsiyetini bulmaya çalışan bir mütefekkindir. Toplumumuzda Doğu-Batı düalitesinin nasıl oluştuğuna ilişkin düşüncelerine geçmeden önce kendisinin iç dünyasında yaşadığı ikiliği görmek yararlı olacaktır. Nitekim Tanpınar'ın sıklıkla vurguladığı “eşik” bir yönüyle Doğu ve Batı medeniyetleri arasında gidip gelişinin yerini de imlemektedir.

Tanpınar'ın darülfünundaki mezuniyet tezi eski edebiyatla alakalı “Şeyhi'nin *Hüsrev ü Şirin*'i”dir. 1923'te Darülfünun Edebiyat Şubesi'nden mezun olduktan sonra Tanpınar, ortaöğretimde on yıl sürecek edebiyat öğretmenliğine başlamıştır. İlk resmi görevi de Erzurum İdadi'sindeki vazifesidir. Atatürk, 1 Ekim 1924'te bu liseyi ziyaret ettiğinde Tanpınar'a kim olduğunu, vazifesini, hocalarını, ne zamandan beri Erzurum'da bulunduğunu sormuş; cevaplarını aldıktan sonra o zaman memleketin gündeminde olan medreselerin kapatılması ile ilgili olarak Tanpınar'ın fikirlerini öğrenmek istemiş; Tanpınar şunları söylemiştir: “Medrese survivance halinde bir müessese idi. Hayatta hiçbir müspet fonksiyonu yoktu. Kapatılmasının herhangi bir aksülamel doğuracağını zannetmiyorum.” (Tanpınar, 2002: 45-46) Tanpınar günlüklerine şunları kaydetmiştir: “1925'te Avrupa'ya gitseydim başka adam olurdu. Şimdi 1923'te Erzurum'da Atatürk'le konuştuğum zaman kaybettiğim fırsatın ne olduğunu anlıyorum. Şu muhakkak ki 1923 ile 1932 arasındaki hayatımı kendi elimle yaktım.” (Tanpınar, 2007: 301). Yaşar Nabi Nayır'a gönderdiği bir mektubunda içinde yaşadığı med cezirleri samimi bir şekilde dile getirir:

1932'ye kadar cezrî bir Garpçı idim. Şark'ı tamamiyle reddediyordum. 1932'den sonra kendime göre tefsir ettiğim bir Şark'ta yaşadım. Asıl yaşama iklimimizin böylesi bir terkip olacağına inanıyordum. *Beş Şehir* ve *Huzur* bu terkinin araştırmalarıdır. Yazacağım öbür eserlerin de çekirdeği budur (Tanpınar, 2000: 300-310).

1932'ye kadar cezrî bir garpçı olduğunu söyleyen Tanpınar 1930'da

Ankara'da toplanan Türkçe ve Edebiyat Muallimleri Kongresi'nde divan edebiyatı derslerinin liselerden kaldırılmasını da istemiştir (Ayvazoğlu, 1997: 145). Ancak bunun, etrafında esen havadan kaynaklandığını söyleyen Tanpınar 1941'de yayımlanan "Eski Şairleri Okurken" yazısında eski fikirlerinden vazgeçecektir (Tanpınar, 2000b: 185). Değişen ve gelişen fikirleriyle Tanpınar Doğu-Batı arasında gidip gelen düşünürler arasında belki de bu meseleyi en iyi kavrayan mütefekkir/sanatçı olmuştur. 1923'te medreselerin kapatılmasının bir aksülamel oluşturmayacağını, bir zamanlar cezrî bir garpçı olduğunu, liselerde Doğu dünyasının divan şiirine yer verilmemesi gerektiğini söyleyen Tanpınar sonraki zamanlarında artık daha gerçekçi fikirler üretmeye başlamıştır. Yine de baştaki fikirlerinde bütün bütün hayalci değildir. Memleketin realitesi de dönem aydınlarının görüşleri de meydandadır. Orhan Okay, medreselerin kapatılması yönündeki survivance halini anlatırken durumu daha net ortaya koyar:

Sürvivans, her şey veya çok şeyler öldükten, yok olduktan sonra hâlâ -ve biraz da boş yere- yaşamak demektir. 1924'te, son on beş yıl içinde topraklarının ve nüfusunun dörtte üçünü kaybetmiş, aralıksız savaşlar, ayaklanmalar, mağlubiyetler içine düşmüş bir devlette acaba neler sürvivans halinde değildi? Millet mi, muhalefet kalmayan Meclis mi, ordu mu, maarif mi, Darülfünun mu, adliye mi, din mi, tekkeler mi, ahlak mı, musıkimiz mi, öteki sanatlarımız mı? Hangisi sürvivans halinde değildi? Nitekim Tanpınar'ın verdiği cevabın benzerlerini devrin birçok Türk aydını vermiş ve bütün sürvivans halinde olduğu kabul edilen kurumlar ıslah yerine radikal yok edilmelere sürüklenmiştir (Okay, 2017: 143).

Okay'ın survivance halinde olduğunu söylediği bütün kurumlardaki durumun sebebi veya sebepleri nelerdir? Tek bir sebep ileri sürmek doğru değilse de Doğu-Batı ikiliği şüphesiz önemli bir sebep olacaktır. Tanpınar mevzuu incelerken kurumlarda görülen bu ikiliğin yavaş yavaş iç dünyamıza yerleşen bir buhran olduğuna dikkat çekecektir. Böyle bir buhran kültür ve sanat yollarında gösterilen devamsızlıkla ifadesini bulur. Mesela tarihte kurulan ilk Türk akademisi olan Encümen-i Daniş, Reşit Paşanın nutkuyla, dualarla, debdebe ve merasimle açılmasına rağmen paşalar arasındaki rekabet ve sadaret değişimleri yüzünden önemli bir iş görmeden on bir sene sonra tasarruf bahanesiyle Ali Paşa tarafından lağvedilir. Sanat ve fikir meselelerinde kamuoyu ve devlet arasında vasıta olacak bir kurum bulunmadığından tenkit tesis edilmez. Tiyatronun lüzumu bilinse bile *Vatan Yahut Silistre* piyesi sonrası tezahürat yüzünden Namık Kemal, Magosa'ya sürülür ve tiyatronun da gelişmesi sekteye uğrar. İstanbul'da tiyatro ve opera binası yapılmaya başlanır ancak bütçe bahane edilerek inşaatı durdurulur. Avrupa'dan getirilen üç uzman hoca ile sanat hareketlerini ve Avrupa müzelerini getirmişiz gibi sanat okulunu bitirenlerin yurt dışına gönderilmesi aniden durur. İstanbul gibi

bir merkezde bir resim ve heykel galerisi yapılamaz. Bu yüzden ressamlık ve heykeltıraşlığımız Fransız konsoloshanesinin daimî misafiridir. Milletler arası kültür ilişkilerinin azami hadde vardığı yıllarda Türkiye bunun dışındadır. Örnekler çoğaltılabilir. Bilim, kültür ve sanat yollarında gösterdiğimiz daimî süreksizliğin ifadesi Tanpınar'ın “Hülasa yapılanlar daima yarımır.” ifadesiyle özetlenebilir. Tanpınar bu mevzulara dikkat çekerken bir medeniyet, bir buhran ve iç insan buhranı ile karşı karşıya bulunduğumuzu ve buhranın içimizde ritim tutturduğunu ifade eder (Tanpınar, 2000a: 28-33).

Osmanlı devletinin son dönemlerinde “buhran” kelimesi “kriz”e karşılık olarak kullanılmıştır. Tanpınar, bizi sadece yaptığımız işlerden değil, hız aldıkları prensiplerden şüphe ettiren, hatta mühim ve hayati meselelerimiz yerine bir şaka denilebilecek işlerle uğraştıran buhranın sebebini “bir medeniyetten öbürüne geçmemizin getirdiği ikilik”te görür. Bu ikilik öncelikle umumi hayatımızda başlamış, sonra cemiyetimizi zihniyet bakımından ikiye bölmüştür. Sonunda derinleşerek ve değişerek fert olarak içimize yerleşmiştir (Tanpınar, 2000a: 34).

Bizi rahatsız etse de Tanpınar buhranı bir realite olarak görmektedir. Bu realitede Tanzimat'ın işe programsız başlamasının, bilgi noksanlığının, 1856 sonrası iktisadi çöküşün ve sonrasındaki siyasî olayların büyük payı vardır. Bu realiteler olmasaydı “medeniyet değiştirmesi hastalığı” hatta cesaret etse “psikozu” adını vereceğini söyler. Normalde eski ve yeninin mücadelesi sağlıklı bir terkiplle umumi hayatı zenginleştirdiği gibi psikolojiyi de zenginleştirerek devam eder. Ancak Osmanlıdan Türkiye'ye durum aksine olmuştur. Çünkü umumi hayatta kökten bir ameliyeyi yapacak şartlardan mahrumuz. Tanpınar bu duruma değinir:

Bizi değiştirecek şeylere karşı ne bir mukavemet gösterebiliyoruz ne de ona tamamiyle teslim olabiliyoruz. Sanki varlık ve tarih cevherimizi kaybetmişiz; bir kıymet buhranı içindeyiz. Hiçbirini büyük manasında kendimize ilave etmeden her şeyi kabul ediyor ve her kabul ettiğimizi zihnimizin bir köşesinde adeta kilit altında saklıyoruz (Tanpınar, 2000a: 35).

Tanpınar, medeniyete bir bütün olarak bakar. Ona göre medeniyet kurumları ve kıymet hükümleriyle bir bütün halinde inkişaf eder. Ancak medeniyetteki buhranlar, inkişaf, ihtilaller evet her şey insanla beraber olur. Tanpınar'ın dikkat çektiği insan unsuru her zaman merkezdedir. Fakat batılılaşma sorununu yaşamadan önceki medeniyetimiz ona göre bir süreklilik arz etmekteydi. Selçuklular devrinde Anadolu'ya gelenler, Osmanlı fatihleri, on yedinci asır sonu insanı birbirinden farklıydı ama aynı zamanda birbirlerinin devamıydı. Kendilerini idare eden değerleri aynıydı. Aralarında tabii olarak nesil farkları varsa da parçalanmış bir zamanı yaşamıyorlardı. Hal ve mazi onların zihinlerinde farklı değildi. Divan şairlerinin işledikleri

hayata ilişkin esas temalar onlardan önce gelenlerin hayatında yansımaları bulmuştu. Ancak modernleşme süreci içinde Tanzimat'la beraber durum değişmeye başlamıştır. Tanzimat'tan sonra kaybettiğimiz şey Tanpınar'a göre "bu devam ve bütünlük fikri"dir. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte cemiyetimizin iç ve dış manzarası değişmeye başlamıştır. Gerçi hiçbir şey yapmadık denilemez. Ancak yapılan şeyler bir şevkten çok eskinin çökmesiyle meydana gelen hadiselerin etkisiyledir. Değişimlerde hadiselerin hissesi irademizin üstünde bir yerde durmaktadır. Hayatın yansıması olan sanatta hadiselere bağlı olarak değişimlerin yaşanması doğal bir şeyse de insanın değişmesi tabii değildir. Tanzimat'tan sonraki değişen insanın psikolojisini ifade edecek bir kavramsallaştırma yapılacak olursa Tanpınar, "cesaret edebilseydim buna Oidipus kompleksi, yani bilmeyerek babasını öldürmüş adamın kompleksi" diyecektir (Tanpınar, 2000a: 38).

Doğu ve Batı medeniyetleri arasında ilerleyen, gerileyen, bocalayan, değişen, gelişen cemiyetimiz için asıl kaynak Doğu mudur Batı mıdır? Tanzimat sonrasında ileri sürülen fikir akımlarına bakıldığında bu soruya muhtelif cevapların verildiğini görmek mümkündür. Sorunun cevabı üzerinde muhakemelerini yürüten Tanpınar'ın düşüncesi son derece nettir. "Bizim için asıl miras ne, mazide ne de Garp'tadır; önümüzde çözülmemiş bir yumak gibi duran hayatımızdadır."

Sonuç

Osmanlı devletinin yıkılış sürecini ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu idrak eden Ahmet Hamdi Tanpınar iki devletin de modernleşme sancılarını eserlerinde sorunsallaştırmış, bu sorunsalı aynı zamanda bir fert olarak içinde yaşamıştır. Doğu ve Batı medeniyetleri karşısında başta cezrî bir Batılı olarak meseleye yaklaşırken 1932'den sonra mevzuyu daha bilinçli bir dikkatle ele almaya başlamıştır. Böylece bir zamanlar etrafında esen havadan da etkilenen romantik yaklaşımı derin tetkikleri sonucunda daha ciddi bir anlayışa evrilmiştir. Tanpınar Doğu-Batı düalitesi karşısında nasıl hareket edileceğinin esas yöntemini bulmuş gibidir. Cemiyetin yaşadığı problemi tespit etmek, sorunun merkezine insanı koymak, onu tarife çalışmak, bu düalite karşısında iç dünyasında yaşadığı çatışmayı ortaya koymak ve nihayet asıl çözümü herhangi bir tarafa meyletmekte değil yaşadığı hayatın içinden bulmak. Böylesi bir yaklaşımla Tanpınar siyasi, sosyal, iktisadi ve tarihi realitelerden hareketle hayatın içinde insanı yakalamıştır. Bu yönüyle sadece bir sanatçı değil aynı zamanda bir mütefekkindir. Doğu-Batı meselesi karşısında yazdığı kurmaca eserlerin yanında denemelerine ve akademik çalışmalarına bakıldığında bu sonuca varmak garipsenecek bir durum değildir.

Kaynakça

- Ayvazoğlu, B. (1997). *Geleneğin Direnişi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Moran, B. (2002). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*: İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okay, M. O. (2017). *Bir Hülya Adamının Romanı*: Ahmet Hamdi Tanpınar. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2000a). *Yaşadığım Gibi*. Haz. Birol Emil: İstanbul: Dergâh Yayınları.
- _____ (2000b). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. Haz. Zeynep Kerman. İstanbul: Dergâh Yayınları
- _____ (2002). *Beş Şehir*. Haz. Fatih Andı. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- _____ (2008). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. Haz. Abdullah Uçman, İstanbul: YKY.
- _____ (2007). *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa*. Haz. İnci Enginün - Zeynep Kerman. İstanbul: Dergâh Yayınları.

ŞAFAK BABA PALA'NIN ÖYKÜLERİNDE İNCİTİLEN KADINLAR

WOMEN HURT IN THE STORIES OF ŞAFAK BABA PALA

Mehmet DİNÇ*

Özet

Tanzimat döneminde batı tarzı romanla birlikte Türk Edebiyatı'na giriş yapan öykü, öznesi birey olan konulara yoğunlaşır. Böylece anlatıdaki özne, yazarın bakış açısı, dünya görüşü, cinsel kimliği ve olaylara yaklaşımıyla şekillenerek bir sanat eserine dönüşür. Yazarın iç dünyasını kuşatan duyu ve düşüncelerle harmanlanan edebi metinler işledikleri konularla topluma ayna tutmayı ve farkındalık yaratmayı amaçlar. Son yıllarda kadın ve kadın sorunlarıyla ilgili belirgin kurmaca metinler yayınlanmaktadır. Bu bağlamda tüm dünyada günümüze dek artarak devam eden kadına yönelik şiddet, mobbing, aldatılma, toplumsal baskı, ötekileştirme, ekonomik, psikolojik ve cinsel şiddet vakaları kadın yazarların dikkatinden kaçmamaktadır. Kadına yönelik olumsuz tutum zaman zaman içinde edebiyata daha sıklıkla konu olmaktadır. Kurmaca metinlerde işlenen vakalar toplumsal duyarlılığın oluşmasına katkı sunar. Üstelik pek çok kadın yazar yukarıda sözü edilen sorunları farklı katmanlarda da dile getirmektedir. Şafak Baba Pala'nın *Sana da Güle Güle Nezahat* adlı kitabında geçen öyküler bu tür bir farkındalığa işaret etmektedir. Makalede, Pala'nın kitapta geçen üç öyküsünden yola çıkarak ataerkil normların kadına dayattığı ya da kadını maruz bıraktığı şiddet çeşitleri irdelenecektir. Bu çalışma son yıllarda kadına yönelik şiddet artışına dair Türk edebiyatındaki anlatım biçimlerini irdelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, Kadına yönelik şiddet, Cinsel şiddet, Mobbing, Suç.

Abstract

Short story, which became a part of Turkish literature along with the western/ European novel during the Tanzimat Period, deals with topics focused on the individual. Thus, this subject in the narrative is shaped by the author's perspective, worldview, sexual identity and his or her approach to incidents, and is transformed into an artwork. Literary texts blended together with the feelings and thoughts surrounding the author's inner world, aim to mirror the society and raise awareness with the subjects they study. In recent years, several prominent fictional texts on women and women's issues have been published. In this context, cases of violence against women, mobbing, deception, social pressure, marginalization, economic, psychological and sexual violence against women, which continue to increase until today in the world, do not escape women writers' attention. Thus, negative attitudes towards women are becoming more frequently

* Öğr. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu, Mardin, E-Mail: mehmetdnc@hotmail.com, ORCID:0000-0002-2001-2936.

the focus of the contemporary literature. Cases covered in the fictional texts contribute to the formation of social sensitivity. Moreover, many women writers express the above-mentioned problems in different layers. Short stories in Şafak Baba Pala's book titled *Sana da Güle Güle Nezahat* refer to such awareness. In the article, based on Pala's three stories from her book, different types of violence, patriarchal norms impose on women or the ones women are exposed to, will be examined. This study aims to examine the forms of expression in the Turkish literature regarding the increase in violence against women in recent years.

Keywords: Turkish Literature, Violence Against Women, Sexual Harassment, Mobbing, Crime.

Giriş

Avrupa'da, yaşanan sanayi devrimi ile birlikte kamusal alanda kadınların varlığının hissedilmesi kıtanın dışındaki toplumlara da etkiledi. Türk toplumunda kadının kamusal alandaki yeri "Tanzimat dönemi ile başlayan ilk modernleşme çabalarıyla, yani Batı'ya yönelişle birlikte ivme kazanmıştır" (Göle, 2016: 49). Bu durum aynı zamanda edebiyat eserlerinde kadınların görünürlüğünün artmasına olanak sağlamıştır. İçinde üretildiği toplum koşullarının ifadesi olan edebiyat, yaşanan dönemlerin ve o dönemlerdeki sosyal yaşantıların önemli bir tanığıdır. Bu nedenle sosyal olguların ve süreçlerin incelenmesinde ve anlaşılmasında edebî eserlerin dikkate alınması önemli bir gerekliliktir" (Ortaylı, 2001: 123). Gerek idari, gerekse toplumsal-siyasal yönlü İslami esasları gözetilen Osmanlı Devleti, çağın gereği olarak Batı'ya yönelince asırlardır süren toplumsal dinamiklerin bazılarını terk etmek zorunda kalmıştır. Buna paralel olarak, bireysel çabaların sonucunda ivme kazanan modernleşme hareketi, bir süreden sonra devlet politikası haline gelmiştir. Bu değişimin yaşandığı alanlardan biri de edebiyattır. "Yaklaşık altı yüz yıllık bir zaman diliminde, manzum ve mensur birçok ürün ortaya koyan Divan Edebiyatının batı tarzı edebiyata yönelmesi Tanzimat dönemiyle başlar" (Üstüner, 2008: 278). Böylece "XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığını sürdüren divan edebiyatının" (Macit, 2006: 20) yerini modern edebiyata bırakması, şekil, içerik, konu ve üslup açısından yeni uygulama ve farklı duyularla beraberinde getirmiştir. Bunun yanında farklı tiplerdeki kadın karakterlerin edebî eserlerdeki varlıkları çoğalmaya başlamıştır. Örneğin Tanzimat dönemi aydınlarının eleştirdiği görücü usulü evlilikler Şinasi'nin, "Şair Evlenmesi" adlı tiyatro oyununda ataerki bir bakış açısını yansıtsa da aynı zamanda geleneğin eleştirisini de gündeme taşımıştır. Yine Namık Kemal'in "Vatan Yahut Silistre" adlı tiyatro oyununda, Zekiye karakterinin cesaret yönünden bir erkekten geri kalır yanı olmadığını vurgulaması önemlidir. Yazarın, bu olguyu ön plana çıkardığı vurgulardan biri de erkek kılıfına giren Zekiye'nin "Vatan için öleceğim!" (Kemal, 1988: 46) demesidir. Bunun yanında Tanzimat hareketiyle birlikte yeni aydın tipi, çiftlerin evlenmeden önce birbirini tanımasına ve ebeveynlerinin etkisi altında kalmadan hayatlarını birleştirebileceklerini topluma benimsetme uğraşına

girmişlerdir. “Daha baştan bir işlevle kendini öne süren roman, Batı değerlerini aşilayarak halkı eğitmek, halkın eğitilmesinde bir hizmet aracı olmak amacını gütmüştür.” (Moran, 1991: 9). Böylece çağın içinde yaşayan kadın tiplerinin edebiyat eserlerinde görünürlüğü artmaya başlar.

1. Sosyal Hayatın İçindeki Kadının Türk Edebiyatında Görünürlük Biçimleri

Kadının edebiyat eserlerinde görünürlüğü konusu, batılılaşmanın önemini vurgulayan Tanzimat edebiyatçılarının topluma benimsetmeye çalıştıkları amaçlardan birine dönüşmüştür. Gelineen noktada “Türk kadınları için iffetli, görgülü, kültürlü, sadık, ailesine düşkün, fedakâr bir imaj çizilirken, olumsuz yönleriyle ön plana çıkan kadınların gayrimüslim olduğu görülmektedir (Eraslan ve Sarı, 2018: 60-61). Anlatılardaki kadınlar eş, anne, sevgili ya da farklı etnik kökene sahip “kötü kadın” tiplmeleri olsa da kadının edebiyatta var olma mücadelesi düşünüldüğünde önemli bir mesafenin kat edildiği söylenebilir. Yine Tanzimat dönemi, edebiyat sosyolojisi açısından düşüldüğünde yukarıda dile getirdiğimiz kadın imajı İnci Enginün’ün tespitleriyle örtüşmektedir. “Kadının eğitilmesi ve tekrar toplumsal yaşama dâhil edilmesi konusu, genel ev içi yaşantı ve çocuğun yetiştirilmesi açısından değerlendirilmiştir” (Enginün, 2002: 288). Bu nedenle roman karakteri Türk kadını, eğitilmiş, nezaket kurallarını bilen, çevresine örnek olan kadın tipidir. Bunların arasında Fatma Aliye gibi kadın yazarların idealize etmeye çalıştığı aydın, konaklarda yaşayan kadın tipleri bulunsa da gerek kadın yazarların gerekse de kadın karakterlerin varoluşsal kadın tiplmeleri, kadınların yaşadıkları sorunları anlamak adına yetersiz kalmaktadır.

Böylece Cumhuriyet’in ilanına değin Türk edebiyatında var olan kadın tipi genelde ataerkil kültürün bakış açısıyla şekillenir. Süreç içinde erkek tipinin modern yaşam sınırları içinde sağladığı haklarla yetinir. Cumhuriyet dönemi romanıyla birlikte, mücadele eden, toplumu dönüştürmeye çalışan, ataerkil bakış açısının lütfundan ziyade, kendi bakış açısını ortaya koyan bir döneme evrilir. Milli mücadele döneminde de eserler veren Halide Edip’in Cumhuriyet dönemi romanlarında bu tema görülmektedir. “Halide Edib Adıvar, Cumhuriyet Türkiyesi’nde yaşanan sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik değişim ve dönüşümleri ‘Döner Ayna, Hayat Parçaları, Sonsuz Panayır’ gibi eserlerinde realist bir şekilde işler ve bireyden yola çıkarak toplumun kolektif bilincini harekete geçirmeye çalışır” (Şahin, 2018: 4). Bu döneme kadar kadın yazarlar, kadınların yaşadıkları sorunlardan ziyade toplumsal meselelere eğilmişlerdir.

Türk kadınının 1926 yılında oy kullanma hakkı ile birlikte resmi nikâh ve mirastan eşit pay alma gibi haklara kavuşması yeni bir döneme girişi sağlarken, bunların devlet eliyle yapılması, hala ataerkil bakış açısının

etkisinden kurtulmadığını göstermektedir.

“Kemalizm hep Türk kadının eşit haklara sahip olduğunu vurgulamıştır. Devlet tarafından desteklenen bu feminizm, geleneksel değer yargılarında ve cinsiyet rollerinde gerçek ve köklü bir değişimi getirememiştir. Kadının kısmen eşitliğini sağlayan reformlar bilindiği gibi Batıcılık ve Laisizm taslakları ve düzenlemeleri içerisinde yer almaktaydılar” (Göbenli, 2013: 16).

Cumhuriyet projesiyle birlikte kadınlar yeni haklar elde etse de kendilerine biçilen rollerin erkek egemen düşünce dünyasının bakış açısıyla tasarlanması ironik bir durumu ortaya koymuştur. Bundan kurtulmak için farklı uygulama ve düşüncelere yönelmeleri kimi zaman “kötü kadın” söylemine maruz kalmalarına neden olmuştur.

1950’li yıllara gelindiğinde ise kamusal alanda çeşitli dernekler altında birleşmeye başlayan kadınlar, varoluşsal sorunlara eğilmeye başlarlar. Dernekler aracılığıyla giriştikleri mücadeleler ve verdikleri bedeller özgün bir alana kavuşmalarını sağlar. “Herhangi bir edebî ürünün toplumsal olaylardan ve ilişkiler ağından hiç etkilenilmeden ortaya konmuş olması düşünülemez” (Baydar, 2002: 62). Böylece 1950’li yıllardan başlayarak kendi arzuları, tutkuları, özgür düşünceleriyle edebiyat eserlerinde varlık gösteren kadınlar son dönemlerde toplumsal cinsiyet rolleri ve cinsiyet eşitliği kavramlarını merkeze alarak bedenlerine yönelen saldırılara karşı cesur tavırlar edinirler. Yazarlar edebiyat eserleri aracılığıyla cinsiyetçi, sapkın ya da ötekileştirici davranışları işleyerek toplumda gizlenmiş eril zihniyeti ifşa etmeye çalışırlar; böylece sanat aracılığıyla eril aklın kendilerine yönelttiği taşkınlığa, ya da ataerkil zihniyetin baskısına itiraz ederler.

2. Kadın Yazar Olarak Pala’nın Öykülerinde Kadına Yönelik Şiddet

Cinsiyetçi şiddet konularını ele alan eserlerin kadın yazarlar tarafından kaleme alınması, kadın bakış açısını ortaya koymaktadır. Erkek yazarların sadece kurgulamakla yetindikleri kadına yönelik şiddet olaylarını kadın yazarların eserlerinden okumak, şiddete maruz kalan kadınlarla empati kurmak, toplumsal bilinci yenilemek ve geliştirmek bakımından etkili olmaktadır. Böylece “Kadınların ortak duyularını, sezilerini, bakış açılarını paylaşmaları beraberinde alternatif bir dünya yaratacaktır” (Gündoğan, 2008: 27).

Kadına yönelik şiddet eylemlerini bir edebî tür olan öykülerde inceleyeceğimiz bu çalışmada, Şafak Baba Pala’nın *Sana da Güle Güle Nezahat* adlı öykü kitabında yer alan “Keçi Bacağı”, “Sana da Güle Güle Nezahat” ve “Endemik Türler” adlı öykülerinde geçen kadın karakterlerin

yaşadıkları kırılmalar irdelenecektir.

Şafak Baba Pala, halen Nilüfer Belediye'sinde Kütüphane Müdür'ü olarak çalışmaktadır. Resmî görevinin yanında Nilüfer kırsalında yaşayan kadınlarla birlikte üretim amaçlı bazı projelere imza atması kadın duyarlılığını gözler önüne sermektedir. Pala, adını kitaptaki bir öyküden alan *Sana da Güle Güle Nezahat* isimli öykü kitabı için bir gazeteye verdiği röportajda bakış açısını şu şekilde ifade etmektedir.

Kitaptaki kadınların çoğu zor zamanlardan geçiyor ve zorunlu seçimler yapmaları gerekiyor ama her durumda sorguluyorlar yaşadıkları olayları, başlarına gelen sıkıntıları ve daha üstte hayatın tümünü. Yani kabullenmiyorlar onlara sunulan yaşamı. Her zaman yolları iyiye güzele varmasa da direniyorlar güzellikler için. Direngen kadınlar, zaman zaman uzlaşmaz ama hayatın içinde görünür olmaya direnen kadınlar. Umuyorum hayatta da çok olurlar, çoğalırlar. İyiye gidişin, güzele dönüşümün ana karakteri olurlar böyle kadınlar. (Pala, 2020).

Pala'nın *Sana da Güle Güle Nezahat* isimli eserindeki öykülerin kahramanları kadınlardır; başlarından geçen olayları anlatırlar. Öykülerde karşılaşılan sorunları, aile içi şiddet-baskı, ötekileştirme ve cinsel saldırı olmak üzere üç başlık altında topladığımızda öne çıkan “Keçi Bacağı”, “Sana da Güle Güle Nezahat” ve “Endemik Türler” isimli üç öykü incelenecektir. Bu öykülerin incelenmesi aynı zamanda diğer öykülerin tematik panoramalarına ışık tutacaktır.

Kadınların, maruz kaldıkları cinsiyet eşitsizliği ya da negatif ayrımcılık, ergenlik ve evlilik dönemlerinde de baskı altında yaşamalarına neden olur. Bu konuda mümbit eserler üreten Leyla Erbil'in “Tarihi doğru olarak yeniden yazmak ve geleceği tek taraflı yalanın, yanlışın üzerine değil, içinde kadının da gerçek yerini aldığı bir zemine oturtmaktır” (Sezer, 1998: 2) tespiti yerindedir. Kadının cinsiyetinden dolayı maruz kaldığı baskılar ve erkek egemen toplumda bir nesneden öteye geçememe durumu yaşamını alt üst eder. Yüzyıllardır gündemden düşmeyen bu konu zayıf ve edilgen kadın imgesine karşın ataerkil değerlerin sorgulanmasını sağlamıştır.

3. Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Kadın Üzerindeki Olumsuz Etkileri

Çalışmamızın üç öyküsünden ilki olan “Keçi Bacağı” isimli öyküde toplumsal cinsiyet rolleri, evlilik kurumu ve babanın tutumunu sorgulayan Nazik'in hikâyesi anlatılır. Arka fonda mutfakta bir tür hamur işi olan keçi bacağı pişiren Nazik, başından geçenleri, geriye dönüş ve bilinç akışı tekniğiyle anlatır. Öykünün geçtiği mekân, Nazik için mutluluğun geride kalmış bir hayal olduğunun ipuçlarını verir. Ona göre yaşam sıradanlıklarla, acımasızlıklarla

ve tuhafliklarla doludur. Aile saadeti için katlandığı fedakârlıklar bir süreden sonra saçma gelmeye başlar. Öykü geriye dönüş tekniği kullanılarak Nazik'in lise yıllarından başlar. O zamanlarda bile babasının ataerkil dayatmaları onu bunaltmıştır. Baba baskısından kurtulmak için tek seçeneği evliliğidir; zaten babasının beklentisi de bu yönlüdür. Üstelik beklediği eş adayı fazla uzakta değildir. Karşı evin penceresinde görünen delikanlı ile bakışmaları, Nazik'in yüreğindeki duygunun bir süre sonra aşka dönüşmesini sağlar. Liseyi bitirmesiyle komşu evin oğlu Kadir'in onu istemesi aynı zamanlara denk gelir. "Kadir'in ailesi gelip istedi Nazik'i. Babasının canına minnetti tabi bu durum. Namusu kirlenmeden yerine yerleşmeliydi" (Pala, 2020: 10). Babasının, onu bir an önce evlendirmek istemesi üniversite okuma hakkının elinden alınmasına neden olur. "Kadınların birtakım hakları namus etrafında örgütlenen cinsel ahlaka ilişkin değerler çerçevesinde ya gasp edilmekte ya da sınırlandırılmaktadır," (Tahincioğlu, 2009: 1). Nazik, baba evinde bıraktığı hayallerini, koca evinde gerçekleştirmeyi umar. Bu konuda eşinin sevgisine güvenir. Okuma isteğini kocasına açtığına "Kadir olmaz, dedi, ben sana bakarım. Elinin hamuruyla, dedi, çalışmak okumak erkek işiydi işte" (Pala, 2020: 10). Erkek egemen dünyanın kadına biçtiği rol, Kadir'de de tecelli eder, "Ataerkil toplumlarda bu roller kadına daha çok ev içinde görev biçerken erkeğe güç ve otorite ile ilişkili görevler vermektedir" (Çavdar ve Boyacıoğlu, 2019: 284). Nazik, kocasının tutumuna karşın bir yerde ona hak verir. Evliliği kader birliği olarak görür. Bu birliktelikte kendine düşen payın annelik, evi derleyip toplamak ve yemek pişirmek olduğuna inanır. İlk başlarda Kadir'in sergilediği tavırları cinsiyet ayırımına yoracak yetide değildir. Ona göre eşinin tutumu gayet insanidir. Oysa kocasının, Nazik'in okumak istemesini reddederken takındığı düşünce sistemi kadını tahakkümü altına alma tutumudur. "Kadınlar, her an erkeklerin kontrolü altındadırlar; her kadın genelde en azından bir erkeğin koruması ve kontrolü altındadır. Tüm hareketleri o erkek ve onun üstünde olarak da tüm ataerkil sistem tarafından denetlenmekte ve sınırlandırılmaktadır" (Akkoç, 2007: 42). Böylece evlilik kurumu içindeki rol paylaşımında dışarıda çalışacak olan erkek cinsidir.

Kadir babasının perdecisi dükkânında işe başlar. Maddi olarak eve yeterince katkı sağlayamasa da, Kadir'in perde dikiminden kazandıklarıyla kıt kanaat geçinirler. Zaman içinde pekişen erkek ve kadın rolüyle birlikte her geçen gün tonu belirginleşen tatsız tuzsuz yaşamları çocukların doğmasıyla bir miktar renklenir. "Dinlenen hamuru tezgâha aldı. Dört parçaya böldü. Onların hamurları da böyle bölünmüştü. İkiyken dört olmuşlardı. İyi ki de olmuşlardı. Hayatın onlara kattığı tek anlam çocuklarıydı ikisi için de" (Pala, 2020: 11). Nazik, kocasının akşama kadar perdecide çalışıp, eve yorgun argın dönmesine fedakâr anlamlar yükler. Bu sebeple kocasının evde rahat etmesi için elinden geleni yapar; en başta da Kadir'in istediği ev hanımı rolünü üstlenir. Zaman geçtikçe kocasının artan suskunluğunu geçim derdiyle açıklamaya çalışırken,

bir yerden sonra şüphe duymaya başlar. Böylece Nazik'in bilinç akışından metne yansıyanlara dikkat edildiğinde aile saadetinin giderek yıprandığı anlaşılır.

Bacaklarını ayırmalıydım. Elinin Hamuruymuş! Elinde benim hamurumla, bacaklarını popona vura vura çıktın evden. Ne safmışım, inanıyordum hala sana. Acıyordum, seni de kader avucunun içine alıp yoğurmuş sanıyordum. Ee yani sen de ister miydin babanın perdecisinde gençliğini üç kuruş parayla tüketmeyi? Hem sen de isterdin beni prensesler gibi yaşatmayı (s. 12).

Bu durum bir şeylerin değiştiğini gösterir. Anlatıcı yazar, Nazik'in eşinden şüphelenmesine karşın bir süre daha evliliğine dört elle sarıldığını şu duygularla verir. “O gün de keçi bacağı yapıyordu. Kocası çok seviyordu onun yaptığı hamur işlerini, onun yaptığı yemekleri. Bir arada yaşıyorsan emek verecektin ilişkine” (s. 12). Nazik'in üzüldüğü durumlardan biri de yoksulluğun sıkıntılarına göğüs gerdiğine inanmışken kocasının ihanetine uğramasıdır.

Modern kadınlar, kokusu her yere sınıyor diye evde yağ kokutmazlardı. O ise emeğe inanırdı, emeğin illa ki karşılığı vardı. O gün de sıcaklığın altında pişirdiği keçi bacağıyla birbirlerine daha çok bağlanacağını sanıyordu. Kadir kıpır kıpırdı, ayakta alelacele yemişti bir iki bacağı. Bir arkadaşımın buluşacağım, ona da birkaç tane sarsan hamurdan sevap olur. Kimi kimsesi yok, demişti (s. 13).

Pişirdiği keçi bacaklarını peçeteye sararak bir kaba yerleştirir. Kadir, arkadaşına mahcup olmasın diye özenerek yapar bunu.

Ondan sonra evliliğin temelini sarsan olaylar birkaç saat içinde gelişir. Kocasını evden ayrıldıktan sonra tek başına kalan Nazik'in aklına kızına ve öğretmenine keçi bacaklarından götürmek gelir. Üstünü başını düzeltmeye gerek duymaz. Ne de olsa evlidir, çocukları vardır, sonuç itibarıyla bir annedir. Sokağa çıkar. Çarşının hareketliliği eve kapanan ruhuna iyi gelir. Etrafı izleyerek yürürken, bir süre sonra müphemlikten, sarsıntıya doğru akan bir duyguya kapılır.

Şen bir kahkaha atan orta yaşlı bir kadına takılmıştı gözü. Ne güzel demişti kendi kendine. Kocasını kızmıyor demek ki böyle rahat kahkaha atmasına. Belki daha da mutlu oluyordu karısının gülen yüzünü görünce. Ve tam o sırada kadının önündeki keçi bacaklarına takılmıştı gözü. Kendi elleriyle dilimlediği domatesler, kendi kırmızı kabının içinde biraz pörsümüş gözüküyordu gözüne. Göz göze gelmişlerdi Kadir'le. Bir eli kadının elinin üzerinde. Keçi bacakları bile utanmıştı düştükleri bu durumdan (s. 14).

Her şey olup bittikten sonra cereyan eden öyküde, mutfakta yemek pişirirken yaşananları anımsayan Nazik, içi sıkılınca salona geçer. Televizyon açıktır ve öykü boyunca arka fon olarak verilen “Evlilik Programı” devam etmektedir. Koltuğa yerleşerek programı izlemeye başlar. Programın yeni konuğu stüdyoya girer. Bu adam Nazik’in eski eşi Kadir’den başkası değildir. Sunucu “Eşinizden neden boşandınız,” (s. 15) diye sorduğunda Kadir kendinden emin şekilde cevap verir. “Anlaşamadık. Ayrı dünyaların insanıydık. Beni hiç anlamıyordu. Ev düzeni falan hiç bana göre değil... Bir öğrenmiş yemek, temizlik, düzen, hayat bu değil ki hanımefendi. Evden bile çıkmazdı.” (s. 15).

Böylece yazar “Keçi Bacağı” öyküsünde, kadını kendi yaşam tarzı için evirip çeviren, onu iradesinden yoksun bırakan erkek egemen kültürün, şekil verdiği eseri beğenmemesini ve onu aldatmayı kendinde hak görmesini anlatmaktadır. Kadir’in stüdyoda anlattıklarında Nazik’i aşağılayıcı bir üslup vardır. Kolcu’nun söylemiyle “Ataerkil dil yapısının kökenlerinde kadın, bir eşya bir nesneden farksızdır” (Kolcu, 2008: 404).

4. Toplumun Kendi İnanç Dairesine Ait Olmayan Kadını Dışlaması

Şafak Baba Pala’nın kitabından inceleyeceğimiz “Sana da Güle Güle Nezahat” adlı ikinci öykü ise aynı inanca mensup olmalarına rağmen toplumun evliliklerini bir türlü kabul etmediği Nezahat ve Hacı Sabri Bey’in trajik aşkını konu alır. Bu defa karşımıza inanç farklılıkları çıkar. Bu öyküde toplum evliliğin bedelini kadına ödetmektedir. Sabri Sünni inanca mensupken, Nezahat Alevi’dir. Hacı Sabri Bey gençlik yıllarında komşu köyde yaşayan Nezahat’e âşık olur. Bunu bize ölü yatağında bedeni soğumaya yüz tutmuş Nezahat’in gaipten gelen sesi söyler.

Biz Sabri’yle birbirimizi çok sevdik demek isterdim. Beni kaçırmıştı köyümden. Bizim köyümüz Alevi köyüydü. Sünni köylerin arasında tek Alevi köyü. Görüşmezdik diğer köylerle. Onlar da bizimle görüşmezdi. Yaratık görmüş gibi bakarlardı bize. Biz bayramlarda kızlı erkekli gezinirken sanki dünya tersine dönmüş sanırlardı onlar. Sabri öyle bakmadı. Gözümün içine baktı. O gözlerimin içine bakınca dünya dönmekten vaz geçti, yıldızlar üzerimizden aktı. Sonra işte kaçırdı beni (s. 33).

Sabri, evliliklerinin ilk zamanlarında Nezahat’in üstüne titrer. Toplumsal baskılara kulaklarını tıkar. Zaman geçtikçe baskının azalacağını umarlarken, aksine giderek şiddetlenmeye başlar. Baskıya en fazla maruz kalan Sabri’dir. Alevi bir kadınla evliliğini içlerine sindiremeyen akrabaları ortada büyük bir günah varmış gibi konuyu sürekli gündeme getirirler. Buna

rağmen adam baskılara göğüs germeye devam eder. Nezahat'e duyduğu sevgiyi bütün değerlerin üstünde tutar. Sabri, ayrılığın üzerinden altmış yıl geçmesine rağmen Nezahat'e olan sevgisini gözünün önüne getirmeye çalışır.

Elleri inceikti, biraz sıkı tutsam kırılıverecek gibi. Upuzundu parmakları. İçime işleyen yalnızca ellerinin güzelliği değildi. Güzeldi evet, narindi evet, incediydi ve bembeyazdı elleri. Diyebilseydim keşke, ellerini tutunca dünya başka bir dünya oluyordu. Dağları devirebilirdim bu güçle diye (s. 23).

Türk ve Rum ilişkilerini anlatan romanlar üzerine inceleme yapan Levent Bilgi, bir birinden hoşlanan farklı etnik köken ve inanca mensup insanların mutlu olamamalarının tek sebebinin “dini ve milli duygular” (Bilgi, 2007: 143) olduğunu söyler. İçinde yaşadıkları toplumun inancını ya da etnik yapısını yansıtan insanlar, bir birini seven iki kişiden kendine benzeyeni ayıplarken, kendinden olmayanı huzursuz etmeye çalışırlar. Böylece Sabri'nin üzerindeki baskı acımasız bir hal alır. Mensup olduğu topluluk Nezahat'in şahsında alevi toplumuna yönelik incitici söylemlere devam ederler. “Gustül abdesti almaz o. Bilmez öyle şeyleri. Cünüp geziyorsunuz. İki yakanız bir araya gelmeyecek. O sana yar olmaz. Yazık günah sülalemize. Bu kızdan mı çocuk yapacaksınız?” (s. 28).

İnsani değerlerden yoksun, ötekinin yaşamını hedef almaktan çekinmeyen, onları aşağılamayı kendinde hak gören bu tarz insanlar için Freud, “ aykırı davranışlar sergilemelerinin temelinde bir topluluğa veya toplumun bütününe yönelik nefretin, başkaldırının ve lanet okumanın söz konusu olduğunu söyler” (Alper, Bayraktar ve Karaçam 2000).

Ulu orta yerde söylenenlere Nezahat'in kulağı kapalı değildir. İnsanların söylemlerini ters yüz etmenin, algıları kırmanın mücadelesini verir. Böylece Sabri'ye duyduğu sevgi için olumsuzlukların üstesinden geleceğine inanmaktadır. Aralarında yaşadığı topluluğun sosyo-inanç dairesi içinde, algısının kavradığı kadarıyla onlara ayak uydurduğunu göstermeye çalışır.

Güneşin karanlıktan sökülmesi gibiydi birleşmemiz. O kadar mucizevi bir olaydı, sonra kalkardı yataktan usulca. Usulca çekilirdi karanlık geceler gibi yanımdan. Sular dökerdi bütün vücuduna. Bahar dallı bakraçtan bütün buz gibi sular. Nasıl yani derdim nasıl yani bu kadar narinken bu kadar güçlü olabiliyorsun? (s. 28).

Buna rağmen toplumsal baskıların saplantılı algıları Nezahat'in çabasına, Sabri'nin göğüs germesine rağmen her defasında baskın gelir. Toplum kendisine bağlı olanın gücünü zayıflatırken, kendine bağlı olmayanın alanını daraltmış olur. Böylece bir zaman sonra Sabri'nin düşünceleri

değişmeye başlar. Baskının cihetine kapılması uzun sürmez. Akrabalarının serzenişlerinin tetiklediği şüphelerle Nezahat'a ikircikli yaklaşıma başlar. Sabri'nin duygularındaki yenilgiler, telafisi mümkün olmayan hataları beraberinde getirir. Böylece Nezahat'ın varlığı giderek, Sabri için rahatsızlık unsuruna dönüşür.

Bir sabah bütün evi tertemiz yapmışım, yine evin girişini yıkayacaktım. Emaye bakraçlara su doldurmuştum. Sabri kalkmış giyinmiş, kapı ağzında durdu. Bana döndü, gözümün içine bakardı her sabah. Bana baktı ama beni görmedi. Bitti bu iş, dedi, bitti! Sen yoluna ben yoluma. Tekrar etti ardı ardına, bitti bu iş, bitti bu iş diye döndü ardına bakmadı bir daha (s. 34).

Nezahat'a "Bitti bu iş!... Bitti bu iş... Bitti bu iş," demesi İslami şartlara göre üç kez söylenen "Boş ol, boş ol, boş ol," söylemine eşdeğer tutulur. Bir anlık sarf ettiği bu sözler karşısında akrabaları sevinir. Onlara göre boşanma gerçekleşmiştir. Söylediklerinin bu kadar büyütüleceğini hesaplayamayan Sabri pişmanlık duymaya başlar. Nezahat'a olan sevgisi ile ailesine olan düşkünlüğü arasındaki düşünce yoğunluğu bir kez daha yer değiştirir. Sevgisi bir kez daha öfkesine galip gelir. Nezahat'ı düşürdüğü durumdan utanç duyar. Düşüncelerini ailesine açtığında bir engel ile karşılaşır. Boşandığı eşini tekrar alabilmesi için hülle yoluna gitmesi gerektiğini söylerler. Sabri'nin, bir daha evlenebilmesi için hülle yoluna gitmeyi kabul etmesi Nezahat'ı çileden çıkarır. Birlikte yaşadığı insanları sorgulamaya başlar. Namustan, gusülden, delikanlılıktan bahseden insanların, bu yolu seçmelerini riyakârlık olarak görür. Üstelik Sabri'nin bu durum karşısında ezik davranmasına isyan eder. Böylece sevgisi uğruna verdiği mücadelede yenildiğini anlar. Sabri ile birlikte var ettiği bütün değerler yok olur. Alevi köyüne, baba evine geri döner.

Hülle ki yıktı bütün inandıklarımı. Sen cünüplükten bahsedeceksin, namus diyeceksin, din iman diyeceksin. Sonra da hülle olmadan namus temizlenmez diyeceksin. Dünya kararmıştı gözümde artık. Benim kara gözlerim de iyice kararmıştı. Gittim Sabri'nin yanına, ufacık kalmıştı o heybetli delikanlı. Sevgi, aşk, aynı yola baş koymak, karanlığın içinde yok olup gitmişti. Acıdım ona yalnızca. İçim, yüreğimin bütün sırları dökülüp gitti gecenin ayazında... Çıktım evden onlar daha odadaydılar. Çıktım evden ardıma bakmadan. Karanlık beni çağırıyordu içine (s.36).

Aradan altmış yıl geçmesine rağmen Sabri, vicdan azabından kurtulamamıştır. O zamandan sonra Nezahat'ı bir daha görecektir cesareti bulamasa da onunla ilgili haberlere kulağını açık tutmuştur. Nezahat'ın öldüğünü haber aldığı anda son kez gidip onu görmeye karar verir. Yolda giderken vicdan muhasebesi gelir, yakasına yapışır.

En zoru insanın kendisiyle hesaplaşması. Öyle kolay olmuyor. Altmış yıl, dile kolay. Hesap gördün mü peki? Peh, ne hesap görmek ama, geçmiş olsun. Şimdi bile gidip o adamın üzerine mermileri boşaltmak istiyorum. Sanki suç ondaymış gibi. Yaa! Hesap öyle görülmez hacı efendi. Hesabı gören gördü altmış yıl önce. Aşk olsun sana Nezahat! (s. 28).

Böylece Sabri'nin, Nezahat'a olan sevgisi aradan altmış yıl geçmesine rağmen diri kalmıştır. Üstelik bu aşktan vazgeçmenin bedeli olarak yıllar içinde edindiği gayri menkullere rağmen Nezahat'ı yüz üstü bırakmanın vicdan azabı yakasını bırakmamıştır.

5. Kamusal Alanda Çalışan Kadının Uğradığı Cinsel Şiddet

İnceleyeceğimiz üçüncü öykü olan “Endemik Türler” de kadının kamusal alanda yaşadığı cinsel şiddet anlatılmaktadır. Erkeğin bilinçaltında yer alan kadına tahakküm kurabileceği algısının en çok ortaya çıktığı yerlerden biri ortak çalışma alanlarıdır. Bu alanlar, eril zihniyete sahip cins erkek türlerinin kadına yönelik taciz, mobbing, psikolojik bazen de cinsel şiddeti kendilerinde hak gördükleri yerlerdir. Bu kişiler işveren, patron, müdür, şef, alan sorumlusu gibi buldukları konumların sağladıkları avantajları da kullanırlar. “Legnick ve Hall’e göre güç yaklaşımında cinsel taciz, toplumda ve iş yerinde kadın ile erkek arasındaki güç farklılıklarının bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır (aktaran Mimaroglu ve Özgen, 2008: 322). Bu güç farklılıklarından faydalanmak isteyen biri de “Endemik Türler” öyküsündeki tur organizasyon şirketi müdürü Salih’tir.

Tur organizasyonu şirketinde işe başlayan Sevda, ilk günün heyecanını yaşamaktadır. Patrona vereceği rapordan sonra bir turist kafilesiyle tura çıkacaktır. Güne kaotik bir rüya ile uyanmıştır.

Dün gece rüyamda bir ayıyı öptüm. Neden öptüm anımsayamıyorum ama öptüm işte. Kendimi çok garip duyumsadım. Korktum öperken, tiksindim. Bana ağır geldi bir ayıyla öpüşmek. Aklımı karıştırdı. Üstüne üstlük sabah dinlenmiş olarak da uyanmadım. O ayı yüzünden eminim. Oysa erken uyumuştum (s. 52).

Sevda, sonraki gün iş yerinde gördüğü rüyayı tekrar hatırlasa da üzerinde pek durmaz. Onun için önemli olan patronun gözüne girmektir. Patrona sunulmak üzere tur rehberliği ile ilgili bazı raporlar hazırlamıştır. Beklediği an gelir. “Çalıyor telefon. Haydi, bakalım göster kendini, kır şu şeytanın bacağı. Bir yudum daha iç kahveden. Düzelt üstünü başını. Dosyalar da tamam. Haydi, kızım Sevda gazan mübarek olsun. Yürü şu dar koridor boyunca, kim tutar artık seni!” (s. 56).

Böylece işinin ehli, saygın kadın kimliğiyle, kamusal alandaki varlığını patrona kabul ettirmek isteyen bir eda takınır. Bu yüzden pervasızlığını konumunun avantajından alan patronunun cüretinden habersizdir.

Güvenli, tutarlı, ne istediğini bilen bir kadınsın sen. Hah, işte böyle, bir de bacak bacak üstüne attın mı her şey tamam olacak. Patron sekreter kızdan iki limonlu ıhlamur istiyor. Onun da sakinleşmeye ihtiyacı var demek ki. Sanki rüyasında o da ayıyı öpmüştü (s. 56).

Sevda ile baş başa kalmak isteyen Salih, sekreter kızın bankaya gitmesini salık verir. Sekreterin yüz ifadesi patronuyla Sevda'nın baş başa kalmasını eğlenceli bulmuş gibi yılışık bir hal alır. Odadan çıkacağı sırada Sevda'ya esrarlı bir ifadeyle bakması olacakların habercisi gibidir. "Hanımefendinin de neşesi yerine geliyor. Sanki bıyık altından gülüyor bana. Gözlerini süzerek çıkıyor odadan. Hayır olsun!" (s. 57).

Sekreterin odayı terk ettikten sonra havada asılı duran sessizlik, kadınların binlerce yıldır birbirlerine aktardıkları bazı hislerin bilince çıkmasına neden olur. Sevda nedenini tam olarak kavrayamadığı bir tedirginlik yaşar.

Dosyalar, ıhlamurum sanki bir şeyler devrilecek. Bir eğrelti otu kadar rahat hissetmiyorum kendimi. Eğreltiyim ben bu odada. Aşkmerdiveni fazla güneş istemeyen bir salon bitkisidir. Neden aşkmerdiveni acaba? İşte bunu bilmiyorum. Ihlamurdan bir yudum içiyorum. Nasıl bir ekşilik bu? Sanki limon suyu istedim. Bir komplo mu hazırlandı acaba bana? Aferin kızım Sevda. Ihlamur sığağıyla dilini yakmayı, limonun ekşiliğiyle boğazını gıcıklandırmayı başardın aynı anda. Ha tamam, patron da sorusunu sorunca tam olacak her şey (s. 57).

Limonlu ıhlamuru içtikten sonra bedeninde bir uyuşma belirtisi başlasa da dikkatini toplamaya çalışır. O an için düşündüğü tek şey işin ehli bir tur rehberi olduğunu patrona ispatlamaktır. Öte yandan Sevda'nın giderek şiddetlenen baş dönmesi Salih'in kirli emellerine yeltenmesi için fırsata dönüşür.

Dosyaların birini patrona vermeliyim. Tam üstteki dosyayı alacakken sanki Nephrolepisexaltata, yani nam-ı değer akşam merdiveni bir dalıyla itiveriyor ikisini de aşağı doğru. Kendimden emin, tutarlı, ne istediğini bilen Sevda. Bir yandan gıcık devam ediyor bir yandan bacaklarım dolanıyor, bir yandan da göğsüm sıkışıyor. Hayır, aslında göğüslerim sıkılıyor. İki kocaman el görüyorum. Tırnakları ayı tırnaklarına benziyor. Ve bir şey tenime değişiyor. Çok kirli bir kravat, uy! Ayı Yogi'nin kravatı gibi kısa değil bu kravat (s. 57).

Patronun yaklaşımındaki tutarsızlığı başta kendi kuruntusuna yormaya çalışır. O anda cinsel saldırıya uğrayacağı düşüncesi aklına gelen son şeydir. Böylece patronun tuhaflaşan davranışlarını kötü niyetle açıklamamaya çalışır. Buradan çıktıktan sonra onu bekleyen tur otobüsünü düşünür. Buna rağmen patronun fiilinde ısrar etmesi, biraz önce düşündüğü bütün iyimser havanın altüst olmasına neden olur.

Sevda, bu tür cinsel saldırılara ilk kez maruz kalmamıştır. Belleğinin alt katmanları onu geçmişe, üniversite okuduğu zamanlara götürür. Öğrencilik yıllarında hastalığından dolayı kaçırdığı sınavın, mazeretini olmak için hocasının odasında yaşadıklarını tekrar anımsar.

Ayaktayız ikimiz de. Hoş geldin Sevda, diyor bana. Ben de gülüşüyorum. Kravatını düzeltiyor, şöyle bir dikleşiyor olduğu yerde. Sonra sağ elini bana uzatıyor, tokalaşacağız doğal olarak. Yüzünü yüzüme yaklaştırıyor. Bir bayramlaşalım, diyor. Beklediğim bir durum değil, koca profesörün benimle bayramlaşması. Susağımda bir ıslaklık. Eliyle çenemi tutuyor. Tırnakları etimde. Silkeleniyorum. Benim bir yanlışım var, bir yanlış yaptım muhakkak ya da yanlış anlıyorum. Kurtarmaya çalışıyorum başımı. Silkeleniyorum, o da silkeleniyor. Tiksiniyorum. Hiçbir şey yokmuş gibi bakıyoruz birbirimize... Adam soru kâğıdını veriyor (s. 58).

Yıllar önce profesörün tacizine maruz kaldığında, bunda kendi payı olup olmadığını sorgular. Hocasının, farkında olmadan, yaptığı bir davranıştan cesaret almış olabileceğini düşünür. “Genellikle insanlar güvendikleri üst pozisyonda olan bir kişiden böyle bir davranışı beklememektedir. Hatta kişi en başta kendisinin yanılmış olabileceğini, olayın yanlışlıkla gerçekleştiğine kendini inandırmaya çalışmaktadır.” (Akgeyik, 1998: 219). Sevda'nın kendi içindeki muhasebesi en sonunda profesörün sapkın kişiliğinden dolayı böyle bir davranışa kalkıştığına kanaat getirmiştir. Böylece erkek kabilesinin acımasız dünyasında, tacizin, sarkıntılığın tanımını düşünsel ve duygusal olarak kavramıştır.

Üniversite yıllarında yaşadığı bu kötü deneyimi anımsatan atmosferden sonra Salih'in emellerini anlaması uzun sürmez. Adamın duracağı yoktur. Bu tür kişilerin “İçgüdüsel dengesizliklerinin temelinde bazen çocukluk dönemine ait kötü cinsiyet ve moral gelişmelerin veya komplekslerin negatif yansımaları da söz konusu olabilir” (Adasal, 1979: 217-218). Adamın bedenini sıkıştırmasına bir yere kadar dayanır. Geçmişte hocasına karşı göstermediği tepki Salih'in saldırganlığıyla birlikte katlanarak açığa çıkar.

Dilimin, boğazımın, tenimin sızısı... Canım sıkılıyor, gözlerim yaşıyor. Hayır ağlamıyorum. İhlamurun dumanı gözlerimi yaşartan.

Aşk merdiveninini yanındaki ihlamuru kavriyorum. Sıcaklık çamuru temizler bence. Hem temizler hem çürükleri kopartır hem insanı yani her homo Sapiens'i de kendine getirir. Hareketleniyorum olduğum yerde. Bu sefer kararlıyım, kendime inanıyorum. "haydi, Bobo," diyerek tutuyorum leş gibi kravatın ucundan (s. 59).

Böylece işini kaybetme pahasına cinsel şiddete boyun eğmez. Salih'in kravatından tuttuğu gibi onu öte yana fırlatır. Bir tür şantajla bedeni üzerinde tahakküm kurmak isteyen cins erkek zihniyetine meydan okur.

Sonuç

Kadına yönelik şiddeti, eserlerinde işleyen yazarlardan biri de Şafak Baba Pala'dır. Yazar, öykülerinde kadınların maruz kaldığı fiziki ve psikolojik şiddet türlerini kadın anlatıcıların bakış açısıyla anlatır. Pala, ataerkil toplum yapısı içinde dar alana hapsolan kadınları eserlerinde işleyerek erkek egemen zihniyetin baskılarını göstermeye çalışır. Öykülerde geçen kadınlara, uygulanan şiddet çeşitleri üzerinde düşünüldüğünde ailedeki erkelerden başlayarak toplumun en uzak bireyine kadar fikir birliği yapmış ataerkil baskı su yüzüne çıkar. Bu nedenle aile içinde değersizleştirilen kadınlar, dış mekânlarda ya da kamusal alanlarda da güven içinde değiller. Öykü kadınları bazen aldatılan eş konumuna düşer, bazen inanç farklılıklarından dolayı toplumun dışladığı bireye dönüşür bazen de patron, üniversite hocası gibi buldukları konumları kullanan sapkın zihniyete sahip erkeklerin cinsel şiddetine maruz kalırlar. Buna rağmen yaşadıkları şiddetin her türlüüne karşın bir çıkış yolu bulurlar. Örneğin aldatan erkeği terk ederler; cinsel şiddete kalkışan erkeğe direnç gösterirler; geleneksel ritüellere boyun eğmeyerek koca evini terk ederler. Dolayısıyla Pala'nın kadın kahramanları maruz kaldıkları şiddete boyun eğmezler. Aksine erkek egemen zihniyetin dayattığı yaşam biçimlerini ret ederek öykülerin birinden ötekine bir savunma hattı örerler. Üstelik savunma hattını örmekle yetinmeyip eril zihniyetin kendisine yaşattıklarını edebiyat aracılığıyla anlatma cesaretini gösterirler. Böylece tacizcilerini, tecavüzcülerini ya da kendilerini ötekileştirenleri, varolan anlatım kalıplarını aşarak daha açık bir dil ile ifşa etme yolunu seçerler. Bunun yanında kadın yazarların, kadınların varoluşsal sorunlarına eğilmesi güçlü bir empati duygusunu beraberinde getirir. Bu nedenle kadına yaşatılan cinsiyetçi ayrımcılığın toplumun bilincine çıkması daha samimi duygularla ifade edilmiş olur. Kadına yönelik şiddetin önüne geçmek için yüksek hassasiyetli bu tür eserlerin toplumu eğitici yönleri de sahip olduğu gözden kaçırılmaması gereken başka bir olgudur.

Kaynakça

- Akgeyik, T. (1998). İşyerinde Cinsel Taciz, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (41-42), 215-224.
- Akkoç, F. (2007). Töre ve Namus Cinayetlerinin Sebep Sonuç ilişkisinin Değerlendirilmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Alper, Y., Bayraktar E. ve Karaçam Ö. (2000). *Herkes İçin Psikiyatri*, İstanbul: Gendaş Yayınları.
- Aybike, Ç. ve Boyacıoğlu, İ. (2019), Sosyal Psikolojik Açından Feminist Kimlik: Türkiye İncelemesi, *Nesne Psikoloji Dergisi*, 7 (15), 282-300.
- Bayar, O. (2002). Roman Toplumsal Zaman İçinde İnsanı Anlatır, *Toplumsal Tarih Dergisi*, (108), 61-69.
- Bilgi, L. (2007). Ahmet Yorulmaz'ın Romanlarında Öteki Olarak Türk-Rum İlişkileri, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (17), 123-144
- Enginün, İ. (2002). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, 3. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Eraslan, H. ve Sarı, A. (2018). Tanzimat Dönemi Edebiyatında Kadının Sunum Biçimlerine Sosyolojik Bir Bakış: İntibah, Zehra ve Sergüzeşt Örneği, *Journal Of Social Sciences and Humanities*, 2 (2), 60-65.
- Göbenli, M. (2003). Modernite ile Geleneksellik Arasında Kadın, *Varlık Dergisi*, (1146), 16-22.
- Gündoğan, D. (2008). Kurmaca Yazın ve Kadın. *Hece Edebiyat Dergisi*, (136), 27-34.
- Kemal, N. (1988). *Vatan Yahut Silistre*, (hz. Kenan Akyüz), Ankara: K.T.B.Y.
- Kılıoğlu, İ. (1988). *Edebiyat ve Suç*, İstanbul: Akabe Yayınları.
- Kolcu, A.İ. (2008). *Edebiyat Kuramları*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Macit, M. (2006). Divan Edebiyatı Tartışmaları ve Gelenekten Yararlanma Sorunu, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, (77-78), 20-32.
- Mimaroglu, H. ve Özgen, H. (2008). Örgütlerde Güç Eşitsizliği ve Cinsel Taciz. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (1), 321-334.
- Moran, B. (1991). *Türk Romanına Eleştirel Bakış I*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nilüfer, G. (2016). *Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme*, 13. baskı, İstanbul: Metis Yayınları.

- Ortaylı, İ. (2001). *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul: Ufuk Yayınları,
- Pala, Ş. B. (09.04.2020). Seçimler hayatı dönüştürür, Cumhuriyet Gazetesi. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/safak-baba-pala-secimler-hayati-donusturur-1732166>.
- Pala, Ş. B. (2020). *Sana da Güle Güle Nezahat*, İstanbul: Eksik Parça Yayınları.
- Sezer, S. (1998). Leyla Erbil'in Eleştirici ve Alaycı Bakış Açısı, *Varlık Kitap Eki*, (1090), 2-3.
- Şahin, E. (2009). *Leylâ Erbil'in Eserlerine Feminist Bir Yaklaşım*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Şahin, V. (2018). Romanla Kimlikleşen Bir Yüz: Halide Edib Adıvar ve Edebi Yaratımları. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-8.
- Üstüner, K. (2008). XIV. ve XV. Yüzyıl Divanlarında Tasavvuf, *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, (24), 271-294.
- Yıldız, A. N. (2009). *Kadın Cinselliğinin Söylemsel İnşası ve Namus Cinayetleri: Şanlıurfa Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yayın İlkeleri

Genel İlkeler

1. Filoloji Bengü Dergisi, açık erişimli, hakemli bir dergi olup altışar aylık dönemler içinde yılda iki defa (Kasım-Mayıs) çevrim içi olarak yayımlanır. Yayın Kurulunun uygun görmesi halinde Özel Sayı da yayımlanabilir.
2. Derginin yayın dili Türkiye Türkçesi'dir. Yayın ilkelerine uygun olmak koşuluyla derginin hacmine göre %30 civarında İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir.
3. Gönderilen makaleler, alan editörleri tarafından makale şablonu, literatür, yöntem, bulgular ve sonuç açısından kontrol edilir; alan editörleri tarafından uygun görülen makaleler değerlendirilmek üzere hakemlere gönderilir.
4. Dergi çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanır. Gönderilen makalelerden uygun bulunan yazılar alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış en az iki hakeme gönderilir. Her iki hakemden olumlu rapor alan yazılar yayımlanmak üzere dergide sıraya konulur. Biri olumlu biri olumsuz olan raporlarda değerlendirilmek üzere makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemin raporuna göre makalenin yayımlanıp yayımlanmayacağına karar verilir.
5. Dergiye gönderilen yazılar yayımlanması için başvuru olarak kabul edilir. Dergiye gönderilen veya dergide yayımlanan makalelerden hiçbir şekilde ücret talep edilmediği gibi yayımlanan yazılardan yazar(lar) da herhangi bir telif ücreti ödenmez.
6. Dergiye gönderilen makalelerin ortalama olarak otuz sayfayı aşmaması önerilmektedir.
7. Dergiye gönderilen yazıların daha önce bir yerde yayımlanmış olmaması ve aynı zamanda başka bir yerde de değerlendirme aşamasında bulunmaması gerekir.
8. Dergiye gönderilen yazılar intihal tespit programında taranır. İntihal tespitinde kullanılan iThenticate programı aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir. İntihal tespit edilen çalışmalar reddedilir.
9. Makalelerin değerlendirilme süreleri üç aydır. Ancak bu durum hakemlerin geri bildirimlerine, yazarın hakemlerin istediği düzeltmeleri yerine gerip getirmemesi gibi farklı durum ve şartlara bağlı olarak değişebilmektedir.
10. Hakemlerin makaleleri değerlendirme süreleri on beş gündür. Bu süre içinde değerlendirmeyen hakeme hatırlatma mesajı gönderilmektedir. Hatırlatma mesajı sonrası on beş gün içinde de geri bildirimde bulunmayan hakem yerine yeni bir hakem atanır.
11. Yazar(lar) dergiye gönderilen yazının yayımlanması durumunda yazının tüm yayın haklarının süresiz olarak Filoloji Bengü Dergisi'ne ait olduğunu kabul etmiş olur.
12. Dergide yayımlanmış çalışmaların içeriğinden kaynaklanan yasal sorumluluklar tamamen yazar(lar)ına aittir.
13. Çalışmalar herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmişse, bu kurum veya kuruluş çalışmada dipnot olarak belirtilmelidir.
14. Dergide yayımlanan makalenin içeriği, sunduğu sonuçlar ve yorumları konusunda, dergi yönetimi ve dergi editörlüğü hiçbir sorumluluk taşımamaktadır. Ayrıca daha önce herhangi bir yerde yayımlandığı belirtilmediği ya da belirlenemediği için yayımlanan çalışmalar ile ilgili telif haklarına ilişkin doğabilecek hukuki sonuçlar tamamen yazar(lar)ına aittir.
15. Dergi yazar(lar)ı yazılarının yayımlanması durumunda, yazılarında hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını çalışma ile ilgili (varsa) ihtiyaç duyulan tüm izinlerin alındığını taahhüt etmiş olurlar.
16. Yazar(lar), makalenin içeriği, sunduğu sonuçları ve yorumları konusunda, dergi yönetimi ve dergi editörlüğünün hiçbir sorumluluk taşımadığını kabul eder. Ayrıca yazar(lar), tüm yazarlar adına, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslarca istenecek hak talebi veya açılacak davalarda dergi yönetimi ve dergi editörlüğünün hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazar(lar)da olduğunu kabul eder.

Yazım Kuralları

Sayfa Düzeni

Makale MS Word dosyasında hazırlanmalı ve makalenin sayfa düzeni aşağıda gösterildiği gibi olmalıdır:

Kâğıt boyutu: A4 Dikey

Metin boyutu: 12 punto

Dipnot boyutu: 9 punto

Paragraf aralığı: 6 nk

Paragraf girintisi: 1,25 cm

Üst-alt-sağ-sol kenar boşlukları: 3 cm

Satır aralığı: Tek

Yazı tipi: Times New Roman (Özel bir yazı tipi kullanılmış yazılarda, kullanılan yazı tipi de yazıyı birlikte gönderilmelidir.)

Ana Başlık

Ana başlık makalenin içeriğini ve kapsamını yansıtmak şeklinde, Times New Roman yazı tipinde, koyu harflerle **12 punto** yazılmalıdır. Makalenin başlığındaki sözcüklerin ilk harfi büyük olacak biçimde yazılmalı ve en fazla 12 sözcükten oluşmalıdır.

Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i

Makale dosyası, siteye yüklenirken ilk değerlendirme aşamasında yazar ismi silinmiş olarak gönde-

rilmelidir. Makale hakem sürecinden geçip yayına uygun görüldükten sonra yazar ismi eklenmelidir. Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı makale başlıklarının altında sağa dayalı olarak koyu, **12 punto** yazı karakteriyle yazılmalı ve yazar(lar)ın görev yaptığı kurum, unvan, iletişim bilgileri ve ORCID bilgisi makalelerinin ilk sayfasında, “*” şeklinde dipnotla italik biçimde alta belirtilmelidir. Birden fazla yazar olması durumunda, yazar ad(lar)ı ve soyad(lar)ı sırasına göre alt alta yazılmalı, yazar bilgileri de yine yıldızlı dipnotlarla “*, **, ***” şeklinde yazılmalıdır.

Özet

Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden en az 150, en fazla 300 sözcükten oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Özette araştırmanın amacı, kapsamı, kullanılan yöntem ile ulaşılan sonuçlara kısaca yer verilmelidir.

Anahtar Sözcükler

Özetlerin altına makalenin içeriğini yansıtan en az 3 en fazla 5 anahtar sözcük eklenmelidir. Her bir anahtar sözcük virgülle ayrılmalı ve küçük harfle yazılmalıdır.

Alt Başlıklar

Makalenin Giriş, Sonuç ve Kaynakça bölümlerine herhangi bir numaralandırma yapılmamalıdır. Alt başlıklar kademeli olarak “1.1, 2.3, 3.2.2, 4.1.3.1 vb.” şekillerde numaralandırılmalıdır. Alt başlıklar, ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır.

Dipnotlar

Dipnotlar, kaynak göstermek için kullanılmamalı ve makalenin ana konusu ile dolaylı bağlantısı olan açıklamalar, birden başlayarak dipnot kullanmak suretiyle yapılmalıdır. Dipnotlar verildiği sayfanın altında 9 puntoyla yazılmalıdır.

Alıntı ve Göndermeler

Makalede doğrudan yapılan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Beş satırı aşan alıntılar, satırın sağından ve solundan 1,5 cm içeride ve 10 punto yazılmalıdır. Metin içinde göndermeler, parantez içinde soyadı, yıl ve sayfa numarası belirtilerek aşağıdaki gibi yazılmalıdır:

Metin İçi Kaynak Gösterme

Atıf ve kaynak gösterme konusunda APA'nın son versiyonu kullanılmalıdır.

1. Belirli bir cümle, kavram ya da paragrafa gönderme;

.....(Kara, 2012: 644).

2. Bir makale veya kitabın bütününe gönderme;

..... (Kara, 2020). veya Kara (2020)'nin belirttiği gibi...

3. Yazar sayısı iki olan yayına gönderme;

.....(Özçelik & Erten, 2011: 101-102). veya

Özçelik ve Erten (2011: 101-102)'e göre...

4. Yazar sayısı ikiden fazla olan yayına gönderme;

.....(Atabay vd., 1976: 16). veya Atabay vd. (1976: 16).

5. Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların soyadı, yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

....(İnan, t.y.: 10).

6. İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda asıl kaynak da belirtilecektir.

....Selçuk (2015, Tarlan 1926'dan). veya (Belli 2018'den akt. Çayıldak 2021: 28).

Kaynakça

Makalelerde yararlanılan eserler metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak APA kaynak gösterme sistemine göre yazılmalıdır. Kaynakça için asılı paragraf stili kullanılmalıdır (MS Word programında Paragraf-Girinti ve Aralıklar-Girinti-Özel-Asılı Paragraf). Kaynakçada yalnızca yazıda gönderme yapılan kaynaklara yer verilmelidir. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması hâlinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayımlar ise (2021a, 2021b) şeklinde gösterilmelidir.

Örnek Kaynakça

Tekin, T. (2013). *İrk Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Banguoğlu, T. (1964). Eski Türkçe Üzerine, *Türk Dili Araştırma Yıllığı - Belleten*, 12, 77-84.

- Çok Yazarlı Kitap

Özçelik S. ve Erten, M. (2011). *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.

- Editörlü Kitap

Ercilasun A. B. (Ed.). (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Editörlü Kitapta Bölüm

Ersoy, F. (2007). Türk Lehçeleri Grameri. A. B. Ercilasun (Ed.), *Çuvaş Türkçesi* (s. 1285-1340). Ankara: Akçağ Yayınları.

- Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi

Kara, S. (2004). *Mehmet Eroğlu'nun "İssızlığın Ortası" ve "Yüz: 1981" Romanlarının Söz Dizimi İncelemesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

- Yayımlanmamış Doktora Tezi

Turan, F. (1996). *Old Anatolian Turkish: Syntactic Structure*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Cambridge.

- Ansiklopedi veya Sözlük

Fayda, M. (2000). *Bedevî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (V), 311-317. İstanbul.

Publication Principles

General Principi

1. The *Journal of Philology Bengu* is an open-access, peer-reviewed journal and is published online twice a year (November-May) in six-month periods. The special issue can also be published by decision of the Editorial Board.
2. The publication language of the journal is Turkish. The papers written in English and other Turkish dialects, around 30%, can also be included on condition that depending on publication policy by the volume of journal.
3. Submitted papers are checked by the field editors in terms of article template, literature, method, findings and results; papers deemed appropriate by the field editors are sent to the referees for evaluation.
4. *Philology Bengu* uses a double-sided blind review system. Submissions found suitable are referred to three referees working in relevant fields. The articles receiving a positive report from both referees are put on the list to be published. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article is forwarded to a third referee. According to the report of the third referee, it is decided whether the article will be published or not.
5. The papers sent to the journal are accepted as an application for publication. No fee is charged for the papers sent to the journal or published in the journal, and no royalties are paid to the author(s) for the published the papers.
6. It is recommended that submissions should not exceed thirty pages on average.
7. Submissions must not have been published previously nor be under consideration for publication elsewhere.
8. Submissions are checked by a plagiarism detection program. It is confirmed that the submissions have not been published previously and do not have plagiarism through the iThenticate program. The papers having plagiarism are rejected.
9. The evaluation period of the articles is three months. However, this situation may vary depending on the feedback of the referees, different situations and conditions such as whether the author makes the corrections requested by the referees or not.
10. The evaluation period of the submissions by the referees is fifteen days. A reminder message is sent to the referee who has not evaluated within this period. A new referee is appointed instead of the referee who has not given feedback within fifteen days after the reminder message.
11. The author accepts that the journal will acquire copyright over all published material.
12. The legal responsibilities deriving from the content of the papers published in the journal belong entirely to the author(s).
13. If the submissions are supported by any institution or organization, this institution or organization should be indicated as a footnote in text.
14. The journal management and journal editorial board do not have any responsibility for the content, results and comments of the papers published in the journal. In addition, since it has not been stated or determined that it has been published previously, the legal consequences that may arise regarding the copyrights of the published papers belong entirely to the author(s).
15. If their papers are published, the journal author accepts that there are no criminal or illegal expressions in their papers and any illegal materials and methods are not used during the research and all necessary permissions (if any) have been obtained related to the paper.
16. The author accepts that the journal management and journal editorial board do not have any responsibility for the content, results, comments of the article. In addition, the author accepts that the journal management and journal editorial board have no responsibility for claims or lawsuits to be filed by third parties due to copyright infringement, all responsibility belongs to the author.

Guide For Authors

Article must be written in MS Word and the page format must be like stated below.

Paper Size: A4 Vertical

Type Size (Regular Text): 12

Type Size (Footnote Text): 9

Paragraph Spacing: 6 nk

Paragraph Indent: 1.25

Top-bottom, left-right margins: 2.5 cm

Line Spacing: 1

Font: Times News Roman (In the special font used papers, the font used should be sent with the papers.)

Font Style: Normal

Title: The title should be written in Times New Roman font, 12 points, in bold letters, reflecting the content and scope of the paper. The first letter of the words in the title of the paper must be written in capital letters and must consist of a maximum of 12 words.

Abstract

At the beginning of the paper, there must be an abstract in Turkish and English, consisting of a minimum of 150 and a maximum of 300 words, expressing the subject shortly and concisely. The objectives, methods, results, conclusions of the research should be briefly mentioned in the abstract.

Keywords

A minimum of 3 and a maximum of 5 keywords reflecting the content of the paper must be added under the abstracts. Each keyword should be separated by commas and written in lower case.

Subtitles

No numbering should be made in the Introduction, Conclusion and References sections of the paper. Subtitles gradually should be numbered in the form "1.1, 2.3, 3.2.2, 4.1.3.1 etc.". Subtitles should be written with the first letter capitalized.

Footnotes

Footnotes should not be used to cite references, and explanations that are indirectly related to the main topic of the paper should be made by using footnotes starting from number 1. Footnotes should be written in 9 points at the bottom of the page.

Citations and References

Direct quotations in the article should be given in quotation marks. Quotations exceeding five lines should be indented 1.5 cm from the right and left margin in 10 points. Reference citation in the text should be written as stated below, with the surname, year and page number in parentheses:

Citation in the text:

1. Reference to a specific sentence, concept or paragraph;

...(Kara, 2012: 644)

2. Reference to a whole article or book;

... (Kara, 2020) or Kara (2020) states...

3. Reference to a publication with more than two authors;

... (Atabay et al., 1976: 16). or Atabay et al.

(1976: 16)

4. Reference to a publication with two authors; ...according to (Özçelik & Erten, 2011: 101-102) or Özçelik and Erten (2011: 101-102)

5. The name of the study is written for studies which have unknown dates and authors;

...(İnan, t.y.: 10)

6. The original source will be also indicated for citations from the secondary source.

.... (Çayıldak 2021: 28, as cited in Belli, 2018)

Reference List

The papers should be written alphabetically according to the surnames of the authors as stated below. The reference list must include only those references which are cited in the text of the paper. References with the same authors in the same order must be arranged by year of publication. An author's publications that are published in the same year must be arranged as (2021a, 2021b).

Sample Reference List

One author

Castle, E. B. (1970). *The Teacher*. London: Oxford University Press.

Two authors

McCandless, B. R. and Evans, E. D. (1973). *Children and Youth: Psychosocial Development*. Hinsdale, IL: Dryden Press.

Three or more authors (list each author)

Smith, V., Barr, R. and Burke, D. (1976). *Alternatives in Education: Freedom to Choose*. Bloomington, IN: Phi Delta Kappa, Educational Foundation.

Editor or compiler as author

Burley, J., & Harris, J. (Eds.). (2002). *A Companion to Genetics*. Blackwell.

Chapter in a book edited by another

Medley, D. M. (1983). Teacher Effectiveness. In H. E. Mitzel (Ed.), *Encyclopedia of Educational Research* (Vol. 4, pp. 1894-1903). New York: The Free Press.

Unpublished Master's Thesis

Stewart, Y. (2000). *Dressing the Tarot* [Unpublished Master's Thesis]. Auckland University of Technology.

Unpublished Doctoral Dissertation or Thesis

Harris, L. (2014). *Instructional Leadership Perceptions and Practices of Elementary School Leaders* [Unpublished Doctoral Dissertation]. University of Virginia.

